

DOLGOZATOK

és

SZÓNOKLATOK.

(A FORRADALOM ELŐTT ÉS UTÁN.)

ÍRTA

SZEMERE BERTALAN.

PEST, 1870.

KIADJA RÁTH MÓR.

A jelen kötetben „Szépirodalmi dolgozatok“ cím alatt Szemere költői lélekkel s mély érzelemmel írott „Emlékezeteit“ (nehány más apró darab hozzáadásával) veszi az olvasó közönség. Az „Emlékezetek“ egy részét (Atyám emlékezete, Terésia emlékezete, Irénke emlékezete) száműzetésében, másik részét a forradalom előtt írta szerző. — Ez utóbbiak szépirodalmi folyóiratokban jelentek meg 48 előtt; azonban Szemere maga tervezte Párisban, hogy összes „Emlékezeteit“ egy kötetbe összegyűjtve kinyomatja, s e célból javítgatott is a régiebbeken. Jelen kötetben ez újabb átnézés szerint adattak az „Emlékezet“-ek sajtó alá.

A mi a „Szépirodalmi dolgozatok“ után következő „Szónoklatok“-at illeti, e kötetbe Szemerének az 1848-ki pesti és 1849-ki debreczeni

országgyűlésen tartott beszédei vétettek fel. Előbbi szónoklatai közül csak négynek közlését engedte meg e kötet terjedelme.

Ha a közönség Szemere munkáinak jelen gyűjteményét részvétellel fogadja, a kiadó kötelességének fogja tartani, azt többi műveinek, nevezetesen az 1843⁴-iki s 1847⁸-iki országgyűlési beszédeknek kiadása által kiegészíteni.

TARTALOM

a) Szépirodalmi dolgozatok:

„Fűnyíróm” emlékezete.....	1
Terésia emlékezete	30
László emlékezete	45
Mária emlékezete.....	66
Irénke emlékezete.....	96
Kölcsey emlékezete.....	132
A chilloni fogoly	153
Emlékezés a szép Frederikára.....	170
Menteti, egy magyar tudós Párisban. . .	176
Képek Magyarországról a külföldön	181

b) Szónoklatok:

A halálbüntetésről.....	194
Követjelentési beszéd	212
Beszéd a fővárosi ifjúsághoz	248
Beszéd Budapest polgáraihoz.....	254
A felsőház reformja tárgyában	258
Az országgyűlési tanácskozási rendről.....	261
A fölrati vita alkalmával.....	266
A martialis törvény ügyében	279
A minisztérium leköszönése után	284
A Szemere-minisztérium programja... ..	288
A progressiv adó tárgyában	291
Az országgyűlésnek Buda-Pestre visszaköltözése tárgyában.....	296
Utóhang Szemere Bertalan művéhez.....	300

ATYÁM EMLÉKEZETE.

Atyámra emlékezem, és szívesen, szeretettel, hálával emlékezem reá. E napokban múlt épen tizenhárom éve, hogy elköltözött az élők sorából, s innen a távolból is látom az egykori mezei sírhalmot, melybe örök álmra betettük; s mintha szemlélném őt belőle e pillanatban kikelni, ormán felállani s néma köszöntést inteni felém a távolba. Ha boldog gyermek az, kit tiszteletet érdemlő apa nemzett, úgy én az vagyok, nemcsak pirulni nincs okom az ő nevét hallván említeni, sőt méltán büszkélkedhetem, hogy egy oly igazmondó, jótevő, becsületes, nemes jellemű és észdús férfiútól származtam.

S reá emlékeztén, elmém nemzedékről nemzedékre, századrul századra, sőt egy ezredre a homályos múltba visszaszáll, s Hubánál, a beköltöző magyar nép hét vezérek egyikénél, mint nemzetségem ős alapítójánál állapodik meg. Ezt nem idétlen gőg mondatja velem, mert hiszen jól tudom én, hogy életerő nem abban van, a mi vén, hanem abban, a mi ifjú, s azt is tudom, hogy nincs oly régi család, mely eredetét Adámon túl bírni vinni, mint nincs pór, ki más első embertől származnék; hanem ezt mondom azért, hogy így kézzelfoghatólag indokoljam égő s minden áldozatra kész szerelmemet azon honért, melynek egyik szerzője egyenes ősom volt. Ha nem rég

honosult polgároknak kötelessége a hazájokká vált országért vívni, szenvedni, sőt meghalni, e kötelesség az első foglalók ivadékaira kétszeresen áll.

Mit a jámbor Dugonics, a magyar regényirodalom apja, Árpádról ír, tudniillik, hogy ez Világosvártt, Hubának leányát vette volna nőül, az lehet költői találmány; de Béla névtelen jegyzőjének legrégebbi évkönyve szerint bizonyos, mikép Hubának fia már Zemere nevet viselt. És e történetíró a fiút így jellemzi: „Hubának eszes fia Zemere.“ Illetlen volna arról szólnom, vajjon e jellemzés a nemzetség későbbi történetében folyvást mutatkozik-e? de annyi igaz, hogy e s z é l y e s s é g g e l nem díszelgett.

Azon kívül, hogy Huba, mint hadvezér, Szvatopluk Nagy-Morva birodalmának főelrontója volt s a Nyitrát uraló oly termékeny, mint regényes tartományokkal öregbíté Magyarországot, és azon tárnokon kívül, ki nemzetségünkben Nagy Lajos korában üle az ország zászlócai közt: századok folytában alig látunk belőle itt ott egyet a főrangnak között tündökölni, úgy látszik, hogy mindenkor és mindenhol azon nagy nemzeti szabad elveknek valának bajnokai, melyek megbuktak, vagy mivel már későn, vagy mivel még korán jöttek. Isteni végzettől kimért sorsuk az lőn a nemzet családai közt, a mi lőn a magyar nemzeté a világ népeié közt: küzdeni folyvást, de siker nélkül; veszélyben s áldozatokban osztozni, de hírben s jutalomban nem; szolgálni villámhárítóul a közügy megmentésében; lángolni s önmagát emészteni másoknak világolva; elvérezni a feledett marttyrok s nem ragyogni a szerencsésb hősök közt.

Hitelesen nem tudnám bebizonyítani, de teljesen hiszem és úgy van, miképen e szerencsétlen nemzetség Kupa véres lázadásában az ő s vallás mellett buzgó részt

von. Később a félelmes emlékezetű Csák Máté pártjában küzde, s ez megbukván, felsővidéki több várait örökösen elveszté. Midőn a reformatio vésteljes korszaka bekövetkezék, egy tagja sem maradt a római anyaegyház keblében, s e lépése által a koronkint megújult fölkelők felekezetének sorsához kötő örökösen a magáét. Véralója a híres eperjesi mészárláshoz is oda adá, mint minden-, hova, hol a magyar faj szenvedett és meglakolt. Szóval míg más nemzetségek mind a különféle királyi házak, mind az egyes fejedelmek változásait, mind a szegény haza török iga alatti szenvedéseit, mind a vallási üldözések sanyargatásait saját fényök emelésére és javaik öregbítésére zsákmányolták ki, s látjuk vala őket a haza omló véréből gyarapodni, miként a dőledező várak hasadékaiból, mint megannyi sebekből, lombos fákat kinőni s zöldelni látunk: azon közben a hazával egykorú nemzetségünk nem nőtt, nem gyarapodott, nem terjedt, hanem időről időre fogyott, mint e részben is hű képmása a nemzeti élet sorsának; sőt sorsa még azénál is szárandóbb vala, a mennyiben minden új kornak, minden új elvnek, minden új tannak addig szolgál hűvebben, míg bajnokai rendesen áldozataikká is lőnek, és akkor kevésbé, midőn rájuk már jutalom és dicsőség váraozók.

Még a hűbéri rendszer elveinek sem vette hasznát fölemelkedni általok. Míglen csaknem minden régi s újabb törzs fiágra rendezé jószágait, ez által annak tartósb s fényesb létet óhajtván biztosítani: nemzetségünk, a szülői szeretet egyenlőségének szent elvéből indulva ki, javaiban a leányág ivadékait is egyenlően részeltető, s ezen népies elv az oka, hogy a törzs gazdagsága számos más törzsökbe szivárga át, s a mienk hasonló lőn ama forráshoz, mely azon folyamat gazdagítja meg, mely

már nem az ő nevét viseli. Míg egy védnök, mint az álladalom polgára minden új hitnek apostolává, minden reformnak hívévé, minden nemzeti ügynek bajnokává lőn, másrésről mint nemzetség sem az idegen eredetű hiú czimetre nem áhítozott, sem fényét s fenmaradását a szabadság s egyenlőség elveivel ellenkező hitbizottmányokkal nem biztosította.

Miként látjuk, hogy az emberiség nagy történetében minden egyes népfajnak saját szerepe, hivatása megvan, s hogy ez eszmét tovább vive az egyének közt minden személynek a végzet által bizonyos feladás ki van jelölve: úgy látjuk viszont, hogy az egyes nemzetek történetében a külön nemzetségek sorsa külön jellemmel bír. Mindeniknek a maga rendeltetése, typusa, képe, hogy úgy mondjam: drámai alaka megvan. E nemzetség itt bajnokokat és hősoket szült; az ott martyrt nevelt sokat; némely hirtelen előtűnt dicsően ragyogva, de mint jött rögtön, el is lobbant hamar; viszont némelyik ügyes volt a haza minden szerencsétlenségeit saját fénye s gazdagsága szaporítására használni fel, és nőtt, gyarapodott a szerint, a mint a közügy hanyatlott; soknak tagjait, mintegy felváltva egymást, az udvarban látjuk diszleni, vagy az egyház méltóságaiban, vagy a hadsereg vezérei közt, vagy a forradalmak élén, vagy az írók s költők koszorús seregében, szóval, úgy látszik, mintha a gondviselés minden nemzetségnek különös képességet, hivatást s pályát jelölt volna ki, melyet tagjainak nagyobb része öntudatlanul is követni kénytelen, és ez egyképen áll, nagy mint kis, híres mint névtelen törzsekre nézve, csakhogy azok tetteit s életét a történet följegyzí, míg ezekéi feledékenysébe merülnek.

Nemzetségünk sorsát mihez hasonlítsam? Valóban,

sorsa hasonló a fáéhoz, mely felnőtt egy hegytorok ár-
kában, mi mind a felhőszakadások rohanó árjának, mind
a dühösködő viharoknak örökös és nyílt útja. Minden
zápor zajlása, minden fürgeteg szele a mint jött és a
mint ment, ágaiból egyet lehasítván; nem azon kell
csodálkoznunk, hogy nem lombdús, nem terepély, s nem
ép ma is, hanem hogy annyi idő, annyi század, annyi
rongáltatás után is még fenáll. Kétségkívül tiszteletet
érdemel egy törzs, mely mindig a köznek él — magának
soha; de szerencsésnek, boldognak nem mondhatni, sőt
eszélyesnek sem. Nézzünk végig ama hosszú idősoron,
Hubától kezdve, ki a hon szerzői s alapítói közt tűnik
fel, e sorok írójáig, ki végkép megszűnni láttam ugyan-
azon hon függetlenségét talán, és azon ítéletet kel) róla
hozni, hogy bár régóta él és áll, soha sem fénylett és
virágozott úgy, mint sok más, mert mindig a hazának,
magának soha sem élt. ,

Az ekkép jellemzett nemzetségnek volt apám egyik
méltó származéka. Tehát fölösleges volna elsorolnom,
hogy ifjan mint katona a hazának, mint férfiú a me-
gyének élt, szóval minden másnak javára élt, csak saját
családjának gyarapítására nem. Szemrehányáskép mon-
dom ezt? Ó nem. Életemet átvizsgálván: hiszen gyer-
mekeim nekem is ugyanazon szemrehányást fognák majd
tehetni. A végzet, mint minden embernek, úgy minden
törzsnek homlokára üti sorsát, hiában rugdalóznánk el-
lene: a mi végezve van, annak teljesednie kell, a pálya
élőnkbe kiszabatik, nem választhatjuk azt, hanem csak
be kell futnunk, és pedig kezdettől végig, bölcsőtől a
sírig.

A gyermeki lány elmébe rendesen az anyák képe s jelleme szokott először benyomódni. Nálam nem ez volt az eset. Ámbár egy szerető, ápoló, gondos anyával álda meg az ég, gyermekkorom ideálja apám lón, mind szép külseje, mind nemes tulajdonai miatt.

Ő nem volt magas, de kicsinynek sem mondható; kövér sem volt, de izmos, és testének egyes részei egy-máshoz a legszebb idomzatban állottak. Melle domború volt, mint egy paizs, s hozzá illő a csengő hang, melyet az adott. Kép- s fejalaka tökéletes, mint egy imperatoré, haja fekete, mint holló szárnya, finom, mint selyem, dús, mint lomb; homloka magas, széles és szabályos, mint bármely görög szoboré; gazdag szemöldje alatt két éles, de egyszersmind mosolygó szem, mint két sötét bogár fénylett; orra a legszebb sasorr volt, mit életemben emberi arczon láttam; bajusza erős és csavarodott, mint azt a magyar ősképek legszebbjein látni; álla gyönyörű, szája kicsiny és édes, melyből beszéd és szó csörögve folyt mint az erdei patak, s édesen mint a szinméz.

Úgy de szép külső, kecses mozdulatok, nemes magatartás, erőt lehellő természet, csengő hang, édes beszéd-folyam, mind ez elég arra, hogy a gyermek (s meg a nép, ez örökös, e nagy gyermek) általa megigéztessék, mely ott, hol a külsépet maga előtt látja, a belső jót és jelest is ott képzele, mint általában egy tiszta, ékes,

kellemes mezei lakban a boldog családot, a pompás színi virágban a jó illatot, a piros gyümölcsben a jó ízt, — bár gyakran hiában, — ott képzeljük.

És ez eszembe juttat ifjú korából egy-két vonást. Mint későbbén, ő is a sárospataki anyaiskolában tanult, mely mint egy szorgalmas méhköpu a virágkertben áll, úgy álla egykor a „Rákóczyak“ fejedelmi udvarában, s itt tanulván ő, történek, hogy három jó barátja, talán bőven áldozván a Hegyalja aranyszínü borából, a szomszéd Sátoralja-Hjhely városába ment, s ott a hajdan annyira divatos toborzónál katonának felcsapott. Ő sajnálván tőlük megválni, mert csak az ifjú a hű barát, kéré a kapitányt, ki a régi s hozzá rokon Bernáth családból volt, fogadná őt is be, ki neki azt felelé: „Öcsém, az nem lehet, hiszen alig vagy 16 éves és a mértéket sem ütöd meg.“ Igaz, válaszoló apám, de mind a háromnál erősebb vagyok, s az embert nem röffel, mint a fonalat, de erő után mérik. „Jól van, mondá a kapitány, beveszlek, de csak azon föltétel alatt, ha mind a hárommal megbirkózol és mind legyőzöd.“ És úgy történt. Így lön ő katonává, s mint urfi- (cadet) tizedes a toborzásnál maradván, modora, tánca, beszéde, bánásmódjának csábja által csodákat tön, úgy, hogy a földbirtokosok panaszai miatt a kapitány zavarba jött, mivel Szabolcsban a kaszások, aratók, cselédek örege s ifja nála seregestül felcsapott, s Tokaj vidékén a szüretelők csoportosan hagyták el a hegyet, vígan hangoztatván e jellemző dalt:

A Szemere szeme, szája,
Többet ér, mint Tokaj tája,

mely dalt később, — 1809-ben, — midőn ő a borsodi fölkelt nemes seregnek főparancsnokává lön, a nemes

sereg újra felelevenített, az új tábor helyére alkalmazva azt e módosítással:

A Szemere szeme, szája
Többet ér, mint Eger tája.

Az ő nevének e jó emlékezete volt első alapja azon népszerűségnek, mire én később, 85 év múlva a megyében szert tevék; ő miatta szeretek, mielőtt magamnak érdemeim voltak volna. Mert nemcsak az igaz, mit az írás mond, hogy az atyáknak bűnei meglátogattnak a bakban harmad és negyedíziglen, hanem annak ellenkezője is, tudniillik az atyáknak érdemei a bakban megjutalmaztatnak. És ez a gyermekeknek valódi s legtartósb öröksége, mert ezt sem a láng meg nem emésztí, sem az árvíz el nem hordja, sem a tolvaj el nem orozhatja soha.

De ha külsejének szépsége megnyerőleg hatott rám, elmebeli kellemeinek s erkölcsi tulajdonainak fensége által még inkább meghódított. Nem mintha neki szokása lett volna feddeni, tanítgatni, s magyarázgatni mi jó s mi rász, sőt e tekintetben szófösvény volt; de mindig igazat mondott, mindig nemesen cselekedett, mindig becsületesnek mutatkozott: ez volt a gyakorlati leczke, mit ő nekem adott, s bár később, koromban haladván, gyöngeéseket benne is vettem észre, soha nem tapasztaltam, hogy azokat önmagában vagy mentette, vagy szépitgette, avagy másokban jobban megróvta volna; szavai és tettei még e sikamlós téren sem ellenkeztek egymással. Pedig isten s a lelkiismeret után, a gyermek legcsalhatlanabb s legélesb szemű bírása a szülék tanainak és cselekedeteinek. Bár a gyermekész még keveset okoskodik, de az ösztön biztosságával Ítélnémely dolgokban, s ezek közé tartozik a szülék erkölcsi értékének megbírálása, a kik

életének a gyermek, bár hallgató, de folytonos szemlélője. Ezért ha valaki igazán érdemel tiszteletet, érdemli az a szüle, kinek élete gyermekei előtt bizvást nyitva maradhat, mint a jó könyv, melyben rosztat nem olvashatni; és ha valaki boldog, boldog a gyermek, ki apjának és anyjának titkos, mint nyilvános, házi, mint házön kívüli magaviseletét ismerni kénytelen lévén, bennök semmit nem talál, mi szeretetét s becsülését irántok kevesbíthetné

Kisgyermek koromban, a mi engem hozzá leginkább vonza, az volt főkép azon elmés s mégis természetes, egyszerű és mégis mulattató, változatos és mégis hüven következetes modor, melylyel ő ifjúságának s hadi életének kalandjait szerette elregélgetni. És ő azokat ismét és ismét egyenlő kedvvel el-elbeszélte. Miért nem? Hisz emlékezni mindig kedves, akár jóra, akár rosztára emlékezzünk; mert ha jó, élvezzük újra, ha pedig rószt, elmúltának örülünk. Foglalkozni a jövővel kevésbé kedves, mert az bizonytalan, ismeretlen, és így nyugtalanító; de a múltban már minden megtörtént, s reá békés elmével pillantunk vissza, mint a tetőn nyugvó vándor hátrahagyott útjára vissza-visszanéz; látja ugyan még az egész utat, de terheit már nem érezi. Ő bizony jól cselekesznek a vének, hogy a múltnak ismerős vidékein szeretnek bolyongani, hiszen a jövőt setét köd fedi, és benne az egyetlen bizonyos ama nagy ismeretlen: a sír. Ő bírt e bölcseséggel, a jövőről soha sem beszélt, arcczal a múlt felé fordult, mert ez az öregek birodalma. Midőn atyafiak, vendégek, szomszédok, utasok meglátogatónak, hányszor maradónk ülve éjfélig a vacsoránál, s nagyok, mint kicsinyek ott függönk édes ajkán, mint ágon a gyümölcs, hallgatva regéit, adomáit, történeteit,

kalandjait, harczait, s éjjélkor nem azért menénk ízét, mivel vagy mi kifáradánk hallgatni, vagy ő beszélni, hanem mivel faluhelyen éjjél már botrányosan késő idő» s a gondos éjőr néha aggodalmasan kopogtata be, gondolván, a háznál baj van. Bár alig valék hét éves, én is lángoló szemekkel fogytig ott ülék az asztalnál, anyám a lefekvésre hiúban ösztönözött, s másnap mindig azon jára eszem: mikor lesz ünnep ismét, mikor jön vendég újra, mikor fogok új történeteket viszont hallhatni, mert magunknak gyermekeknek ő ilyeneket ritkán mondott; kedve beszélni akkor volt, midőn hallgatói voltak.

Még most is, annyi évek után, elevenen emlékekezem, mi sok fejtörést okozott nekem egy úr, ki történeteiben mindenütt előfordula. Egyszer beszélte iskolai viszontagságait, s a tanár „Denique“ bejön; másszor Olaszországban a sereggel táborozott, s „Denique“ a fővezér kiadja a napi parancsot; később Belgiumban (József alatt) volt ezredével, s „Denique“ a lázadók feje üzenetet küld; egykor Németországban egy udvarnál ebédelt, s „Denique“ a herczeg belép. ... Az a „Denique“, ki mindenütt ott van, ki itt tanár, ott tábornok, amott herczeg, nekem megfoghatatlan személy vala, aludnom sem engede, azonban íránta kérdést tenni átal-lék; csak később, évek után, midőn a latin nyelvet kezdém tanulni, akkor tudtam meg, mi az: »denique.«

Ekkép érdekesen elbeszélvén a mit látott, hallott, a hol utazott, s eleven színekkel lefestvén a külföldet, népeit, a különféle szokásokat és erkölcsöket, azon gyönyör, mit ezek nekem nyújtanak, lőn azon lángcsöppé, mi elmémben a tudás kiolthatlan vágyát először meggyújtá, mely bennem azóta folyvást ég, de folyvást is gyötör; s úgy érzem, ha rövid perczekre szórakozást s

életet nyújt is, de vigaszt ritkán, s kielégítést innét a síron néni fog nyújtani. De mindegy, legalább arra emlékeztet, hogy atyámnak nem csak testi életemet köszönöm, hanem szellemem munkásságának is ő volt megindítója, s így hálával tekintek reá vissza, mint forrására, melyből eredt, a hegyi patak.

De őt nemcsak úri vendégeink, tehát a műveltebbek, hallgaták szívesen, hanem a mezők egyszerű népe is örömmel hallgatá, sőt ha azok benne az elmét, változatos, kellemes, de pusztá regélőt szerették: a köznép benne egyszersmind a tapasztalt embert s a sokat utazott bölcset is csodálta. Volt ő benne mint elbeszélőben valami, mit bájnak kell neveznem, a dolgot magát értelmezni nem tudnám. Istennek egy különös ajándéka e báj vagy csáb, melyet választottainak jó kedvében, hol egy, hol más dologban, hol kül-, hol beltulajdonokban ad, de melynek gyönyörhatását ép oly szükségképen érzi a természet egyszerű embere, mint érzi a művelt, ki midőn azt bonczolni, annak okát érteni hiában igyekszik, csak saját élvezetét rontja meg. S én őt még jobban szerettem, csodáltam, midőn így a jámbor földművelők bámuló körében hallám beszélni; hiszen mint gyermek inkább közéjük illém, s az ő örömök, tetszésük, őszinte kíváncsiságuk, mesterkéltlen bámulásuk az enyémet csak nevelte.

Gyermekségemből az évnek akármely szakára emlékezem, az ő képét, a mint a falu népétől körülveve ül és beszél, mindenütt ott látom. Ott látom az illatos réten egy csoportfűz hús árnyékában, hol a kifáradt kaszások a reggebéd után körülte a fris fűbe leheveredének, s a helyett, hogy szokás szerint aludnának, várják, hogy nekik valami szépet beszéljen, mit talán már hullának,

de hiszen szájában semmi nem vala ó, így az álomnak elébe tették a szellemi életet; annyira igaz az, hogy az embernek, a legműveletlenebbnek is, lelki eledel is kell. Vagy ott látom őt zöld gyeppelel benőtt udvarnak közepében, midőn az aratókat az áldomáslakomával megvendégeli, kik négy heti fáradságos munka után szakmájukat végezvén, a kalászköböl s virágköböl font koronát neki átnyújták, s most széles tálak és öblös borkancsók körül ülve, egy toronydad galambdúc hossza árnyékában az áldomást vígan költik el. S a hős este már rég leszálla, a hold mint egy fölfüggesztett éji lámpa szép világot hint az áhítatosan hallgató s pihenő munkások csoportozatára, a kancsók még nem üresek s még sem nyúl utánok senki, az estcsillag is már messze elhaladt s még egy sem mozdul közülök, hogy nyugodni menjen, mert mind csupa szem és fül, mind hallgat, mind figyel, s új történet után még újabbat, szép után még szebbet vár, és midőn végre fölkelnek s elmennek a kazlak tövébe lefeküdni, hallám, mint magasztalák őt maguk között, s elvégezzék, hogy a jövő évre aratókul ismét fel fognak ajánlkozni. A mi őket megnyerte s lekötelezte, nem annyira a haszon s a jó élelmezés volt, mint inkább apám, emberséges bánásmódja, erőtetlen leereszkedése hozzájuk, szíves társalgása velök, s az, hogy érezték, miképen velök mint hasonlókcal beszél és mulat, mint egy öreg patriarcha, ki gyermekeivel s gyermekeinek szülötteivel a múlt idők tanúságait közli.

De mivel gyakoriabbak, ép azért kívánatosbak valának nekem a nyári hosszú esték, midőn hat heti szünidőre az iskolából hazatértünk, és gömbölyű boglyákkal és hosszú kazlakkal megrakott szerűs kertünket cséplők és nyomtatók lépék el. Tudjuk, midőn a nap leszállván,

a mezei munka is megszűnik, a nagy tér mint egy szobaföld tisztára separtetik, s a munkások a kazlak ereszének hoszában ülő helyeiket szép csendesen elfoglalják. S ilyenkor valamennyi néz a falu felé, honnan asszonyaik és leányaik szoktak jönni, kender-kantárokba fűzött tálakban és szélkében az ételeket hozván, s miután ezek tisztességes, szemérmes hangon „szerencsés jó estét“ kívántak volna, mindenik a maga férje, vagy apja, vagy testvére mellé, mint egy megrakodott méh, letelepedik. A munkás megelégedő mosolygással fogadja az érkezőt. A szélkét lába közé vévén, a födelet róla kíváncsian emeli le, s arcza kiderül vagy beborul, de csak futólag, a szerint, a mint benne mit talál. Aztán az összegöngyölt fehér kendőt bontja ki, melybe rendesen a lágy czipó van takarva, és még valami csemege: főtt kukoricza, kék hamvas szilva, sárga körte vagy habzó túró. Midőn így mindent átvizsgált a munkás, kalapját levéve, omló haját hátrasimogatva, egy mély sóhajtás után, mit a jó Isten bízvást imádságul veendhet, hozzá fog halkan, mértékes lassúsággal elkölteni az eledelt, mi-ért egész napon dolgozott és izzadott. Ah! egy leírhatatlan gyönyör a földmivest nézni, midőn étkezik. Távolról sem oly ízletes a gazdagok fényes asztala. Mi csinosan szeldesi kenyeréről a kanyarokat, mi gondosan hámozza meg gyümölcsseit, mi igazán és huzamosan élvez minden harapást, minden kortyot, mi szabályosan s illedelmesen fogyasztja ételét; a vizet oly jóízűn iszsza, mintha az nectar volna, s ha néha bort is hoz hű gazdasszonya, ahhoz oly tisztelettel nyúl, mintha az az úrvacsorájának bora volna. Bár mi jól lakva valék, mindig étvágyat éreztem, midőn munkásainkat ily jóízűen enni s inni láttam. Néha-néha a gyümölcsök legszebbikének egyiké-

vei megkínáltak, mit gyermeki szeméremmel fogadtam el. S apám már ekkor mindig ott volt velök, széke egy véka volt, mire a szérű-gazda a csapófát keresztbe tévé, s én ilyenkor a világ minden kincséért sem maradtam volna tőle el, mint anyjától a bárány el nem marad. S míg a munkások egész kényelmesen vacsoráltak, ő hol mulattató, hol tanúságos, de mindig zamatos s egyszerű elbeszéléseivel valóban boldogítja őket, s bár életem későbbi folyamában láttam fejedelmi lakomákat nagyszerű zenekar hangjai által vidítva, de soha nem láttam ily boldog evőket s ily meglegedett hallgatókat.

Később pedig, midőn az alkony harmatja a léget meghűvösíté s a kétést esthajnal sötétség váltá föl, a munkások az asztagos kerten kívül a szabadban nagy tüzet raktak szalmából, és mindnyájan oda mentünk ki, s ott, isten szabad ege alatt, az elméskedés, beszélgetés, társalkodás még soká folyt. Mert a szó szabad volt; mindenki elmondhatta s elmondotta, a mit tudott, hallott avagy gondolt, és valóban sok mély észrevételt, sok igaz érzést, sok elmés választ és sok talpra esett szót hallottam én a parasztok szájából, s már akkor kezdtem hinni, hogy bár az emberek pór s úri ruhába vannak öltözködve, bennök egy lélek s egy isten lakozik. De apámnak felettük egy nagy előnye volt, t. i. hogy bár mi szépet s érdekest beszélt közülök valaki, mindeniknek párját tudta mondani. És azután dohányzacskója is nagy volt, húsz munkás kétszer is tölthetett belőle; hiszen ép azért volt oly nagy, s ez minden este legalább egyszer körüljárt a tűz körül, s tudjuk, a magyar nem feledi el azt, ki dohánynyal egyszer megkínálta, mint az arab nem azt, ki őt kávéval kínálta meg.

De legnagyobb kéjjel a szüreti napokra s estékre

emlékezem, midőn hideg lehelletével az őszi megjött, midőn a szőlőgerezdek megérvén, zörgő lombjai arany és piros színt kezdenek magokra öltetni, s borházakban a dolgozó bodnárok kalapácsai, hegyek ormain a mozsarak hangjai dördültek meg. Azóta én már sok országot bejártam, s így volt alkalmam meggyőződni, hogy a szüret sehol nem viseli magán azon vendégünnepi jellemet, melyet az Magyarországon magán visel. Déli s művelteletlenebb tartományokban, milyen Görögország, a szőlőtő úgyszólván munka nélkül magában nő fel s termi borát, s a birtokos vagyonnak alig azt tekintvén, rá nem nagy becset helyez; északi iparos hazákban, milyen Franeziaország, a szőlőművelés egy neme az iparnak és pénzkeresésnek, így az csak annyiban fontos, a mennyiben hasznot hajt. Amott a szüret nem tartatik méltónak arra, hogy vigabban megünnepeltessék, emitt minden gerézd egy-egy pénzdarabot képviselvén, a gazda minden szőlőszemben egy fillért, minden gerezdben egy pénzdarabot lát, s a ki ezekből eszik, azt úgy nézi, mintha pénzét enné; ezért a szőlőskertek kapui az utasok, vendégek, látogatók, sőt atyafiak előtt is zárva maradnak, még a szedőnek is tiltva van a rá mosolygó szemekből ennie. Nálunk ellenben a szüret az adakozó természet közös ünnepe és a hegyek megannyi terített asztalok, mikhez szegény és gazdag, barát és idegen, boldog és boldogtalan egyképen hivatalos. Ama riadó zaj, ama vigadó zene, ama visszhangzó dalok, ama tűzi játékok, ama puska- és mozsárlődözések mind megannyi híradó hangok, melyek a jóságos isten áldásához a vendégeket, t. i. a föld összes lakosait meghívják. Fáradtságos munkájáért borát a gazda magának igényli, de a szőlővel, mint az ég választott gyümölcsével, mindenkinek kínál-

kozik. Ez azon szellem, mi nálunk a szüreti ünnepet átlengi, s mely azt nép és gyermekek előtt, kikben az ösztönszerű bőkezűség romlatlanul él, oly becsessé, kedvessé és kívánatossá teszi.

Az nekünk gyermekeknek epedve óhajtott időszak volt. Először, mi síkságon lakván, örültünk hegyek közé mehetni, s ott, őzek módjára leszállni a völgyekbe, felszökelni az ormokra; aztán ott a szabadban, mint az isten madarainak, mindent szabad volt tennünk; a szőlőt sem tányéron kimérve adták élőkbe, a harmatos gerézdekből azt, s annyit evénk, a melyik s a mennyi tetszett; rakétát is eresztgetheténk, kulcs-puskákból is lödözheténk, szóval meheténk, jöheténk, kiáltozhatánk, mint a madárka, mely megunt kalitkájából a zöld erdőbe kiszabadult. És a mi nekünk testvéreknek főképen tetszett, az vala, hogy ilyenkor egy ékes katonasátor alatt lakánk, mely egykor anyánk testvéréé volt, ki mint kapitány s Mária Terézia rendének vitéze, Aspernnél ifjan esett el. E sátra felvonása a geszti hegyen minden évben egy-egy esemény volt az egész vidék lakóira nézve. Az élő nemzedék háborút is alig látott, hadi sátort épen nem. E sátor, melyet három tarka faoszlop tartott fen, köröskörül rövidebb s hosszabb kötelek által feszítettvén ki, belől virágos függönyökkel elválasztott két szobát képezett, kívül pedig egészen fehér volt, mint egy friss hótól beborított kunyhó; csak teteje, szegélye s az egész átmetező csíkok valának világos kékek. De a mi díszét az egésznek megadta, az volt azon aranyos két gömb, mely tetejének két végén, mint két arany alma állt s a hegyen a napban messze szét ragyogott.

Rendesen e sátor előtt rakatott meg esténként a roppant tűz, mely körül a cselédek s munkások össze-

gyülekeztek, és velök mi is. Midőn a természet bőkezű, a gazda sem maradhat fukar, még az sem, ki fősvény, és ő nem volt az. Nagy hasábfákat vesztegetve halmoztak a tűzre, nem hogy melegítsen, mert néha hideg nem volt, hanem hogy a sötétben messze elvilágítson; mellette keresztorgason öblös két vasbogrács függött, egyikben ürühús és kása, másikban gulyáshús illatozva és To-tyogva gőzölgött; oldalt pedig nyitott fedéllel állott az ősi edény: egy hatalmas sárga pinczetok, soros rovátkái tele négyszegű palaczkokkal, mik felé a melegedők néha-néha sóvár szemekkel piljantgattak.

Alig ismerek egy-egy szebb, festőibb és kedélyesebb képet a szabadban lobogó éjjeli tűznél, melyet emberek vesznek körül. Rég idő, sok szép, sok nehéz, igen nehéz idő múlt el e kedves esték óta, és még mindig elevenen élnek ez esték bájképei emlékezetemben. Apám többnyire egy falóczán ült, — én lábához sompolyogtam; a hallgatók közül némelyik guggolva üle, tanyerével ernyőt tartván magának a láng heve ellen, más keresztbe vetett lábakkal telepedék le, mint egy török, hiszen két század folytában sok török vér vegyülhetett a magyarba, — más meg oldalára heveredék le, sok egy felfordított puttonon vagy csöbrön vagy hordón foglala helyet; itt a pásztor álla harsogó kelepjére támaszkodva, a hegykerülő egycsövű silány puskájára dőle, melylyel, szegény, rendesen hiában czélozhatta a pusztító seregélyeket, — a mögletben emelkedő fák pedig a lángtól megvilágítva néha feltűntek, mint annyi kísértetes jelenetek; nem egyszer fordulék el ijedve tőlök, néha ismét elhomályosultak, míg a másik oldalon a fehér sátor ragyogott, lebegő ajtószárnyai két oldalra felhajolva lévén s hasonlítván egy női alakhoz, mely ruhájá-

nak széleit fölemelint. Köröskörül az éj sötéten és mély csenddel terült el, a völgyek még hallgatagabban vonultak magokba, a hegyormok fejei a magasban némán látszotak figyelni, csak néha-néha törte meg a végetlen és feneketlen csendet itt egy éles fütty, ott egy örömkialtás vagy egy puskaszó, sokszorosan ütődve vissza az erdőkben és bérczekben.

Ily szüreti őszi estéken hallám én tőle a legérdekesebb, legmulatságosb és legtöbb történeteket. És ilyenkor leginkább a hadi életbelieket szerette el mondogatni. Miért? okát adni nem tudnám; talán mivel ama hatott ai sátor tekintete hallgatva is a harczokra emlékeztette. Személyesen ismerte ő a hős Laudont, az öreg Lascyt még a török háborúból, s Hadikot, Mészárost, Krayt, Kinmayert, Barkót a híres huszárezredest, a derék Alvinczyt, kik alatt Buonaparte s a francziák ellen harczolt; Suvarovot, az orosz tábornagyot, e csodaembert is látta, ismerte, beszélt is vele, és mindenikről tudott egy és más jellemzetest mondani.

Például: miként küldték egy csata alatt levéllel Suvarovhoz, kit hajadon fővel, egy ingben, széken kéjtelmesen ülve talált, kezében egy kancsukával, s a válaszra őt ott várakoztatta egy egész óráig, míg azonközben az ágyúgolyók mindenfelől sívítva hulltak körüié, gúnyosan nézve reá, az ifjú tisztre, ha bátorságát nem veszti-e el? Miként ment egy üzenettel a hirtelen haragú Barkóhoz, ki mondá neki: „Jól van kapitány úr.“ Nem vagyok kapitány. „Hát jól van, főhadnagy úr.“ Nem vagyok főhadnagy. „Mindegy, hát hadnagy úr!“ folytatá türelmét vesztvé. „Nem vagyok alhadnagy sem.“ „Tehát mi ördög ön?“ tört ki mérgesen a tábornok. Mire ő megzavarodva felelé: „Zászlótartó úr vagyok“ Erre

Barkó elkaczagva magát, kezét megszorító, a kapuig kikísérte, hol épen egy más tábornok lépett be, ki csodálkozván Barkó e nagy udvariasságán, ez mondá: „Tudnia kell, hogy a kit íme kikisérek, zászlótartó Úr, maga monda.“ Miként volt Olaszországban, Alexandria ostrománál, őrségével egy kápolnába rendelve, s ő épen egy pádon ült a falhoz támaszkodva, midőn egy bomba a boltozaton áttörve a padozat közepére hullt, s ott sutorogva forgott, mint egy orsó, s ő sem lelapulni, sem felkelni, sem kifutni nem merészelt; végre a bomba elpattant, s két darabja épen feje mellett jobbra és balra a kőfalba fűrődött, de ő, mivel meg nem moczczant, szerencsésen sértetlenül maradt. De ezekbe meszszebb nem bocsátkozom, főleg mivel ez sem nem ideje, sem nem helye, de azért sem, mivel én az ő kellemes előadását távolról sem bírnám sem utánozni, sem visszaadni. Elég az hozzá, hogy ő váltva beszélt másokról és magáról, komoly és dévaj tárgyakról; most olyanokról, mik rémulést, majd olyanokról, mik nevetést vagy bámulást idéztek elő. Mint katona harczolva járván be Olasz-Németországot, Belgiumot, Havasalföldet, s ép oly hü emlékező, mint gazdag képzelőtehetséggel bírván, tere nagy, tárgya sok és változatos volt, s mind ehhez az alkalmas szó neki soha sem hiányzott.

Így minden évben nyolcz-tíz napig állott a hegyen sátorunk felvonva és előtte minden este megrakatott a nagy tűz, mely körül nemcsak saját munkásaink gyiilöngtek össze, de a hegyen szüretelő nép közül sok más is oda tódult s a történetek, miket ő ilyenkor elbeszélt, szájról szájra mentek nem csak az egész hegyen, hanem midőn a gazdák faluikba visszatértének, azokat ők ott újra elmondák; ekkép az ő elbeszéléseit ismerte s ismém-

telte az egész környék, mint a hangot a viszhang ismétli, midőn azt hegy hegynek, völgy völgynek adja át.

Nem mondom, hogy e tulajdon nem volt egyik oka nimbusának a nép előtt, de őt a nép különben is már ő magáért szerette. Ő nem volt democrata, hanem humánus, és ez volt, nem mivel így tanulta, hanem mivel így érezett. Emberszeretete nem volt leereszkedés, adakozása nem volt pártfogás, jósága nem volt nagylelkűség. Mindenhez, mi körében élt, szíves, jó, nemes volt; ép úgy kívánta, hogy barmai jól tápláltassanak és kellőleg pihentessenek, mint örült, ha cselédei jól éltek és gyarapodtak. Mindenkin tetteleg segített, ha tehetett; jó tanácsát senkitől sem vonta meg. Mint régi katona rendre s pontosságra sokat tartott, ezért ő nem tartózkodott a kihágót megbüntetni, de fenyítései nem volt harag, sem üldözés, sem boszú, mi a büntető ellen a szenvedőt fel szokta ingerem. Jól tudták, érezték és belátták a lakosok mind ezt, s azon bizodalom és tisztelet, melylyel iránta viseltettek, leírhatatlan; de viszont ő is bízott bennük és bár öröket nem tartott, sem tolvajtól, sem rablótól, sem gyújtogatótól soha nem kellett félnie. A gazda birtokának kétféle öre van, kiki azt választhatja, a melyik tetszik. Ki magának ellenségeket szerez, az fogadjon fegyveres éji őrt s tartson ugató ebeket; de ki igazságos, méltányos, emberszerető, annak nyitott kapuja előtt egy szellemi ör áll örökké, neve: hála s jóakarát. Már gyermekkoromban feltűnt nekem, de másoknak is, azon különbség, melylyel a nép róla és más földesurakról szólt. Ugyanazon helységben több nemes családok voltak birtokosok: egy gróf, egy báró s egy excellentiás, ki az ország zászlósa között ült, s mind ezeket a nép, midőn egymás közt beszélt, vagy csak kereszt- vagy éppen gúny-

nevén nevezte (mint ez a magyar paraszt közönséges szokása); de midőn apámról szóltak, mindig nemzeti névén említették s mellőle az »úr« mellékszó soha el nem maradt.

Mind ezek s eféle benyomások életem hajnalán elhatározó befolyással lőnek gondolataim irányára. Egyrészt látván, hogy apám a néppel mint egyenlőivel bánik, őket én is úgy tekintem; a rongyos gyermeket magamhoz hasonlónak, s apját, mint az enyimét, valami magas lénynek nézem, ki már koránál fogva tiszteletmet érdemli; másrészt tapasztalván, hogy apámnak, kihez én annyira ragaszkodtam, jeles tulajdonait a néptökéletesen tudja felfogni s méltányolni, annak belátása, s ítélete iránt lelkemben teljes bizodalom támadt, mely abból mind ez ideig sem halt ki. Ez lőn csirája az én democrata hitemnek, mely sok másokétól, minden esetre a tudósokétól különbözik, kik a népet csak elvben, elvontan, pusztán mint eszmét szeretik; én ellenben a népet úgy, a mint az valósággal az életben van, egyes embereiben s csüngő rongyaiban is szeretem.

Nekünk, gyermekeinek, soha sem tartott ő hosszú erkölcsi s intő beszédeket, mik a gyermekekre nézve oly meddők és oly unalmasok, tette mi jó, tisztességes és nemes; és mi azt látván, követtük, mert a gyermek mindent, jót és nem jót, utánozni szeret. De ha aztán néha mégis kellett szólnia, intenie, oktatnia, az annál jobban hatott reánk. Mely szülő mindig üres szókkal tanítja gyermekeit, annak beszédei olyanok, mint a futó homokba tett írás, mit elhord a szél; de ki tetteivel s példájával oktat, az hasonló a kőfaragóhoz, ki a betűket márványba metszvéen be, a szó így mintegy testté is válik.

Ha van bennem jó, s a mi bennem jó van, azt

tőle öröklém, nem mivel rá tanított, hanem mivel őt úgy cselekedni szemléltem.

A vallás iránti kegyeletet az ő példája olíá belém, mely egészen akkor sem tűnt el keblemből, midőn később az ész szövétnekével a láthatlant is látni, az ismerhetlent is ismerni akartam. A mint ellenemre volt, ha anyám este és reggel imádkozni s énekelni kényszerite, úgy mélyen hatott rám az, midőn apámat magában elvonulva, egyedül imádkozni láttam, midőn öltözködését minden vasárnap hangos és oly kedvteljes énekléssel végzé be, midőn az úrvacsorához soha sem járult, ha azon vagy előző napon valami eset haragra gerjesztő; ilyenkor aztán gyermekelmémmel azt gondoltam magamban: a ki előtt apám maga így meghajol, annak mégis csak hatalmasnak, fölségesnek, jószágosnak kell lennie, s míg ő semmi vallásos gyakorlásra szóval soha nem ösztönzött, néma példájával reám annál nagyobb befolyást gyakorolt.

A bátorságra is ő szoktatott. Még most is emlékezem, midőn egyszer kiin a mezőn a falutól igen messze jártunk, s a távolban két feketének látszó embert láttam felénk jönni. Komor őszi idő volt, alakaikat a köd még megnagyobbította. S én kezdtem félni, mondván, hogy azok ott talán rász emberek. »Látod, mondá ő, azok alkalmasint ép azt gondolják, a mit te, hogy mi vagyunk rász emberek és talán szinte félnek, pedig ők is, mi is jó járatbeliek vagyunk.« Ha úgy veszszük, az ilyen események jelentéktelenek, de a gyermekeknek egész életükre kihatnak.

A megszólástól is ő szoktatott el. Egykor a házhelyektől valami szóbeszédet hallván, mi egy rokonunknak jó nevét közléről érdeklente, én, mint szajkó,

mely a mit hull, azt tovább mondja, kezdem neki elbeszélni. Bár alig valék nyolcz éves, most is látom a helyet, a hol ez történt. „Hallgass, — monda ő igen komolyan s nyersen, de harag, indulat nélkül, — hallgass, másokat megszólani illetlen dolog.“ Elhallgattam, pírulva magamban, és ez intését soha el nem felejtettem.

Az igazmondást is ő kedvelteté meg velem. Nem mintha e tulajdont magasztalta volna, hanem mivel soha nem tapasztaltam, hogy mi a házban s a ház körül, s így tudtommal történt, másoknak azt valaha másképen adta volna elő, s ez nekem annyival inkább feltűnt, mivel ez igazmondást ennek épen ellenkezőjével ugyancsak házunkban naponkint összehasonlíthattam. S e kettő közül annál könnyebb vala a jobbat kiismernem és választanom, mivel láttam, hogy a hazugság is igaznak akart látszani.

A szemérmét is mind viseletben, mind beszédben velem és velünk ő kedveltette meg. Akár nép, akár úri rend képezett kör ülte társaságot, a hol ő adta a hangot, mind a tárgy tiszta, mind az előadás illedelmes volt. Pedig ő szerette a tréfát, évődést, dévajságot, humort, de mind ez nála nemes s tartalékos volt, és szájában ulánktalan vala az elmésség is mint a játszó állat körme, mely szorít, de nem vérez. Soha nem monda olyant, mit Szájába bármely szende leány nem vehetett volna. Lelke örökké ifjú és szűz maradt; egy vén fa volt ő, oly vén, és a mely mégis oly friss és gyöngéd virágokat termett.

A megbocsátás kellemes érzetét is ő gerjeszté fel bennem. Történt, hogy idősb két testvéreim pajkoságból egy parasztnak apró barmai közül egyet lesújtottak, s a tulajdonos az úrfiak ellen nála panaszt tön. Ő a szegény népnek csaknem részrehajlólag szokott párt-

jára kelni. Emlékezem, mi indulatba jött ekkor, s a nélkül, bogy a dolognak jól végére járt volna, mind hármunkat keményen megbüntetett, tehát engem is, ki ott jelen nem lévén, hibás sem lehettem. Ez igazságtalanság nekem kimondhatlanul fáj; csaknem gyűlöltem őt, de mihelyt megtudta tévedését, hozzám jött, és ő, az apa, tőlem, fiától, bocsánatot kért. Ekkor éreztem először, hogy hibáját megismerni mindenkinek kötelessége, s viszont: hogy mi édes érzés felejthetni s megbocsáthatni. Valóban, feledés s megbocsátás nélkül keblünket nem csak saját hibáink, nem csak min bűneink nyomnák, de a másokéi is; a magunkéi azért, mivel elkövettük, a másokéi azért, mivel meg nem bocsáthatjuk, mi kettős és így elviselhetlen gyötirelem lenne.

De szellemi életem e szárait nem fűzöm tovább, hogy azt ne gondoljátok, mintha én magamat akarnám dicsérni; célom nem e volt, távolról sem; én ezeket elbeszélvén, csak apámra akartam emlékezni, kimutatván, mint hinté ő némely tulajdonok csiráit lelkembe, melyek egyébiránt bennem, miért ne vallanám meg, az általam kívánt tökélyre soha sem fejlődtek. S ő reá emlékezem annál kedvesb, mivel én csak jó tulajdonaiból öröklék egyet és mást, hibáiból egyet sem; mi hibák bennem vannak, mind olyanok, mik ő benne nem találtattak. És pedig én ez emlékezeteket még végtelenül tudnám szaporítani, mert aligha van bennem tulajdon, eszme, érzemény, mit közvetve vagy közvetlenül tőle nem tudnék leszármaztatni; most is tudom, melyik szava vagy tette volt azon szikra, mi lelkemben ez vagy ama gondolatot, e vagy ama eltökélést lánggra lobbantá.

Boldog gyermek, ki szüléihez magát csak ily becses erkölcsi kötelékek által érzi kapcsoltatni, mint boldog

szülék, kik gyermekeik nemcsak testi, hanem szellemi életének is alkotói lőnek. Oh! de sok szülék nem is sejtik, hogy már gyöngekorú gyermekeikben magok körül a legszigorúbb bírakat, a legélesebb szemű kémekeket tartják, kiknek figyelmét semmi tettök el nem kerüli, s hogy gyermekeiket ők erre és arra, jóvá vagy rosszra nem az által képezik, a mit nekik mondanak, hanem az által, a mint előttük cselekesznek. A szüléket én mint magvetőket nézem, a gyermekek lelke pedig a bevetendő termékeny földtér; mely szülék csak jól szólnak és beszélnek, azoknak szavai olyanok, mint az üres magvak, melyek hiában szórtnak el, mivel belőlök kevés fog kikelni; de a kik nemesen, jól és szépen cselekesznek, azoknak tettei gyermekeik elméjében bizonyosan megfogamzanak, kiszövellnek és gyümölcsözni fognak. Szó s intés tetté ritkán válik, de tett s példa azzá csaknem mindig.

Miket eddigelé felmutatók, képeink fényoldalai valának. És hibái nem voltak? Mint minden jó képben árnyéknak is kell lenni, kétségkívül benne is voltak némely homályok észrevehetőek. Ő is ember volt s ki ember, az gyarló is. De nem minden hiba olyan, melyről a világnak számolnunk kellene, megrovás alá csak az esik, mely másoknak ártalmas, s ő az övével másoknak nem ártott. Mint a gonosz gondolat, mely lelkünkben benmarad s tetté nem válik, még nem bűn, legalább nem olyan, mely büntetést érdemelne; úgy nem érdemli a hiba s gyöngeség, melyért nem felebarátaink lakóinak, hanem mi magunk szenvedünk, hogy az közszemléésre kiálltassék. S az övéi ilyen természetűek voltak. Következményeit ő maga hordozta, és még legfőlebb gyermekei; de ép azért, a mint a mi jogunk volna azokról szólam, úgy a mi jogunk róluk hallgatni is, s édes köteles-

ségünk azokat megbocsátani. Ha szerző, takarékos, sőt fősvény volt volna is, belőle most mi hasznunk volna? A vész, mely minket elzúzott, mindazt elszórandozta. Mi többi gyengeségeit illeti, azok csak javamra váltak; mert épen mivel annyi számos, szép s vonzó tulajdonok közé helyezve jobban feltűntek, annál inkább megbotráncozám bennök s annál inkább iparkodám azoktól ment maradni. T. i. ha a gyermek az erényt s hibát valakiben észreveszi, szüleiben veszi azokat legbizonyosabban észre, s a mint a jót, mit bennök talál, kétszeresen szereti, úgy kétszeresen gyűlöli a rosszat, melyet bennök lát és ott fájdalommal lát. úgy rendelte bölcsen a gondviselés, hogy midőn a gyermek az élet nagy tengerére bocsátkozik, ennek mindjárt első magas partfokán a szüléket mint világítótornyokat emelkedni szemlélje, kiknek mind jó, mind rász tulajdonaik neki hasznára vannak, a mennyiben erényeik az utat jelölik ki, mit a gyermeknek követnie, hibáik pedig az ösvényt, mit kerülnie kell.

Családunkat is meglátogatván a baj, zűrzavar és szenvedés napjai, ezekből osztályrésze neki is bőven kijutott. Ha nincs sem kunyhó, sem palota, melyben öröm és élv nem volna, parányi s mulékony bár, mint a reggeli harmatsöpp; nincs olyan sem, melynek a maga terhe s bánata meg nem volna. Mint minden ház felett van csillag, úgy mindenik felett is ott függ az ég szomorú fellege, mely rá homályt és árnyékot vet. De a családi bajok, szenvedések és keservek mindenik háznak titkai közé tartoznak; a magáéit ismeri mindenik, a máséit nem. Emlékeztvén a mieinkre, valahányszor utazom s kivált este előttem elvonulni látom a megvilágított ablakit lakokat, engem mindig egy rejtelmes sóvár tudvágy kap meg, s mindig azt kérdem magamtól, vájjon mi család

lakik azon házban ott, és mi titkos bú és bánat az, mi életét keserűvé teszi, s melyet csak a család maga és isten ismer . . . Különbözik ha a szenvedés mértéke nem csak a fájdalom nagyságától, hanem azon türelemtől is függ, melylyel azt hordottuk, úgy ő talán kevesebet szenvedett, mint más. Példásként magamegadással s némán tűrte, mit a végzet reá mért. Hosszú évek folytában alig hallék szájából párszor panaszt, az is csak kevés szókból nyilatkozott. Mint az oroszlan, ha sebet kap, azzal az erdő sötétébe rejtezik, úgy ő szenvedésével a hallgatás csendes leplébe borítkozott.

Sőt bekövetkezék egy idő, midőn megszűnt a ház oszlopa lenni, midőn a házi trónból önkényt kiszállt, midőn a családi dolgok vitelétől kezét visszavonta. Ebben mindkettőnek volt része, a gyöngeségnek és a nagylelkűségnek s önfeláldozásnak is. Látván, hogy javunkra válik, ha ő oldalt áll, ez áldozatot is meghozta. Ritkán vétette észre, mi önmegtagadásába került, a helyet, mi őt illette, másnak átengednie, de azért azt lehetetlen volt észre nem vennem. S megvallom, bár szükségét magam is beláttam, nekem mindig fájt, midőn rá gondoltam. E helyzetében hasonlított ő az elszáradt fához az út szélén, mely már nem zöld, nem lombos, nem tenyész vígan, mely már elszigetelve van az élettől, de azonban száraz gyökereinél fogva még egyenesen fenáll, — várva, hogy az első szél kidöntse vagy az első útas kivágja.

Úgy emlékezem, 1770—1772 közt született Vattán Borsodmegyében. 1788-ban már katona volt, s miután folyvást külföldön táborozott s harcokban élt volna, 1803-ban mint kapitány tért haza. 1805-ben a nemesi felkelés hadi rendezésében vőn részt, s 1809-ben a borsodi nemes sereg főparancsnokává lőn nevezve. Mire

legnagyobb kedvvel emlékezett, az a katonai pálya volt, s örömet emlegette, bár minden kérdés nélkül, a kintünetéseket, mikben e pályán részesült. A hadjáratokat később is, a hírlapokban, mindig lázas kíváncsisággal kísértte, mint a hadseregbeli változásokat is, — a hadi névtárt valóban könyv nélkül tudta. Még sok régi barátai szolgáltak, de azok már a tábornokok sorában is magasan állottának. Mint minden öreg katona, a királyi háznak ő is igaz s buzgó híve volt, nem hálából, sem nem reményből, hanem szokásból és meggyőződésből. Hiszen a politikában ép úgy, mint a vallásban minden hitet tisztelnünk s becsülnünk kell, erkölcsi értéke mindkettőnek, arra nézve, ki vallja, nem az elv milyenségétől, hanem a meggyőződés összességétől és tisztaságától függ.

Mint csendesen élt, úgy csendesen is múlt ki. Életemben nem láttam betegnek, halála előtt is csak rövid ideig feküdt. Végórájában mellette nem lehettem, de meg vagyok győződve, hogy bátran s nyugodt lélekkel nézett a közelgő halál szemébe, mert a ki jól él, az jól is hal. S halála annál könnyebb lehetett, mivel ekkor már nem volt épen sok oka az élethez ragaszkodni, mint viszont nem volt oka a haláltól félnie. S kit, mint őt, belső vád nem kísér oda, miért rettegne az ama hosszú, bár homályos úttól? S kinek oly egyszerű, gyermeki, állandó hite van, milyen neki volt, miért nem lépne az bizodalommal a sír ajtajának küszöbére?

Most már ő is békén alszik a sírban, még kevesbet gondolva az élet s világ hiúságaival s gondoljaival, mint gondolt valaha. Ugyanazon temetőben alszik, melyben atyja; ennek sírköve már rég elporlott s az övé még fel sem emeltetett. Ki emelne azt neki? Gyermek-

kei közül túl csak én éltem. S elmulasztván tenni kötelességemet, míg azt tehettem volna, most nem függ tőlem azt teljesíthetni. Hiában! a sors úgy akarta, hogy fiad ne is feküdhessék melletted a földben, mint te fekszől atyád, s mint ez fekszik az ő atyja mellett. Egyetlen vigasztalásom reád emlékezni. S a hű emlékezet az, minek nemes alakod némely vonásait íme átadom, hogy szolgálja emlékköved gyanánt. Hisz az érez s márványemlék előbb-utóbb úgy is összedől, de az igaz és meleg szó örök, az élők figyelnek rá, a halottak általa fülelevenednek, — mert az ige feltámaszt és üdvözít.

TERESIA EMLÉKEZETE.

Óhajtanám illetni kezeimmel csendes sírodat. Óhajtanám keblemhez szorítani a hideg követ, mely álmaidban betakar. Óhajtanám lehajtani fejemet a földre, melyben áldva nyugszol. Sírva óhajtanék borulni fölédbe, mint-az ősz, mely az elhervadt virágokra esőjét már későn öntözi.

Oh! de a zarándok messze földön méri kínos útjait.

A száműzöttek nem szabad örömei, még fájdalmai kútfejéhez sem szabad közelíteni.

Emlékezetre van szorítva egész létele!

Ott van Eger, a gyönyör völgye, történeti híriú hegyeinek és halmainak közepette, s ott fekszik ő, a szeretett halott, a szentegyház sötét kőalapjai közt. A harangok zengése megindul fölötte méla lármával. Az áhítatos nép tolakodva gyűl be az isteni hajlékba, imádkozván és énekelvén. Az oltár szentsége előtt leborul a kegyes sokaság. Az arany keresztnek hegye a déli torony tetején mint egy égő láng gyűl ki a nap fényében az ég felé, jelölül annak, hogy Isten e sugárban megjelent a könyörgők között.

Ott nyugszik ő, az imádság és ének e honában.

Es én a bánatos emlékezet szárnyain sírjához telepedem le az áhítatoskodók közé. És élem az érzékeny szenvedésnek boldogító és öldöklő pillanatait.

I.

Ősei egykor a szép Franciaországból származtak ki. Lakták a magyar földet is. Utóbb a német nép közt telepedtek le. S Teresia mind a bárom nemzetnek örökölte erényeit, hibáit egynek sem. Szelleme oly élénk, szikrázó, s társalgása oly bájos, lenge volt, mint egy francia nőé; háziasságát s kedélyességét tekintve, német nőt bámultál volna benne; és szíves, vendégszerető, tevékeny asszony volt ő, milyent Isten csak a barátságos magyar síkon teremt, hol kedves az idegen, ki soká mulat, mint kedves a nyári felleg, mely ha áldott esőt nem hoz, hűs árnyékot tart a munkás s a zöldelő vetés hullámai felett.

Nemde, ti már gyakran szemléltétek a réteken a nefelejtset, melynek világos kék színe örökké vidámon tekint a nézőre? Egy kép, mely az ő hajadonkorát ábrázolja. Hasonlított az ő arezulata s tekintete a piros rózsához, melynek közepébe a nefelejt két szeme csöppent.

Nemde, ti már láttatok árva leányzót gyászba öltözve, ki néhány nap előtt kísérvén sírba szeretett szüléit, szent buzgalommal imádkozik térdein a szent kereszt előtt, s ha nem mondana, is hangos könyörgést, minden pillanata egy áhitat, minden lehellete egy imádság! Hív képe az ő kegyességének, mely mint eredeti meleg forrás fakad fel a szívből; eltanulni azt nem lehet.

Nemde, ti már voltatok nők kolostorának templomában, s a sűrűn font rácsozattal gondosan elfedett orgona körül hallottátok az ifjú szűz apácza mi varázshangon s mi szent hevülettel zengi a magasztaló s istendi-

csóító éneket, úgy hogy len a templom hajójában elnémul a népnek halk zúgással folyó imádkozása, s e némaság csodálattá és imádsággá válik? Sokszor világított így az ő bajos éneke a magas karzaton, s vezette mint egy égi sugár menny felé a hívők és könyörgők roppant táborait.

Nemde, ti már gyönyörködtetek a mezők rózsájában, mely az erdők és ligetek magányából kivétetvén, pompás kertbe ültetett, hol csak színe lett szebb, illata lón teljesebb; egyébiránt eredeti egyszerűségében tekint ki bokrainak zöldjéből? A fővárosi lakás, neveltetés, élet nem tett benne más változtatást, mint hogy megtompultak tüskéi, mikre védelmül a vad életben van szükség; különben megtartotta a rózsza azon édes természetét, a mint az a paradicsomból a virágok királynéjaul a földre kilépett.

A lélek bánata ideiglen elkerülhetlen, mint a párolgó köd; ki a földön lakik, ezek által néha-néha körülboríttatik. De ő a csillag természetével bírt, mely magában is ragyog, ha másoknak nem fénylhetik. Ő mindenütt mint a világosság jelent meg, derűt s kedvet terjesztett maga körül. Leánytársai őt a mezők pacsirtájának nevezték, ki most víg dalával, majd szent énekével bájolta el a kört, melyben jelen volt; s úgy gyűlökeztek körül te össze mint a berekben a zengő körül az énektelen madarak serege, hallgat mind, hallgat fű, fa, virág, elhallgat a szellő is, midőn az az ág hegyén folytatja édes csattogásait.

Ki nem kedvelte volna tehát Teresiát a művészet s műveltség ez egyszerűségében? Ki nem szerette volna benne azon szép rózsát, mely arcának képében vidáman nyilatkozott? Ki nem csodálta volna benne azon vallá-

sós emelkedettséget, mely hangjának sugaraiban minduntalan a menny csillagai körül repdesett? Ki nem imádtá volna benne azon sz ént lelket, mely telve volt a kegyesség és erkölcs üdvözítő érzelmeivel?

De ezek mind csak egyes virágzó ágai voltak azon boldog fának, melynek gyökerei táplálékot nyertek jó, nemes és érzékeny s z í v é b ő l .

II.

Kit lelkének hajlam ai ideálvilág felé vonzanak, az nem szokta magát feltalálni e földön. Annak fájnak az élet bajai, még örömei is fájnak. A menny boltozatának csillagtáborát hasonlítván a házak ablakainak nyomorult világához, az égi phantasia s a valódi élet közti különbség felett keble mélyen elborul. S az ő szíve annyira el volt telve a malasztos áhítat szent tüzével, hogy klostori életen kívül máshol nem remélt boldogságot, melyben ő nem nélkülözést, nem kínos önmehtagadást, nem szenvedést látott, hanem valami isteni gyönyörnek folytonos élvezését várta. Ő oly titkolhatlanul s annyira kedvet érte lépni a művészet pályájára, melynek pedig fényes útja a házi boldogság csendes köréből kivezet, hogy mindig egy magas szirtormon vélte magát lebegő szárnyakkal, honnan az ösvény az ég tájéka felé visz, a földre vissza egy sem vezet.

Egyik vágy, mi érző, mi nemes szívre mutat; másik, mi eleven léleknek, mi ragyogó képzelétnak jele!

Azonban oltár eleibe vezette egy boldog férj.

Es a leány magasztos ábrándjai eltűnedeztek. Az ál-áhítatból megmaradt a szívbéli vallásosság, mely az

ég felé a hitnek, a föld felé a jótékonyságnak virágában fejezi ki magát. A művészi szenvedélyből megmaradt ama női báj tapintat, mely a férjnek minden eseményből egy örömet, minden naptól egy ünnepet csinál, s a ház szűk körében egy egész világot teremt a boldogságnak.

E szerint a kolostor elvesztett benne egy zengő virágszálat, kinek éneke sokáig uralkodott volna a templom szent oszlopai közt, hitet idézvén elő a kételkedők szívében, s könyvet szemében azoknak is, a kik szenvednek, és azoknak is, a kik boldogok.

E szerint őt elvesztette a művészet is, mert vele nem járt azon úton, hol a dicsőséget szerzik, csak anynyiban használta, a mennyiben általa a házi élet kellemeit növelhette.

Megnyerte őt a családi élet, hogy mint nő és anya szolgálja példányképen mindazoknak, kik őt közelről ismerték.

Az élet hasonló a nappalhoz; mint ez, hol fényvel, hol borongva jár fejük felett. Ő boldog volt, azonban sorsa e részben nem különbözött más halandóképtől, bánat és kéj, kéj és bánat nála is váltogatták egymást. De ő a szerencsében is érzékeny, a szenvedésben is derült maradt. Olyan volt ő, mint a nyári rózsafelleg, teljes, de könnyüded, melyből a szél minden gyöngye nyomása könyvet hullat, s melyet a nap legkisebb sugara tüstént ismét átvilágít. Szíve hamar megnyílt a búnak, s hamar az örömeink is. S oly őszinte volt fájdalomában, mint örömeiben, — a temetőben csókolta a hamvakkal vegyült földet, a menyegzőben víg koszorúval ékesítette fel halántékait.

Viseletében férje őszinte, érzéseiben tiszta, akaratában nemes volt, de a zord jellemek közé tartozott. Én

mindig úgy képzeltem őt a fővárosi életben, mint ha egy agg, izmos, terepélyes, szabadon nőtt tölgyet látnék piacza közepén; meglepve és csodálattal tekint fel az ember a hatalmas erdei fára a metszett, a törpe águak közt. És ha lombjai közül néha szél kerekedik, Teresia nyájas, okos türelemmel engedett annak szabad útát. mint a buzatenger, midőn a vész terhe alatt süllyedve és emelkedve hullámozik, — míg végre a női engedékeny hatalom felegyenesedett, s lábainál a szél szelíd nyögés közt borult le, kimúlván.

Sokan vannak, kik őt házi körében ismerték, és még évek múlva is sokan lesznek közülök. Mert ő minket még nem régen hagyott itten, s róla, vidám arczárói, mosolygó szeméről, élénk kedvéről emlékezvén, alig tudjuk elhinni, hogy ő közöttünk nincs többé.

Azok jól tudják, kik őt ismerték, hogy ő királynéja és nemtője volt házi ünnepeinek. Midőn vendégeit körüljárta, egy búbajos hálózattal látszott azokat összefűzni a kedv és kék koszorújába. Örömeben, kedvében osztotta mindeniknek, s boldogságát mindenikkel megosztotta. Mint egy hív kertésznő ültetgette köröskörül keblökbe az élv növényeit. Has onló volt az ő lelke azon szép bokrétához, mely fején virágozván, nem neki magának, hanem azoknak illatozott, kik társaságában éltek. Ő csak hordozója, árulója volt az öröme, saját szívéből kimerítgette, hogy másoknak kínálhassa.

Azok jól tudják, kik őt ismerték, hogy házában helyet nem talált, mi vagy külsőleg szép, vagy erkölcsileg jó nem volt, s ez körülte egy sajátságos harmóniát képezett; hogy ő, mint az anyaméh kedélyes csenddel s példás rendtartással kormányozta házasszonyi világát; minden dolognak megvolt a maga neve s a maga he-

lye, s minden dolog mindig a maga helyén volt, és a rendnek nála nemcsak jónak kellett lennie, hanem szépséggel is kellett bírnia. Laka mint méhkas nézett ki, a rend és sor benne gyönyörű vala, a méznek édessége pedig állott ama vallásos erkölcsiségből, művészi ízlésből és szíves vendégszeretetből, mely benne mint a háznak levegője megtelepedve volt.

Azok jól tudják, kik őt ismerték, mi gondosan bánt azon bőséggel, melylyel a gondviselés megáldotta. Mint az okos mező-őr, ki az illető csatornából nem ereszt ki több vizet, mint a mennyi arra megkívántatik, hogy a fűvön kívül szépségképen itt-ott virágok is teremjenek rétéin. Ismerte a kéjeimet, a szépet kedvelte, a fényűzés soha nem tántorította el. S midőn körülte összeroskadtak az erőködő családok, neki a segedelmézes szomorú kötelessége maradt fen, de ez nem azon morzsákból telt ki, melyek asztaláról lehullottak, ott nem volt felesleg, hanem azon részből, mit szíve aggódó érzéssel azért takarított meg, hogy másokkal jót tehesen.

Azonban bár ő nagy városban növekedett fel, bár tudta élvezni egy birodalmi székhelynek tiszta, pompás, néha szédítő kéjeit, teljesen boldognak magát csak a mezei élet csendes nyugalmaiban érezte.

Ott, hol egy virágcsészéhez hasonlított udvara, melyet játékos tarkaságban folyt körül az illatozó violák, rózsák, folyókák, ibolyák szivárványos tengere. Ott, hol kies telkét élő zöld sövény kerítette be, mely nem taszít vissza, mint a magas, hideg kőfal, hanem barátságosan inti közelebb a szíves látogatót. Ott, hol gazdagon gyümölcsöző kertén hangos csörgéssel futott végig a mély patak, s orgonák, rózsá- és szomorúfűzfák lombos ágai közt egy kicsinyke tavat képeze, mely családjának fürdő-

helyül szolgált. Ott, hol lakára, a szelíd hegyoldalban, bánatos sötétséggel dőlt a fenyőerdő, s estenkint lassú morajjal bocsátá el illattal tölt egészséges szellőjét a hús alkony és hajnal szárnyain. Ott, hol egy alacsony kápolnának, melyet egy hársfa árnyékai közé rejt el, mindig nyitva találta ajtaját, hogy fohászkodhassék azon szegény oltár előtt, mit a véletlen különösségeinél fogva a nagy Correggio műve ékesít. Ott, hol minden szegényt ismert, kit segíteni kellett, s kit felsegíteni oly parányisággal lehetett; hol minden beteget felkereshetett, meglátogathatott, vigasztalhatott, s maga nyújthatta kézi gyógytárából azon szert, mi elég volt a természet működését újra megindítani s visszatéríteni a távozó egészséget; hol ő minden gyermeket ismert, s őt minden gyermek ismerte, ki tőle, ha éhezék, ételt, ha szomjazék, italt, ha fázék, öltönyt kapott, s virágot néha ünnepnapokon, könyvet olykor tele szent képekkel és alázatos imádságokkal. A kik aztán ártatlan elméjükkel, és a sok jók után, miket róla hallottak, miket tőle élveztek, s azon szelíd, nyájas szépség szerint, melyben közöttök megjelent, azt hitték: az ő képe azon szent asszonyé, ki az oltáron ábrázolva imádtatik:

Csak itt volt ő teljesen boldog, hol a világ nem volt nagyobb, semhogy azt egészen ne ismerhesse, hol a szerencsétlenek nem voltak többen, semhogy mindazokon ne segíthessen.

Csak itt volt ő teljesen boldog, ha békés laka körül minden fán egy fészek, minden fészekben szabad madár ült, s magasztalta azt, ki zengeni megtanította; hol érzékeny lelke párologni látta illatát a virágoknak az ég felé, honnan szellő és harmat képében titkos utakon származtak; hol naponkint szemlélte este a sötétből,

mint lép ki a csillagok ragyogó serege a teremtőnek hírnökeiképen s hajnalban mint múlik el mindez, mint álomkép, buzgó érzésbe merítvén el a lelket fölséges támadásával s halotti lehullásával.

Sehol másutt, csak itt volt ő teljesen boldog, hol háborítatlanul imádkozhatott az égben Istenéhez, hol szakadatlanul ölelhette s ápolhatta azt, mit a földön legjobban szeretett, — gyermekeit.

Nem mondom én, hogy e földön nincs oly hív és szerető anya, mint ő volt. Az anyák természete szeretni, mint a virágoké illatozni. S ki tud a virágok közt sorozatot csinálni? Ki tud elsőséget adni az illatoknak egymás közt? Én csak azt mondom, oly hív és szerető anyát az életben én nem ismertem.

Ő, mióta anya volt, magának mintegy megszünt lenni, csak gyermekeiben élt. Gondolkodott csak érettök, érzett csak irántok, a jövőben csak az ő jövőjük érdekelte. Mindenét nekik adta, de az nem áldozat volt, hanem szeretet. Egyénisége tökéletesen feloszlott az anyában. Midőn este lefeküdt, szemei ébren maradtak, mint a csillag, mely őrt áll s viraszt a gondviselés által alájegyzett ház felett, midőn reggel ágyából fölkel, mint felhő kélt ki, mely a völgyből azért emelkedik fel, hogy termékeny esőjével áldást áraszson vidékére.

Sőt több hűség volt benne, mint mennyit maga a természet követel. Sőt lángolóbb s magát felejtőbb szeretet, semmint mennyit a bölcs javalhatna. De ki kárhoztatja ama vallásos buzgót, ki örökké a feszület előtt térdel, s lábai alól a föld mintegy elfordulván, ég és menny közt lebegve, csak imádkozik, csak könyörög, csak jót kér s jót akar? Végre is hajlandók vagyunk hinni, hogy az ilyen az istenséghez közelebb áll, mint mi mások. De

ki kárhoztatja a hazafit, ki magasztos lélekkel, de talán szükség, minden esetre haszon nélkül feláldozza magát a haza szent nevében? A nemzet mégis emléket állít neki, s a szent hűségnek hódolatára borúi. De ki kárhoztatja a jótevőségben pazart, ki mindenét elosztván, közel jár ahhoz, hogy maga jusson az Ínségnek koldusbotjára? A világ csodálattal szemléli a nagy lelket, mely mindenről megemlékezvén, csak magáról feledkezett meg. Az ő anyai szeretete csak a végtelenségben lelt határt, ott, hol az erő már gyöngeséggé válik, hol vétkezni csak az erényben lehet, hol a szeretet már hibázni kezd.

Oh mily fájdalmat szenvedhet ilyen anyai szív, ha nem hálátlansággal, az nem számol hálára, hanem hidegséggel találkozik.

Oh mi mondhatlan kínok által marczangoltatik, ha gyermekei közül kiválogat a halál, avagy őket betegség látogatja meg!

És ő e mondhatlan kínokat sokszor szenvedte. Hosszú hónapokat sokszor töltött gyermekeinek betegágya körül. S mintha egy szellemi nemtőnek tulajdonait öltötte volna magára, mintha a természetnek testi szükségéitől felmentette volna valami láthatlan erő, az álom helyét nála pótolta egy rövid szendergés, mely futólag alig illette szemeit, az étel és ital helyett az anyai hív gond öröme és bánata által tápláltatott. Ha nem látja vala szenvedni szülőtteit, gyönyörrel töltötte volna be szívét a fárasztó ápolás, mert általa azokhoz köttetett, a kiket mindenek felett szeretett. Azt érezte, hogy a léleknek vannak szenvedései; de hogy örömei is vannak, azt ilyenkor elfelejtette, nem varázsolták őt ki sem a társaság becsei, sem a ragyogó nap, sem a virágzó természet, sem a zene és ének, még a templomi áhítat sem, mert a

temető is megjelent a természet e képei közt s körülötte a halotti ének sötét búja. Beteg gyermekeivel bezárkózott mintegy a koporsóba, s a feltámadást ünnepelte, midőn velők újra megjelent.

Hányszor nem hallottam az életben a hív anyát azon madárhoz hasonlítani, mely felszakgatott melléből táplálja kicsinyeit! De én e képhez hasonlóknak csak öt ismertem. Örömeivel éltette gyermekeit, a bűt, bánatot magának tartotta meg. S mintha mindig nyitva akarta volna szívének dagadozó erét tartani, hogy vére belőle szakadatlanul folyhasson gyermekei számára. Oh ezt, e kegyetlen szeretetet látnom nekem kibeszélhetlenül fájt. Oh! az természetes, hogy az ilyen folyvást vérző és tápláló színek el kell hervadnia. S az elhervadt szívek edénye a sír. És annak ríj életét s virágait nem láttuk mi, kik itt maradunk a földön, mert azok a mennybe hajolnak át.

Gyermekeit ő egyenlően szerette. Az anyai szeretet saját ösztöne és lángolása által határozottak meg, épen nem függ annak érdemeitől, a kit imád. Az igaz anya csak egyenlően szerethet, mint Isten, kinek érdek nélküli jóságát és szeretetét képviseli a földön. De ő leányában volt legboldogabb. E két nőalak úgy állt egymás mellett az életben, mint két rózsa, az egyik már kinyílt, a másik még bimbó. Szülötte ez amannak avagy testvére? Színök hasonló, illatjok ugyanaz, s bár más gyökéren nőttek, egy bokor ágai közül néznek ki s hasonló levelek zöld lombjai övezik őket köröskörül.

Anya és leány közt ilyen gyöngéd, ilyen nemes, ilyen egymást boldogító viszonyt én soha nem láttam. Képzetelem sem volt róla, míg őket nem ismertem. Az anya mindig mint barátné szólt, s leánya az anya taná-

csait hallgatta benne. A leány pedig vele mint idősb testvérével bánt, ki egyszersmind barátnéja, sőt szívének szerelmese. Elméjükben támadhatott két különböző gondolat, de az mindig egy akarattá olvadt össze. Csak az volt közöttük titok, mit egyike sem tudott, különben közös volt örömük, de közös bánatjuk is; minden szenvedésen, minden reményen lelkiismeretesen megosztottak) ha az még oly parányi volt is. Itt két alakban csak egy gondolat, csak egy érzelem, csak egy lélek lakott, s én nem tudom őket másként képzelni, mint az isteni örömi gráciákat, kik örökös ölekezésben jelennek meg előttünk. Hiányzott a harmadik. Igen, az Clotilde volt, ki a halhatatlanság fényes útján előre menve, testvéri szerelmükben már csak az égből gyönyörködött.

Bár többnyire ketteskén voltak, nem éreztek hiányt magok körül, mert azért nem hagyták ők el a világot sem, magányukban is az élet mintegy melléjük telepedett le. Egymásban mindent bírtak: az élvezetnek kimeríthetlen kútfejét bírták. Oly mohó gyönyört éreztek egymás társaságában, mintha csak rövid idő óta tartana ismeretségük, s oly szükséges lett egyik a másinak, mintha soha sem fognának elválni. Leikök mindkettejüknek egyképen érzékeny s fölötté fogékony volt az öröme és a bánatra is, s másrésről ők oly vidám, oly nyájas, sőt dévaj életnézettel bírtak, hogy szemüknek azon sugara, melylyel a tárgyakat felfogták, ugyanazokat egyszersmind némi vidám varázsszínbe öltöztette. Egy fűszál, mely ablakukban télen kizöldelt, a tavasz egész gyönyörét éreztette velök; egy lomb, mely ott lehullt, egy virág, mely elhervadt, az ősz minden szomorúságaival elborította; egy levél, mely friss hírt hozott nekik, bevezette őket eleven képzeleteknél fogva a külső

életbe a nélkül, hogy vele érintkezésbe jöttek volna, úgy, hogy ők ketten mint szögletbe állított két tükör, a világtól távol is benne is, de csak egymás által gyönyörködhetnek. Szobáikban, melyet ritkán hagytak el, úgy éltek ők, mint két méhecske, mely egy virág szűk kelyhében is hosszú időre talál munkát és élvezet. Vannak testvérek, kik test által lévén összenőve ennek fájdalmait is, kéjeit is egyszerre érezték; ők lelkileg voltak ekképen összeforrva, együtt éreztek, együtt képzelődtek, együtt akartak; — a szellemi rokonszenv volt ez legmagasabb mértékében, a szerelem volt ez legteljesebb és legtisztább összeolvadásában.

Együtt találta őket az élet minden pillanata, a házon belül és a házon kívül, a kedv úgy, mint a bánat, a nap úgy, mint az éjjel.

Együtt mentek részt venni az élet minden örömeiben és ünnepeiben.

Együtt mentek sírni kedveseik sírdombja felett.

Együtt virasztottak betegeik körül, mint két mécs, melynek egyike meggyül, midőn a másik el-elfogy.

Együtt osztottak a ház gondjaiban, együtt készítették azon ezer apró családi terveket, mikből naponkint annyi teljesül, annyi elmúlik.

Együtt jártak a templomba imádkozni, könyörögni. Együtt keltek, együtt feküdtek, együtt voltak hibásak, együtt erényesek, mert mindig együtt gondolkodtak, együtt éreztek, együtt és egyet cselekedtek.

Őket az élet soha sem választotta el, csak a halál; de feltámadni ismét együtt fognak.

Oh! kedvesem, midőn te anyádat elvesztőd, a gondviselés által a legkeservesebb kinnak próbájára tétetél. Benne szellemed egy részét vonta vissza magához a te-

remtő; szíved megvan, de az ketté repesztve dobog kebledben; az örömmek, a bának, életed forrásának fele kiapadt s azon irtózatoss állapotban érzed magadat, mint a ki örökös és elválhatlannak hitt árnyékát hirtelen eltűnve látja maga mellől.

Borúlj le mély fájdalomban s mondj hálát Istennek azért, hogy ily anyától születned, neveltetned s vele élned engedde!

Hívd össze testvéreidet is, s mind boruljatok le sírjánál, s ha nappal lesz, emlékezzetek, hogy mint a nap a töidért, úgy ő csak érettetek lángolt; s ha éjjel lesz: fejetek felett reszketve láttok ragyogni egy csillagot, emlékezzetek, hogy az ő; mert bár nem segíthet rajtatok magas tehetlenségében, örködve ő tekint le rátok belőle s összetett kezekkel alázatosan imádkozik boldogságtokért az úr színe előtt.

III.

Ő a békét szerette s a házi élet csendes folyású boldogságát.

De a háború irtózatossan jött el s veszedelmeinek lőn áldozata.

Katonák érczkarjai emelték sírboltba.

Hadi zene tárogató hanggal kísérte oda. A polgárok a had és nyavalya elől félrevonúltak.

Mint midőn egy csapat utolsó bajnokáig elhullván, a zászlót idegenek veszik el s tűzik emlékéül a nagy sírdomb fölébe, ő benne a béke fehér zászlóját a katonák áldozatul a halottaknak nyújtották.

Azóta ott nyugszik a sírboltban az egri főegyház

alatt. Némán nyugszik ott. A szent mise naponkint mondatik a templomban fölötte, mintha mindenik, lelkeért is mondatnék; az ének és imádság folyása pedig soha sem szűnik meg az örökké égő lámpa körül; — ő nem vehet részt benne, de a zengés közben itt ő édesen, talán gyönyörködve is aluszik.

*

Ő engemet nem szült. De szülte azt, ki engem boldoggá tett. Így sorsom csillagaként tűnt ő fel fejem fölött

Mióta nem ragyog fölöttem, életem keserű bujdoklás lett haza és szerencse nélkül.

S azóta bujdoklám keleten, megjártam Ázsiát, közel voltam Afrika partjaihoz, a tengeren hányt vetett a vész, s most itt, a marseillei szép öbölben, egy szirttetőn ülök egyes-egyedül. Édes hazám ott van keleten, honnét a nap indulni szokott, imádó tekintetem felé fordul. De nem szabad meglátnom sem, számkivetett vagyok. Bevárom, míg eljő a szél, mely keletnek veszi írtját, annak a fejedelmek nem szabnak sem ösvényt, sem irányt, az elviszi köszöntésemet boldogtalan hazámnak, és sóhajtáso-mat, imádságom s áldozatomképen leteendi a sírhalomra, melyben nyugszik: a l e g j o b b a n y a .

LÁSZLÓ EMLÉKEZETE.

(1837.)

P á r i s, január 9. 1837.

Testvérem meghalt.

Barátom, ki megírta a keserves hírt, ezt egy előkészítő szóhalomban rejté el. Kegyetlen gyöngédség! Mint midőn puha tollak közül merül szívedbe az éles tű.

Levelét örömmel bontom fel s olvasom, s csaknem utolsó sorában mondja: „A gyász esetet atyád nekem is megírta.“ Mi gyász esetet? A postaudvaron lévén, a melléklevélkét nem mertem elolvasni. Bizonyosan testvérem halt meg, elutazásomkor ő volt beteg. Siettem szállásom felé, a belső hőségben izzadtam. A Pont au change hídnál szememből kiesett az első könny. Mit csináljak? Haza menjek? Nem, mert úgy a szerencsétlen levelet elolvasom, míg ezt nem cselekszem, addig nekem él ő. Hátha más halt meg és nem ő? Még az egész nap előttem volt és az egész éj, rettegtem.

Elfordultam hirtelen s mentem az új hídra, hol IV. Henrik lovagszobra áll. A dagadt Szajna hideg hullámaira bámultam, de eszemben untalanul testvérem forgott. Végre a sírás rám jött, zokogtam s könnyeim omlottak. Istenem, mint nem hittem, hogy testvérem halálát Henrik emlékénel sirassam. De mihamar átfáztam, a

hideg és fájdalom miatt el kezdtem reszketni, s odább rohantam.

De hova menjek? Szállásomra? Nem. mert féltem egyedül lenni. Menék a törvényszék palotájába s elvegyültem a hallgatók sokaságában. Az ülésnek vége szakadván, mindnyájan kitakarodtak; de én elámulva folyvást ott ültem. Jött egy szolga s emlékeztetett a távozásra. De én még ekkor sem mentem szállásomra.

Mind hiában! a levél nálam volt; mint a vérző szarvas, keblemben hordám a nyilat.

Csak este nyolcz óraker léptem szobámba. Lefeküvém s a levelet magam elébe tettem. Mellem elszorult, nem volt erőm, sem bátorságom belőle kiereszteni a fájdalom kígyóját. Végre belé kezdtem olvasni. Sejtelmem valósult. Könnyeim zápokint omlának. Nem bírtam magammal, mint beteg, nyögve hánykódtam ágyamban.

Mi sötét kárpitként fordul a bánat a lélek tükrére! Enyim is besötétedék, s a legbúsabb, a legvadabb, a legreimesb képek állották körül: halál, temető, kór, gyilkosság, összezavarodása a reménynek, bús jövő, mély undor az élettől. Elúztem belőle a legparányibb vidám fényt is, lelkem csak pokol kívánt lenni. S derült napjaim vájjon lehetnek-e még nekem? Örülhetek-e még én valaha? Tudja isten; de egy belső érzés nekem azt mondta, mintha minden jó kedv az ő megsértése leendene.

És ismét elborított könnyeim hulláma. Hol veszi magát az emberben a tömérdek víz, mely omlik habkint? A fájdalom hasonló a tűzhöz, mely időnkint kiolvasztja az emberből, mi belőle őt illeti.

Sokat, sokat kértem én Istentől az este. Jót és gonoszt, okost és bolondot együtt. A fájdalomnak több

szabad, mint az örömek, szenvedésében keres és talál mentséget.

Miért hervadt el oly korán e jó, e szép ifjú?! És a mi ezzel egy kérdés: ama jámbor, miért tölti életének felét ágyának fenekén, kínok seregében; és emez itt, miért bír örök egészséggel, bölcsőjétől kezdve ősz koráig? Sorsuk egészen végződik a sírnál, folytatás nélkül ezen túl? Nem fognak ők többé sem kérdezhetni, sem kérdeztetni? Élethosz és életsors, öröm és szenvedés mind ez csak egy vak sorshúzás következménye? az ember élete csak egy tünedékeny láng, mely az élet mezején hosszabban vagy rövidebben kergetőzik, s az az élet ellobbanásának, mi egy mécs kialvásának vége, t. i. hogy magát fölemésztve elpárologván, többé meg nem gyúl? Nem; lehetetlen, hogy az élet a sírnál és így végződjék, vagy ba a sírnál és így végződik, nincs igazság; s ha igazság nincs, isten sincs. De van isten, okát mástól senki ne kérdje, s így van igazság is; tehát ha kezdődött is az ember pályája a földön, az a fejfánál, mely soknak mindjárt bölcsője mellett áll, nem végződik. Vagy nincs igazság és nincs isten.

Valóban a földi sorsoknak nagy különbsége, mi emberi erőn s akaraton felül áll, s mindenkire nézve mintegy a világ s életviszonyaiba való bebelyezettéstől függ, rám nézve a legfontosb ok, mi a halálontúli jövőendő élet szükségére vezet, s azt a hit ágazatává teszi. De ha van, miből áll az? Nem lesz az egyéb, mint a téli koporsóból kifejtőzött s fölserkent pillangó alakcserélése? Vagy kiegyenlítő számvetésnél fogva összefüggend az elmúlt földi élet emlékével, avagy ettől függetlenül nyílik ott új pálya? Kezdődik mindjárt a sírbatétel után, vagy csak egy utolsó egyetemi napon, és melyikén a sötét és ragyogó világok-

nak? Lehető, testvérem, ki oly korán a sírban nyugszik ezt mind tudja; mi, kik élünk, eltalálhatjuk, de meg nem ismerhetjük a valót.

És ha csakugyan mindennek vége van a sírnál? Akkor nem egyéb az ember, mint darab göröngy, melynek át- és eltávozásban álló pályája kezdődik az anyaméhben s tart a sír gödréig, hol a többi földdel összevegyül. Akkor ne csinálj egyebet, mint kiáltozd Jób siralmait, nem vévén ki II. könyve 9-ik versét sem: »Atkozd meg az istent és halj meg.« De senkit ne verjen meg a teremtő e szegény hittel!

Sokáig tépelődém így magamban, fájdalmas elbódulásomban feledve fájdalmam okát. De ismét eszembe jött ő. Oh! mi nyomorú teremtmény az ember, midőn érzi, hogy egy csapás nagy szenvedés, és nem változtathat rajta.

Képzelem őt fehér lepedőkben kiterítve, száradtan, kiaszva, halványan, mint viaszképet. Udvarunk gypét ellepé a sok nép s jajgató énekléssel megindult a halotti gyülekezet. Anyám ott megy a halotti jelekkel ékesített koporsó után, két férfiú alig bírja rogyadoztában. Szegény anyám, mit nem szenvedsz te e koporsó látásán! Nemde sokáig virasztál beteg fiad ágya mellett? Azon néhány hónapok alatt im e kint gyűjtéd magadnak. . . . A gyülekezet felhuzódik a parton a sírhoz, a boldogtalan anya fájdalmai is most érnek tetőt. Mert nincs irtózatossb érzés annál, mint midőn a kötelek tompán horzsolódnak a koporsó oldalán, s reá az első kapaföldek lekopognak. Mintha a föld kebele szólna a sír hasadékán. E hang elhervasztja az érző szívet, s a kísértetes álmú éjeken, mik el nem maradnak, kínos emlékezetet hordva, zendül meg a fülben.

S ki vigasztal téged, jó anyáin, ki ölel fel a lelket s elmét elborító sötét képek s alakok hatalmából? Most egyedül s gyermektelen vagy, mint pusztá őszzel a megszedett gyümölcsfa. Egy része a gyümölcsnek széthullt, egy része megrohadt.

Szent isten, leírhatatlan örömét az anya mi leírhatatlan fájdalommal szerzi meg!

Január 10-kén.

Kínos éjszakám volt, kegyetlenül játszottak velem az álmok.

Álmodám, hogy utaztunk: atyám, testvérem és én. Fölbredék és az álombéli esemény mint valóság maradván velem, örültem, hogy testvérem nem halt meg. De kün a piacon égő nagy lámpa szobámba bevilágított, s asztalomon, mely fejemen volt, megpillantám a szerencsétlen levelet. Eltűnt az álom s vele boldog csalódásom. . . . Újra elszunyadtam. Álmom ekkor a halotti szertartásokat ábrázolta előmbé. Már vége volt a gyászünnepnek s a halotti gyülekezet elszélengett; még csak azon alkotvány, melyen a koporsó feküdt, s a sorba rakott székek s padok állottanak az udvaron. Búsan mentem be a házba, hol sírást és zokogást hallék. És itt fölbredtem. Istenem, oh mi jó, hiszen ez csak álom, mind ez csak álom, gondolám egészen megvigasztalódva. De azonnal eltűnt e jótevő csalódásom, mihelyt eszmélni kezdtem. Oh kegyetlen játéka volt ez az álmoknak!

Reggel csüggedve, fáradtan s kimerülve érzém magamat, tehát ágyamban maradtam. Kalapomat leküldém, reá fátyolt borítani, s akaratomat alig bírám a

szolgának kifejezni. Könnyem újra megindult. Mint tegnap, ma is sötét képzeletekkel küzdék. Csak egyszer derült fel elmében a gondolat, hogy ő most talán fön van valamelyik csillagban, mely oly szépnek, tisztának, oly tündéklőnek látszik a földről, s midőn bennem e gondolat felderült, szinte víg lettem, fénye lelkemet megvilágítá, mint a halotti mécs megvilágítja a kripta üregét. Oh valóban drága kincs a hit a jövő életről, nem annyira magunkat tekintve, kik élünk, mint tekintve azokat, kiket szerettünk és elvesztettünk! Ha én tudnám, hogy ő boldogabb most, mint vala a földön, hogy nem kívánczik vissza, sőt minket is üdvébe magához óhajt, hogy nem mult el, mint a szemnek egy rövid pillantása: hisz akkor örömem nagyobb lenne, mint volt fájdalmam. De itt a gondolat folyása megszakad, és az ész, mint egy lefordított szövétnek, kialszik.

Délután a fájdalom rajtam ismét hatalmat vön. Sírtam záporkint s reszketni kezdtem minden tagjaimban. Láz rohant meg. Iszonyú forróságom volt, szám keserű lett, fejem lobogott, elmém káprázott, leírhatlanul szenvedtem. Felriadozásban s eszméletlenül töltém el a bosszú éjét.

Virasztottak mellettem.

Január 13-kán.

Az ember gyengébb, mint maga képzele, de terhet nagyobbat elbír, mint hiszi. Egy véletlen hír ágyba veti a bizakodót, betegségében kétségbe esik és megszabadul.

Elmém megvan, de belőle kiveszett minden erő. Érzem, hogy e test sár. Mint darab nehézség ülök szé-

kemben, önmagam érzem, mi nehéz vagyok. Szomorú dolog, midőn az ember saját súlya alatt megfárad!

A szomszéd szobában szakadatlanul egy zeneszeren játszanak. Ah mi iszonyúan szövődött ama nyers, ropogó trombitahang kínaim éjelen beteg álmaimba! Tűrem-e e lázító hangokat, vagy csendet kérjek? Nem, nem; hadd reszkettsék e pánczélos hangok a ház falait, hadd ömöljék mennél több teher és kellemetlenség e nyomorult életre.

Én valaha elhittem magammal, hogy erős lélekkel bírok. íme azon csapásnak, mely egyet, ki szívemhez közel áll, levert, pusztá szele is földre sújt és kétségbe ejt. Igaz, ez az első halál, mely szívemet is érinté. Különös az ember! Minden szakadásra ordítózik és mégis untalan szövetkezni óhajt! De lehet-e másképen? Nem ez adja az élet bájörömeit is? Bánat és öröm egy forrásnak két ága.

Mely napon testvérem meghalt, múlt év november 26-án, az napon Frankfurt körül utazván, igen rosszul lettem. Így találom ezt följegyezve naplómban. Történetes volt-e e szenvedés, halálának napján, vagy a symphathia titokteljes folyamának művelete? Több volna ennek alapja, mint a pusztá véletlen? A lelkek szövetségét az orgánumok munkátlanságukkor sem vágja ketté a hely távolsága? Mi az, mi nekem egy rokon kebel örömét és fájdalmát megjelenti öröm és fájdalom által, mely szívemben magától és megfoghatlanul támad? Lelkem, mely öt érzékein ad magáról és vesz másról hírt, mi hatodik úton kapja e titkos jelentést, mely - szélkint előre hirdeti a fölgeteget, mely bekövetkezik? A test egy vár, mely kilátására a rabléleknek csak öt ablakot nyitá magán, s miképen van az, hogy ezek bezáratnak

s a léleknek mégis tudása van arról, a mi kün törté-
 nik? Legkönnyebb lenne ezt is, mint sok egyebet a vé-
 letlen vagy a babona nyakába vetni, de a példa sok, az
 eset gyakori s az ész azon két phantom ellen lángfegy-
 vert von. És vizsgálódik. Kapaszkodik a levegőbe, de az
 meg nem tartja, leszáll a lélekbe, de finom és szövevé-
 nyes szálain eltéved.

Írja húgom: „vigasztald magad azzal, hogy inkább
 halva lássuk kínait, mint élve küzdjék nyomorúan a
 lassú halállal.“ A vigasztalás tőled Mari, ki magad is
 vigasztalhatlan vagy, még korán érkezik, együtt a sebet,
 pedig a betegség mindig előbb jön a gyógycseppnél;
 szép lehet az, de bizony nem használ, magától eljön, de
 csak akkor, ha kiszenvedtük a kint. Egész életünkben
 tapasztaljuk, bár még sem szokunk hozzá, hogy a halál
 nem válogat, a jót és ifjat nem kíméli, a roszat s ko-
 rost nem üldözi, virág és dudva, konkoly és kalász együtt
 hull kaszája alatt. Mi végre e nagy aratás? Csak a sírt
 megtölteni? Csak helyet csinálni új vetésnek?!

Január 17-kén.

De miért zúgolódom a szenvedések ellen? Hisz a
 szenvedés rokona az erénynek, sőt több, a n y j a , leg-
 gyakrabban kebele hevében fogamzik az. A kábító és
 sötét füstből így születik a világos láng.

Fájdalomban a lélek szinte emelkedik, de gondo-
 lata legmagasb röptében is hasonló a halottat sirató ha-
 rang zengéséhez, és képei mint az éjben felnyúló omla-
 dékok, miket a kétségbeesés fekete alakokkal népesít
 meg. Az enyhülés, ha jő, jő mint nap, s elménkből el-
 tűnik a boszorkányvilág.

Midőn este a városra sötétség száll, az imádságra hívó harangocskák érzékenyen megszólalnak s az emberek a homályban haza felé takarodnak, s belépve házaikba, a kapuk rajok csukódnak: úgy tetszik nekem, mintha az emberek ilyenkor kriptákba mennének, kényszerítve egy szörnyű isten által, melynek földre leszállóit képe a sötétség. Nemde üres térek a piacok, hol nappal az élet és mozgás fészke s gyülpontja volt? Nemde némák a közhelyek, honnét a sokaság lassankint, egymásután, párosával, sorban, mint egy titkos hatalom által erőtetvén, látszik elpusztulni? Az éjben feketévé vált házfalak nem kriptafalak-e? E csend nem a síré-e? E susogó hideg szél nem a temető hangja-e? Az itt-ott szűkén égő mécsek nem kriptái, nem catacombai fények-e? . . . Végre éjfél körül elenyészik az utolsó hang, kihal az utolsó fény és ezzel — a föld élete.

Mondják, e pillanatban a temetők sírhalmai megnyílnának, s az emberek, aluvók a mi napjainkra, kiket a föld és sír méhében bír a szörnyű isten, kikelnének, élnének, léteznének és munkálkodnának. A sír e szerint szinte lakhely, mint házaink, az éjszaka szinte életidő, mint nappalunk, s az egész egy más, de szintén élő világ. Reggel fölkel a ragyogó nap mint szabadító, s az este bekényszerített világ él, és élek benne én is. De mikor én élek, testvérem holt, nem találom őt, mikor ő él, én fekszem holtan, azaz aludva, nem talál engemet.

A halál országa, mint az éjszakáé, milliókat foglal magában, de senkit nem látsz, tele van, s benne az irritózatos úrtól s pusztaságtól borzadsz, ez altat a földön, az altat a földben.

Éjfélkor oltám el gyertyámat. A hold, a bánatnak ez anyja, megvilágítja a földet. Eszembe jut a temető

Vattán, a katolikusok roskadt keresztével, s körülte a fejfákat mind látom. A szél hidegen és sóhajtvá fú a sírhalmok közt. Itt fekszik ő a halottak közt. Néhány hónap előtt, a szülőföldi lég gyógyereje ajánlatván neki* reménnyel jött haza, útja e temető mellett vitte el, s talán nem is képzelte, hogy halni jön. Azonban bár ő nem látá, a sírhely benne ki volt jegyezve számára. A múlt évnek tavaszán még taposta itt a zsenge füvet, mi már csak két hó múlva fölötte fog újra kizöldülni.

A földi pálya téged is megcsalt, máshova vitt, mint a hova igyekeztél. Hadba indultál, s azt hívéd, harci tároगतók riadásai közben a borostyán koszorút vagy homlokodra fűzöd, vagy az koporsódra függesztetik, melyet utolsó helyére nyerítő méned búsan fog követni, mint hív társad a halálos veszedelmekben; és íme elhunytál a béke csendes ölében, a sors visszahozott őseid telkére, hogy meghalj ott, hol születted, sírhalmod ott emelkedik, hol gyermekéveidet eljátszottad, egy erdőnek két szomszéd fája volt az, melyből rengő bölcsőd és melyből koporsód háza készült.....

Tegnap vészes éjszaka volt. Képzeltém, mi fürgeteges, hófúvatos idő van a szabad mezőn. És így a temetőkön is. Láttam, mint húzódik a faluban mindenki a maga vityillójába s ajtaját gondosan becsukja. Anyám is bezárta az ajtókat, mintha minden otthon volna. Anyám! miért csukod ki gyermekedet, hisz otthon van ő, alig néhány lépésnyire a háztól! Födél nélkül van, szél s hó s eső szabadon kavarg a fölötte a sötét határban. Igen, midőn a szülék éjjel bezárkóznak s a gyermek kün a temetőben fekszik, nekem úgy tetszik, mint ha ő ki volna zárva a szülei házból.

Honnan van, hogy a dermedt állatot megnézzük, s

a holt ember látásától borzadunk? Talán onnét, mivel benne, mint a bazilisk a tükörben, mindmagunkra ismerünk.

Erőtlen, lomha, fáradt vagyok, lelkem működése rendetlen, mint a bomlott óramű, mely most megakad, majd megfutamodik. Ma korán ébren voltam, már bárom órákor. Agyamban fekvé maradtam, szobám sötét volt, szemeim az ablakon függtek. Az átellenben lévő ház megvilágított falán, ablakom széles középfái fekete keresszint látszottak függeni. Mintha a kereszt ágyam felett emelkednék. Igen, szenvedő léleknek keresztté válik minden, mi, mint a szenvedésnek e megszentelt jele, a fájdalmat felkölti, — ha ugyan a pokol parancsának elenére egy pillanatra elszunyadt volna.

Szegény lélek, mely gyönyört lel ily idétlen és vad képzeletekben, s melynek fényét az első szelecske elfűtta. Igazságotok van, nem is ilyenről mondja a szentírás, hogy isten teremté a maga hasonlatosságára.

Január 21-kén.

»Örök létre átköltözött« szokták mondani. Különös az ember az ő hitével. Ott ül a fekete posztóval behúzott koporsó mellett, mi magában zárja, a miért élni kívánt, és midőn ajka az örökléte erómutatva emlegeti, szemeiből a könny az elveszettért buzog. Ilyen az éj. A sötét és vad borúlátók közt egyetlen egy kis tiszta téren egy csillag néz ki, mintha tiszta volna az ég, azonban köröskörül szakadatlan omlik a zápor és nyögve zúg a szél.

A sír, ha két lányi is, feneketlen mélység, szűk

bejárás egy végtelen barlangba. A sírfa hasonló egy tört árboczhoz a zajló tengernek színén; csak azt jenti, hogy kit jegyez, meghalt, azt, hogy épen alatta van, nem bizonyítja.

Ezután a fátyolt a kalapokon más szemmel nézem. Fogom gondolni: könnyű szer ott, a szíven kő.

Ismerőseim, kik betegségem okát nem tudták, eljövének meglátogatni. Leültek ágyam szélére s kérdezték fájdalmam okát. Oh emberek! ti, kik szenvedtek, kérek, idegennek soha se mondjátok, mi éré, fájdalmatokat mintha az kincs volna, gondosan rejtsetek el kebletökben. Mi hideg, mi értelmetlen vigasztalás, mi jeges tekintetek, mi üres szavak! Fájdalmam csak kiélesült, szent hevét a nyugodt arczok — megfertőztették. Jártam szegény rózsaként. Száradó, égő keblét friss harmatnak nyitja meg és jég csöppen bele.

S miket nem szenved az anyai szív! »Magzataim felnőttek, gondolja magában, miért temeti el az idős anya ifjú gyermekét? Ő közelebb volt az élethez, én a sírhoz.«

Mikor látom meg testvéretem? Soha. Mikor látom meg csak sírját is? Ezt is soká. Midőn haza jutok, az első gyöp is, mi sírján nőtt, rég el fog ott hervadni* mint ő elhervadt. Halál a síron, halál a sírban.

Az ember könnyen oda' van. Egy darab fa jegyzi, hogy volt, az is nem sok idő múlva elkorhad, a vész elhajigálja darabjait. Meghalni, fekünni a temetőben, egyedül, mélyen, a sötét és hideg földben fekünni, mégis van ebben valami kétségbeejtő.

Az igaz, az ember mind elvész. De egyik csöndben s észrevétlenül múlik el, mint a lefutó csillag, másik

mint az üstökös, mely a föld rábámultában szikrázva s dörögve pattan szét.

S az ember örökre oda van. Élete múlandó, mint a lágú felhőképek. Egy pillanatban alakodnak, másban eloszolnak, harmadikban már helyöket sem ismered.

De még sincs, a ki az ifjú halálán meg nem ütőd-nék. Igen természetes, ha a ház, mely rogyó félben volt, hirtelen összedől, rajta senki nem csodálkozik, de ha az új torony dől le, mely a napfényben oly szépen ragyogott, omladékánál minden megdöbben.

És különös, midőn a sírt, melyben egy ifjú fekszik, hó födi. Mintha a természet így akarná megvéni-teni, megőszíteni a kora halottat.

Végóráját a haldoklónak megkeseríti annak tudása, hogy kiket szeret s elhagyni kénytelen, azok szánni fogják és szenvedni fognak. Oh haldokló ember, ne gyötörd ezzel is magadat végső kínaid közt. A föld nem oly hü. Egy év nem múlik el, hogy neved a víg lakomán előfordul, és senkit el nem szomorít jó kedvében. Oh! mi undorítólag mulékony minden az emberben. Igen, mint maga az ember, mulékony az érzemény, sőt mulékonyabb: meghal az élet halála előtt.

A fejfa nem a megholtnak, de bánatunknak jegye. Bánatunk a fejfánál tovább soha sem él, a fejfa bánatunknál tovább ritkán áll, legtöbbször, midőn bánatunk elmúlik, a fej fa is kidől.

Hol nincs bánat, ott nincs emlék sem, ki emelje azt, ha a bánat nem emeli? S emelte legyen bár, de ha nem tartja fen, a bánat sorsát fogja követni az emléké is, és igazítatlanul hagyatván, összedől.

Gyertyám ég folyvást, egész éjjel ébren vagyok, de

nem csinállok semmit, csak nézek a falra. Számlálom rajta a festett virágokat, s ha elvégeztem, haza száll gondolatom, s a temetőben testvérem sírja felett megállapodik, Midőn aztán érezem, hogy szívem ellágyul és szemem csendesen égni kezd, elfutok onnan s a mit találok, vetem magam az első eszmének ölébe.

Így gondolatban sokszor találkozom atyámmal, anyámmal, atyafiakkal, ismerősökkel, s a mint képzelem magamnak, hogy amaz a halott fölött, az a haldokló mellett, ez a temetésnél, emez a koporsó leeresztésénél sírt, velők sorban sírok. S így leend ez hazatértemkor is? Nem kétlem, enyhítse bár az idő a sebet, hogy a velők társalgás közepeit sokszor keblemre nehezkedik a fájdalom, s a könnyet vissza kell erőtetnem, mi szívemben fel fakad.

Szobámat ma hagytam el először s mentem a Louvre-museumba, megnézni a görög s római antikszoborgyűjteményt. Nekem most mindenben az kedves, mi az omladék, az enyészet szagát viseli magán. Különösen tetszék egy magas Melpomene, mely valóban fölséges mű. Bekeríti magát egy redős bő lepelbe, s bánattal, mint most én vagyok, dől egy darab sziklára. Mélán néz messze, — hova? vissza, lelkének saját fájdalmába. Alig tudtam elszakadni tőle, mely bár kő, látszik tudni s velem érezni azt, mit a körülem tolongott nép közül senki nem vett észre.

S volna, ki fájdalmam nagyságán csodálkozhatnék? Oh! ne gyalázd meg kedélyeddel az emberi lelket. Hiszen, ha egy fatörzsnek két ága van s az egyik közüle elszárad, a másik vagy utána vész, vagy legalább megsárgulnak lombjai bánatának jeléül.

Január 25-én.

Ismét az életbe léptem, ismét forgásba jöttem én is, mint a pénz, mely a forró tűzkemenczéből kikerülvén, hidegen jelen meg. Testemnek nincs baja, búm is szelídül, legalább jelének tartom, hogy ma felébredésemkor nem volt ő első gondolatom, mint eddigien az volt mindig. Minden hűsége mellett is különös az emlékezés. A síron növvő moh, mintha a halottat is elfödne. Remény, szenvedély, tervek, az élet viszontagságai a lelket elfoglalván, a szegény halottnak mindinkább kevesb idő jut s évek múlva sírjával együtt neve is eltűn, az a mezővel, ez a semmivel lesz egyenlővé. Senki nem kérdi, ki sírja ez? Ki győzné kérdeni; hiszen alig van hely a földön, mely sír nem volt. S végre a sírdomb szép lapályá süllyed, a pásiton a pásztor vígan füttyörészve járdái nyája után, s méla énekével nem háborgatja, kik lába alatt csendesesen nyugosznak. „S egykor temető volt volna e szép mező? kérdi öreg apjától, már kísértő árnyékok s lidérczek sem jelentik, hogy egykor az volt.“

S ha isten éveket ad érnem, mint most, mindig oly melegen érző kebellem emlékezendem-e reá? Oh! nekem fölötté utálatos az emberek meghidegülése. Igaz, a fájdalomnak enyhülése édesen kínos kép, de ép a fájdalom ez elmúlása az, mi múlandóságunkra szomorúan emlékeztet. Midőn szerettem és boldogtalanul, midőn halotttért keservesen szenvedek, óhajtok ugyan kínaimtól megszabadulni, de egyszersmind megborzaszt az, hogy a szerelem s bánat emlékezete belőlem kipárolog, mint illat? mintha az sohasem létezett volna. Midőn a virágból az

illat elmúlik, az előjele annak, hogy utána maga a virág is el fog hervadni.

Istenem! miért nem adál te nekem lángelmét, vagy miéit nem tettél dússá, hogy emlékét megörökíthetném! Mert ő ritka tisztaságú ifjú volt; szájában igazságot hordott, s a polgári szelíd erkölcsöket a katonai életben is megtartotta; minden tulajdonnal birt, mi katonának szükséges, egy hibával sem, mi ez osztályban sajátságos. Föl merek szólítani mindent, ki ismerte: tud-e embert, ki rá haragudt volna? Hol van, ki sírjára követ vetethetne, mely reája súlyosan nehezkednék? Mint az ezred, melyben szolgált, dísze volt a hadseregnek, úgy viszont ő az ezrednek dísze volt. Észre, szorgalomra, pontosságra, ügyességre túlhaladta minden tisztársait; még külső deliségre és szépségre is túlhaladta őket. Miként egy tiszta tükör állítaték pajtásai elébe; azonban ragyogása olyan természetű volt, mely rokonszenvet, barátságot, szeretetet és nem irigységet gerjeszte. Szelíd volt s a mellett bátor, vitéz s a mellett szerény, szép, deli, magas, de hiúság nélkül, a becsülethez hű, de ment minden katonai álérzékenységtől, érdemben első volt, de azt viseletével nem éreztette, szóval: azon szerencsés és választott egyéniségek közé tartozék, melyek minden tökélyt s érdemet magokban egyesítenek, azonban az irigység, a vetélkedés, a rágalom őket békén hagyja. Barátai voltak, ellenségei nem, mivel nem igényelte, minden átengedte neki az első helyet; tényei egy férfiuéi voltak, modora a nők kedvességének varázsával bírt. Tehát nem csak testvért siratok benne, hanem egy tiszta, művelt s ritka tulajdonokkal jeles ifjat is, kinek nem volt ideje kivívni, de volt ideje megérdemelni a halhatlanságot.

Már két hónap óta fekvék a sírban, s nekem, ki

azt nem tudám, ő még mindig élő volt. A hír, mint a hang, bár a csapás után tüstént megindul, a távollévőhöz csak késő jut el. Azon közben én itt Paris szellemi gyönyöreiben kéjtelve úsztam, mint úszik az aranyhal az átlátszó tó ragyogó vizében, keblem naponkint daga-
dozék az emberi ész csodaművei szemlélésében, életem víg és fürge volt, hasonló a szorgalmas méhéhez, mely zengedezve virágról virágra száll s édes mézzel és drága illattal rakja meg lábait, mi kincseket övéinek haza vinni szándékozik. . . . Most lelki furdalásokat érzek, e boldog s munkás napokra emlékezvén. Ő már nem volt az élők közt, és én még tudtam élvezni és örülni! Mintha a virágok, mikből édet szívtam, az ő sírdombján nőttek és teremtek volna. Úgy tűnök fel magamnak, mint egy gonosz testvér, ki testvére sírdombján tombolva vigadoz.

S vájjon e szerencsétlenséghez hozzászokom-e, ha előle mindig futok? Bizonyosan nem; midőn többek közt vagyok, róla gondolkodom, hogy a világ zaja el ne kapjon; midőn egyedül vagyok, gondolataimat más tárgyra erőtetem, hogy szívem a keserűségben el ne merüljön.

A mit tőn vagy monda valaha, most mind eszembe jut. Mintha emlékezetemről egy sötét kárpit esett volna le, mindent látok a múltban. Jövendőmre annál rosszabb, mert ki sokra emlékezik, az nehezen felejt.

Gyermekek valánk. Anyám mondá, mennénk a temetőre s nagyanyánk mohos sírkövének betűit festenék be. Ő mint gyermek is ügyes festő volt, s az egyszerű betűket könnyen megújítja. Ez mintha csak tegnap történt volna. S íme, már az ő voltát is csak betűk hirdetik. Ama vén sír mellett egy új emelkedik, az az övé.

Szinte mint gyermekek utazánk, a szünnapok elmúlván, Miskolczra az iskolába. A város elébe érvén,

mondám neki: én leszálok s te mondd társainknak, hogy én meghaltam. Nem jó így tréfálni, felelé, mivel be szokott teljesedni. Nem tettem. S most visszaemlékezem jóslatára, midőn ő már nincs.

Egy őszi este anyám minket gyermekeket éttárába vezetett. Benne vesszőkosarakban felhalmozva illatoztak egy gazdag ősz mindenféle gyümölcsei: a kék hamvas szilvák, a sárga körték, a piros almák, az aranyszínű szőlőgerézek, a zöld pelyhes baraczkok. Anyám minde-nikből vett s tele rakván egy kosárkát, azt nekünk adá, mondván: azon, a mi benne van, osztoznánk. Mint eleven gyermek, én ragadtam magamhoz a kosarat és kezdtem tartalmát elosztani. Anyám ekkor így szólott: de vigyázzatok rá, meg ne csaljon! És ő, testvérem, azt felelte rá: »nem szükség, B. s o h a n e m c s a l.« Midőn ez így történt, alig voltam hét évesnél több, de e mondata, mint a nap képe, véste magát lelkembe. Még most is ott ragyog benne, megvilágította egész életpályámat. Ez elismerést, vagy ha úgy tetszik, magasztal ást azóta soha nem felejtettem el, s ha hiú maradtam az igazsághoz éltem folyamában, az ő érdeme is. E néhány szavaiban ő mint gyermek lőn a főpap, ki engem az igazságnak örökre eljegyzett.

Mi négyen vagyunk testvérek. A legidősbet a sors szele korán leszakasztá a családfáról s azóta mezőről mezőre, tájékról tájékra folyvást űzi, mint a száraz kórót űzi a téli szél. A legifjabb egy leány, ki mint egy kecssteljes bimbó szépen, de egyedül virágzik házunk kertében. A négy közül mi ketten folyvást együtt töltök el gyermek- és ifjúéveinket különböző iskolákban. Előbb Miskolczon, a kies vidékii városban, melyet az Avas hegye, oldalában a vén góth templommal, sötétén árnyé-

koz be. Utóbb Késmárkon, bonnet a magas Kárpátokba kirándulásokat tevének; együtt néztük meg a sziklái közé szorult zöld, fekete, veres és kék tengersizemet, együtt másztak meg a karbunkulus tornyot, együtt hágtunk fel a lomniczi legmagasb csúcsra egy szép hajnalban, midőn a szelíd sápadt hold mint egy csendes hajó közel úszott fejünk felett, — melynek ő most talán egyik boldog utasa. Végre együtt zártuk be tanulói pályánkat Patak kolostorszerű collegiumában, a szőke Bodrog kiáradozó pártjain, hol Rákóczy vára tiszteletes omladékaival emelkedik. Sokszor felkapaszkodánk ennek barna tornyaiba, felriasztva a bennök fészkelő vércsét, s áhítatos kegyelettel hallgattuk a hazafiul hagyományokat és regéket, miket idősb társaink a vár történetének múltjából elbeszéltek. Emlékezetemben mind visszahíván a gyermekkor e vidám napjait s ama bájvidékeket mind sorba látogatván, az ő árnyékalakát mindenütt ott látom; ott látom, midőn a megdagadt Sajó hullámain erős karral áttört; midőn egy éjjel a Kárpát völgyében egy tó partján patogó fenyőhasábokból roppant tüzet rakott, körülünk a magas sziklaormok, mint a csillagos égboltozat óriás oszlopai emelkedvén a sötétben; midőn egyszer a pataki vár leomlott negyedik tornyának helyére kiterjesztett karokkal oda állta s bátran tekintte le az alatta tátongó mélységbe. Árnyékát mindenütt ott látom a jelenetek képében, de az nem szól hozzám, nem hall engemet, lebeg szabadon, mint egy szellem, melyet tér és idő többé nem korlátoz, mellettem érzem őt, de ha keresem, nem találok sehol, csak gondolatban van velem, testben nincs többé.

Igaz, az utolsó hónapokban ő igen elfonnyadt, és sokszor gondoltatám magamban, nehezen épülend fel;

de őt mint halottat soha nem képzeltem. E sorsot férfikorunk távol végére toltam ki, hol az természetesen megjelen. Gyakorta ábrándozám, vajjon ha ismét húsz év elfoly, s köztünk a legifjabb is elérte a negyvenet, mivé válik a gyermeki viszony? Állapotban mindenik, mit még egyikünk sem ismer, itt-ott fehérülő bajjal s emlékezettel az elmúlt mindenféle, derült és borúi eseményekre, — ez rám nézve oly kedves varázsszal bírt. S íme ő közülünk kidőlt. Ha majd mi hárman együtt lévén, az elmúlt napokról beszélgetünk, ő hiányozni fog valahányszor a sor rá kerül, és mi elszomorodunk. Valóban, hogy ő nincs, nekem e gondolat még most is oly idegen, oly megfoghattam hogy ha eszembe jut, a hideg és hőség megcsap, s fejem lecsügged, mint egy virág, mely halni készül.

Utószói őt Bécsben, a múlt májusban láttam. Még kérdelem: kék köntöseit miért nem hagytad az ezrednél, miért viszed haza? »Miért ne vinném, feleié, jobb, ha velem vannak.« Vagy talán ő már sejdíté, hogy többé vissza nem fog térni? Néhány percz múlva indult a hajó, sokáig néztem utána. Ő a hajó orrában álla hosszú fehér huszárköpenyében, márványszoborkint, csak göndör haja lebegett sápadt arcza körül, s köpenyének széleit fel-felkapdozta a szél, mint egy vitorla szárnyait. Visszatértemben a partról, oh! mint nem gondoltam, hogy őt akkor utószor láttam legyen!

Január 30-kán.

Eljövetelem óta ősi házunkban mennyegző is és tor is volt. Kétségkívül mindkettőnek meglátom marad-

ványait, a piros rózsát és a fekete fátyolt. Egyik nem hágy búsulni, másik nem hágy örülni. S mit gondoltok, e csodálatos lélekállapot miben végződik? S í r á s b a n ! Ez oly patak, mely örömből s fájdalomtól egyképen ered.

És ki tudja: a halál talán végre is mindenben hasonlít az éjszakához, mit remél az ember, midőn éjjeli ágyába lefekszik? Egy új hajnalt és utána egy új napot.

Boldogok, kik a v i r a d á s t bizonyosnak hiszik; oh azok végtelenül boldogok!

MÁRIA EMLÉKEZETE.

(1840.)

Ki Tokajnak magános hegyét messziről kékelteni látja, akár a hazaszerzés nagy ünnepe ragyogjon föl lelkében, akár a híres szőlővessző gerézdes lúgosaira emlékezzék: kedv és öröm gyűl annak keblében. Csak nekem emelkedik e hegy bús p y r a m i s k é n t, mely halott fölébe épült, és benne, mérföldek távolából is, egy alacsony sírnak magas és örökös emlékét csak én pillantom meg. Mert mellette szenvedett s most alatta nyugoszik Mária. Lélekben gyakran meglátogatom sírhalmát. S rajta, e határdombon, föld és menny közt, kibeszélhetlen kínok óráit élem. Nem porait járok én őrizni, azok a síréival nem sokára elválaszthatlanul összevegyülnek, hanem elmegyek sírjára, azt hívén, hogy ott vagyok hozzá legközelebb. Oh bár csak átadhatnám rövid élete szomorú emlékezetét a jóknak; nem annyira ő érette óhajtóm ezt, ki az erényt dicsősége nélkül szereté, mint magamért, mert bánkódónak nincs nagyobb vigasztalás annak tudásánál, hogy panaszai által a siratottnak emlékezete megörökítettik.

I.

De a sírtól, hozzá úgy is mihamar vissza kell térni, távozzunk el s lépjünk közelebb a bölcsőhöz.

A bölcsőnél megkönnyebbedik a kebel, mert az élet kezdete örömmel és reménynek kútfeje, melyből hosszú és szerencsés napok ígéretét merítgeti a halandó, és mert még onnan végtelennek s örökké szépnek látszik az élet-tér, mely fekszik közte és a sír között. S bár midőn egy tehetetlen gyermeket eleve egy nagy jövődő fényes hírébe látunk öltöztetni; eszünkbe a tetetlen szívárvány jut is, mely a semmiből lobogó színekkel vonúl fel az ég boltozatán; de másrésről, ha bokraiban a fülemile fészket meglelvén, örömmel pillantunk apró fiai közé, melyek zengő erdőket édes énekkel fognak eltölteni, ha nyári hajnalon gyönyörködve szemléljük zöld lombok közül a rózsák gyöngédtelet bimbóit kipiroslani, ha a tavasz virágyain reménnyel s várakozással teljes szívvel tekintünk körül s a mezőknek zöldé után arany kalászkok hullámzását, a fák virágainak elhullása után gazdag gyümölcsök termését várjuk s lelkünkben egy dús ősznek kincsei tűnnek fel: mi jövődők roppant világa nem támadhat képzeletünkben bölcsőjénél egy gyermeknek, melynek kicsinységeiből a megváltó isteni nagyságát láttuk kifejleni?

Szülék és rokonok ily reménnyel állanak a bölcső körül, s ha a gyermek fiú, föld nem terem koronát, nem világol nap alatt szerencse és dicsőség, melyet az újdon született gyermek feje körül lebegni nem látnának s fejlődő életét oly szikrácskának nézik, mi nettében biro-

dalmakat borítandott el lángjaival; ellenben a leányt szelídebb alakban, a liliom tisztaságában, a bárány ártatlanságában, a kikelet virágzó szenteségében képzelik, mert a nő nem fel lengő magasságban, sem nem bámulatra ragadó tulajdonokkal, hanem a mindennapi életben mindennap szükséges erényekért és meleg közelségben szeretetik, mint a föld minden virága, mit legörömeztőbb egyenesen keblünkre tűzünk fel, szerető szívünk dobogásának körébe.

Mária szüleinek, kik enyéim is, álmai s reményei teljesedni látszanak. S anyja boldogságának s gyönyörének csak határai tágultak, midőn Mária növekedvén s a tavasznak pillangójakint megszárnasodván, őt könnyedén látta lengeni a kertnek útain, — midőn egy szelíd galamb és gerliczeként bűgván, körülte, benne a szerelem s ártatlanság geniusát hívé lábainál játszadozni, — midőn pirosán vagy kéken, vagy sárgán öltözködvé, a rétek s szilvások magas fűvében egy mozgó virágkint szemlélte őt jönni és menni, úgy, hogy messziről ő egynek látszott lenni az illatozó virágszálak közül. Különben Máriának gyermeki élete nem különbözött más gyermekek életétől. Távolban kéklő hegyeknél végződni hitte a világot ő is; ha a lepke csillámló pora ujjai közt letör lődék, sírt ő is, keservesen, bár fájdalom nélkül; nappal megelégedve nézgelte a fellegek alakodásait a magasban, míg len árnyékaikkal versenyt futott, s esténkint jó kedvvel válogatá ki magának a csillagok legfényesebbjeit; s ha egy szép gyümölcs, miért esengett, egy mulattató játék, mit kért, egy hiú ígéret, mit már ekkor gyakran való helyett kellett elfogadnia, nem elégité ki vágyait, lecsillapítá mindazokat egy hosszú, egy könnyű álom, mi gyermekeknél oly vastag kárpit, mely a múlt-

hói semmi gondot s bánatot nem enged a jövőbe áthatni. De nála e kor ártatlanságát ritka báj és kellem sugárzá körül, s kik őt ez időben nem ismerék, alakát ne az életben, hanem a képzeletben, vagy a művészek gyönyörű képei közt keressék, vagy azon költőknél, kik a pásztori ideálvilágot éneklék meg. Avagy azon jó anyák álmaiban, hol, míg a szerelem melegen hullámszik szívük körül, a legszebb gyermekarcok szoktak megjelenni. Szóval, anyja Máriában álmoképeinek legkedvesbikét látta megvalósodva, és ha olykor félni kezdett, hogy ő is eltűnhetik, mint az álom eltűnni szokott: mintegy saját megnyugtatósára féltékeny örömmel ragadá keblére, mondogatván magának ismételve: „Oh nem, ez való és nem álmokép, ez nem fog elmúlni!”

Bár mit mondjon a világ, az anyai szeretet nem vak, de hű. Mert ha nyomorék s ferde magzatát az anya teljes lelkéből látszik is kedvelni, e vonzalmának nem inkább részvét-e forrása, mint szerelem, nem inkább szánat-e mint gyönyör, s ápoló gondja körülte nem oly fénypaizs és külső boríték-e, melylyel az ártatlant a gúnyolók nyilaitól akarja megóvni, s az anyai büszkeség közepette a szerencsétlen nem oly ellenmondóig jelen-e meg, mint a lepke rút teste a csillogó szárnyakon, mint az esti sötét bogár a fényben, mely azt körülömlí? Az ilyen anyának lelkében bizonyosan örökké ott lebeg azon tündéralak, melyet nagy fájdalomaiért reménylett, szíve körül ott borong a homályos bánat, melyet szült a keserű csalódás, mit lehet mások elől elrejtetni, de elfelejtetni soha nem lehet. De Máriában, boldog anyja az óhajtott alakot kapta meg; mint midőn a költőnek megjelen a ragyogó gondolat, melyet épen kívánt. Még titokban sem maradt kívánni valója. Mindent bírt a jelenben.

Sőt még a jövendő sem háborgatta. Mert hiszen ha rózsák színében hasad ki a hajnal, utána nem egy hosszan és szépen fénylő napot várunk-e, melytől még a fellegek is, ha jönnek, arany színt fognának nyerni?

Rendkívüli dolgokat Máriáról nem fogtok tőlem hallani, ilyenek az ő gyermekségét nem tevék emlékeztessé. Mert ha voltak is tehetségei, mik egy lángelme sugáraihoz hasonlatának, ha lelkében mint az Oczeán mélyében drága kincsek dúsan fekvének is: ő nem tartozék azon csodagyermek közé, kik a hír s tökély delére reg nélkül emelkednek, az élet egy vagy más pályáján ennek választottal s tündérei gyanánt tűnnek fel.

Egyet bira azon magas kegyek közül, mikkél az ég kedveltei a sokaságból kitündökölnék: a szépséget. S mindent találunk a gyermekben, ha szépnek találjuk, mert a szépségen belül csak jót és jeleset képzelünk, s azt úgy tekintjük, mint a még kicsinyke rózsabimbót, mely sok édes illattal van tele, bár abból még keveset vagy semmit nem érezni. Valóban, ha egy ékes edényt megpillantunk, nem azt hisszük-e felőle, hogy benne ritka és kedves dolgok tartatnak? A csillagokban nem azért képzeljük-e a túléletet, mivel szépen ragyognak felénk? Minden kellemes virágnak kelyhét nem gondoljuk-e mézzel és jó illattal megtelve? Ki szépnek teremtett, az az életben a szerencsének és boldogságnak nagy eszközét bírja! S nem történt volna veletek, hogy egy kies vidékbe jutván, elbájolva érzétek magatokat s felkiáltottatok: ez, ez az én lelkem hazája! s ráismertetek a nélkül, hogy valaha láttátok volna? Nem történt veletek, hogy egy költeményt olvasván, benne minden helyén s idején kifakadt gondolatot, képet és érzeményt úgy fogadtatok, mintha őket már rég hallot-

tátok, láttatok és éreztétek volna? Nem történt veletek, hogy egy hölgyet megpillantván, mintegy megvirada lelketekben, s mintha nem épen kerestétek, de megtaláltatok volna, örvendve hangzék föl szívetekből: ő az, ő az! így érezt, így volt meglepve, így szerette őt meg minden, ki egyszer meglátá, mert őt meglátni és megszeretni egy vala. S mi testvérei is, még szinte gyermekek, némi bámulattal függénk nemesb alakán s hajlandók valánk őt úgy tekinteni, mint ki nem tartozik hozzánk, hanem közénk csak játszani jött s tőlünk ismét el fog tűnni, s különösen, hozzá a szomszéd ág, teljes hasonlóságot vévén észre köztte és azon gyermek közt, ki házi képeink egyik madonnájának ölében mosolygott, s ez összehasonlítás által arczára és egész lényére szemimbe új varázs ömölvén, a leragaszkodóbb és legártatlanabb vonzalmat kezdem iránta érezni. . . . Rég elmúlának gyermekéveim, de ez érzemény és e körülállás szelíd sugárkint él emlékezetemben a múltból most is. Azóta soha nem láthattam az oltártáblák és szentképek szárnyas angyalait a nélkül, hogy egyszersmind ő reá nem emlékeztem volna.

Képzeljétek egy szép virágbokrot egy zöld halmon, ilyen volt ő a földön; képzeljétek e halom felett kéken boltozni az eget, ilyen volt gyermeki élete. Örvendő s kedves megdöbbenéssel legeltek rajta szemei rokonoknak s idegeneknek, s minthogy az emberek hajlandók azt hinni, a szépnek az életben párja öröm és szerencse, jósolva mondogaták: e szép gyermekre szép jövőendő vár!

II.

Oh mi bájló a tavasz azon szakában, midőn bim-bói virágokká feselvén, a szépnek s pompásnak legfőbb s egyszersmind legmúlékonyabb pontját éri el, midőn minden zöld fa egy bokrétakint terjeszti ki ágait a tetőkön, midőn rét és mező eleven színek tengerekint hullámlázik, s az egész nagy természet egyetlen egy virágkeliely, tele kellemes illattal; — mi gyönyörű a regfelderülésének azon pillanatában, midőn a hajnal pirulása a nap arany fényével összeolvadván, a légkör rózsafényben úsz, midőn a reszkető harmatsöppek szőnyege szivárványlepelt von a föld arczára, midőn egy szeliden kiderülő ideávilágítás varázsa lobog az újólág mozgásnak s pezsgésnek indult vidéken. De mind ennél mennyivel szebb tünemény a szép leány, ifjúságának azon első napjaiban, midőn gyermek lenni megszűnvén, már az életbe lépett ugyan, de még közeli álmokképeinek könnyű seregétől kísértetik, midőn szemeinek örvendő mosolya a világban egy nagy, egy új kertet lát, benne a boldogság fájával, midőn annyi homályos reményekkel s titokteljes vágyakkal a való országának kapuihoz jutván, előtte nyugtalan szívvel, de bizodalommal állapodik meg. A szépség, tisztaság, ártatlanság e korában minden leány egy magasb lényhez, valóban egy istennőhöz hasonlít.

De e szent fényben a föld leányai rövid ideig maradnak. Csak addig, míg gyermekkoruk álmait elfelejtik s a világ hiúságaitól körül nem vétetnek, csak addig, míg lábaik alatt meghajlik a fűszál, melyre először léptek az élet mezején, mert az egy hirtelen átmenetei

gyermekségből az ifjúkorba, az ideálok egéből a való tőidére, hol sokféle útaival az élet rájok már várakozik, melyek közül egyet választani szükségképen kell. Ok is, mint a kertek virágai, többnyire útszélre állanak, bogy ott látassanak minden elmenőtől, s ott találja őket sorban a pillangók hízelgő serege, avagy magasb helyre tolakodnak, hogy folyton ragyoghassanak a napfényben, bár így korábban fognak meghervadni és elhullani is. Kevés vonul csendbe és árnyékba, hol nem fog ugyan úgy bámultatni, de több örömet ad annak, ki fölkeresi; hol nem fog annyira mulattatni, de inkább boldogítani, mert bár színei kevésbbé tündökölnék, de széltől, méhek-től és fénytől megőrzött keblében illat és balzsam is dúsabban találtatik.

S Mária is e jobb részt választá magának, a házi csendes életet, mely a remény hitegető játékának szűk kört enged az igaz, de a gyakori csalatkozás keserveitől is megóv, mely pusztán azok hona, kik ragyogni sehoh nem vágnak, ellenben mindentől kívánnak szerettetni. Ő a földi fényt nem veté meg; de azt nem is kereste, a társaság lármás életét nem gyűlölé, de nem is kedvelte; hajlandósága őt egyedül atyafiak s ismerősök körébe vonzá, mely a szívé is. Olyan volt, mint némely virág, mely a nap lángjai elől bágyadtan lehajtja s arra hajtja le fejét, merre az árnyék jötevő húsét érezi, és csak este kél föl, midőn a vakító fény és hódító zaj már elmúlt.

Oh, ha láttátok volna őt sétálni a fáktól beárnyéklott szűk udvaron, egy vágygal sem lelkében, mely annak kerítvényén túl tévelygett volna; ha láttátok volna tőle oly gonddal és szorgalommal alakíttatni s művelteim kertének virágos ágját, mintha e kis telek határain belül esnék egész világa s túl azon semmi nem volna,

mi őt érdekelné; ha láttatok volna, mi tökéletes boldogság sugárából, midőn hol egy fehér galambot, hol egy ártatlan bárányt szoktathatott eledelt venni kezéből, mintha ezzel életének minden célját elérte volna; és ha láttatok volna a falu összegyűjtött pártás hajadonai között ülve, mi gyermekded kedvvel halla tőlök most egy dalt, majd egy éneket zengeni, s mi figyelő arezczal s mi élvező odaadással kíséré a mesélő beszédének egyszerű folyását: a me g e l é g e d é s r ő l egy szép képet nyertetek volna, ha még azzal nem bírtatok. Természetes, hogy e szerint róla sokan haliénak, de őt csak kevesen ismerék; hasonló volt a mezei pacsirtához, melynek hozzánk szép hangja és éneke eljut, de magát ritkán láthatjuk függeni felettünk a magasban, honnan szava lehallatszik.

De másrésről azt ne gondoljátok, mintha a korlátolt életmód benne meggátolt volna minden lélekemelkedést, mintha a falusi családélet parányi körének mindennapi kedvein s gondjain kívül másféléket s magasbákat nem érzett volna; elméje nem volt kötve egy helyhez, mint voltak vágyai, mint volt élete, s tudjuk bármi kis térke elég arra, hogy az ember szellemével a csillagok közé emelkedjék. Lelke nem hasonlított azon tükörhöz, melyre egyetlen egy tájkép vagy alak van festve, s azon kívül rajta vagy benne mást nem láthatni, hanem ahhoz, mely ragyogó felülettel tisztán tündökölvén, minden napsugárt felfog, s melyben minden külső tárgy, mi elébe kerül, híven visszatükröződik. Ha nem fénylett is rendkívüli ismeretekkel, sem olyanokkal, mi ket valamely tárgy felül mély gondolkodás által saját magunkból merítünk, s ez talán nem is nőket illető hivatás; de hatalmas képességgel volt megajándékozva;

mert lelkében a legmerészebb gondolatok s legmagasb eszmék megfértek s kebele a legnagyobb érzeményeket megbirta, és nőknek csak ez szükséges, minthogy nélküle bátrabb irtam a férfiaknak, kikkel pedig mint apával, mint testvérrel vagy mint férjjel élniük kell, nem fognák érthetni. Ő az emberi nem azon tökéletesb és szeretekre legméltóbb lényeihez tartozék, kik, midőn egyrészt az értelmet művelik, másrészt a szívet ártatlanságában s gyermekdedségében megőrzik, ekképen hasonlítanak a folyamhoz, mely egyfelől a végtelen tengerbe nyúlik, másfelől egy szelíden fakadó forráskába, mi körül a csendes örömek s remények gyöngéd virágai vidáman tenyésznek.

S boldogságára vált, hogy szellemének sugárai nem áradozának kifelé haszontalanul, mert annál több ereje maradt belső életének s erkölcsi tulajdonainak kifejtésére. Nem nagyobbodott ő mindig, mint az üres buborék, de magában mindig teljesedett, mint az ágakon függő gyümölcs belől folyvást édesedül. S ha nem díszlett is a nőnem minden fényeivel, ment vala annak minden gyöngéitől. A fényűzés kedvét csak másokban ismerte; nyelvéről soha nem folyt a hízelgés álméze; ha társaságban másokat megszóltak, a rágalmazó ő benne egy hallgatag képhez szóla, melynek nincs füle a helytelen szót meghallgatni, nincs nyelve azt tovább terjeszteni. Ábrázatán a színlelés mestersége soha nem vonta fel lepleit, ajkain hazudság még dévajásgból sem röppent ki, úgy, hogy e tekintetben hozzá senkit nem hasonlíthatok mindazok közül, kiket az életben ismerek, lelke olyan volt, mint az erdei tó, mely tisztasága által mélységét látszik veszteni, s feke a partok színéig fölemelkedik. S nőnél vajmi ritka tünemény az ő bátorsága, mely nem külső

viseletében nyilatkozik, mert ő itt kedvesen félénk volt, hanem belső elhatározottságában, mi akaratainknak kőszála; ezért, róla gondolkodván, ne Zrínyi Ilonára s Egmond kedvesére emlékezzetek, kikkel szenvedély ragadtata zászlót, se nem az orleansi szűzre, kit ábrándos magasztaltsága vezet csatákba: hősisége Máriának asszonyibb, kisszerűbb, minden esetre szerényebb volt, állt az azon szelíd és' mégis rendíthetlen léleknyirgalomból, melylyel túrta a szenvedést, melylyel hallgatott fájdalomairól s melylyel kiállotta életének számos veszedelemteljes napjait. Parányiságok nem mindig találták készen, de mindig nagy esetek; türelme oroszlánhoz volt hasonló, melyet apró zörrenések körülte megrezzentenek, de nagy veszedelmek elébe mindig nagy bátorsággal száll s bátorsága mellében, az ellenség nagyságával növekedik. Azonban halántékainak legdrágább koszorúja, lelkének legszebb díszje volt az, mi nélkül nincs valódi asszonyiség, a szemérem; ennek sugáraiból szóttnek látszék az ő egész lénye, ki minden merészebb tekintésre összerезzent, mint némely virág minden illetésre, még a szellő leglágább fuvalmaira is összehúzódik. Midőn maga volt is, úgy érezé ő magát, mint ki templomban van egyedül, — szent helyen tiszta gondolatokkal. Képzeteitekben azon rózsabimbók gyanánt tűnjék fel, melyek lombjaik homályába rejtezhévén, még onnét is pirulva tekintenek ki.

De vajon győzném-e szóval élőtökbe rajzolni mindazon vonásokat, mikből egész alakát híven összeállíthatnátok? Egy szó jellemzi őt, ez: *n e m e s*, még külsejében is e szónak szép értelme volt kifejezve. Így látom őt feltűnni én, ki minden szellemi s testi fontosb tulajdonnak személyesítő képét hordom lelkemben, úgy, hogy

mihelyt elmémben valamelyiknek fogalma elővillan, képviselő szobra, véve vagy az életből vagy a képzeletből; mellette azonnal megjelen. Olyan vagyok, mint a régiek, kik istent teremtvén, annak külön szobrot is adának; boszu, szeretet, kellem és a többi erkölcsi tulajdonok avagy istenek nem mind oly saját és jelleges képalakkal bírának-e nálok, mikről őket jeleik nélkül is meg lehetne ismerni? így én Socratesben a bölcseségét szemlélem, Brutusban a szabadság lép elémbé, Herculesben az erőt bámulom, Codrusban a hazaszeretetet áll előttem, Abrahámban a hitre pillantok, a megváltóban az emberszeretetet látom: de a nemes mindig csak Mária képében jelen meg lelkem előtt. Valahányszor e szót pusztán csak említetteti is hallom, meiettem alaka ellenben. Hinni kezdem, hogy ez eszme, mint egykor az emberszereteté a Jézusban, megtestesült s testvérem arczát és alakát ölté magára.

S oh! vajmi jól történt, hogy az erkölcs földében mély gyökeret vert magának, mert korán feltámadtak ellene az élet vérszei. Örömei, vágyai, reményei egymásután hullongani kezdenek, mint a fa virágai, midőn bekövetkezik az ősz, — ifjú keblében a szenvedés titkon terjedezett, mint a föld alatti tűz némely vidéknek zöld mezeje alatt észrevétlen dűl, a nélkül, hogy azt avagy csak sejtjenék is azok, kik fölötte járnak.

Avagy azt hiszitek, mi bú mások tudta nélkül szállja meg a kebelt, az költött vagy ok nélkül való? Azt hiszitek, a kín nem lehet mélyebb, mint a seb, melyben az lángol, vagy hogy kis körben nem lehet sokat és nevezetesen szenvedni? Oh! vajha ez így volna! De a bánat néni kíván nagy helyet és nevezetes történetet, csak szívet, mely minden mellben van. S ritkán

jár a való fájdalom dicsóséggel és zajjal, mint a csörgő kígyó; többnyire mint áspis és skorpió lappangva jön az, s mások, nem látván a csípést, a szenvedőn kívül mindennek megfoghatlan a hervasztó kín. Bút a sors mindennek ád; de oly korán, mint neki, keveseknek szívébe csöppent gyötrelmet. Hasonlított ő a virághoz, mely alig nőtt fel s már útban van feléje a rút féreg, mely, ha végig ment tündöklő levelein, nyomai után meg fog hervadni.

S ha meggondoljátok, hogy még ezen kívül minden reményei, miket mennél kevesb számmal, annál több hévvel ápol a lelkében, nyom nélkül álmokint múltak el; hogy mindazon vágyakat, mik nélkül nincs íze s kelleme az életnek, csak távolból s úgy pillanthatá meg, mint a szegény vándor a szép ligetkertet, melybe nem visz úta, hanem ez csak mellette visz el; hogy ifjúságáról az élet költői színe és fénye hamar eltűnván, a szomorú valóban egy őszi kertet talált, nem megújuló, de elhervadó virágokkal: csodálkozhatni-e, ha arczának állandó nyugalm mellett, kedvére és lelkére némi árnyék borula? Ki reményeit s vágyait veszi el, az egy életet vesz el, s bár azok csak képzeltek valának. de miattok való fájdalmakat szenved. Az ő álmai ugyan nem voltak fellelők. mert ő keveset várt, és így csalódásai sem lehettek rendkívül kínosak, de menttek sem minden bánattól. Benne egy szerény fűszálat nézzetek, mely nem esőt kér, csak egy harmatcsöppért esd, és ezért is hiában. Lélekállapota hasonló vala azéhoz, ki tengerparton ülve, a messze hullámokon feltűnő hajókban mindig valami újat, szépet és jót vár, de a hajók egymásután elsüvednek, mielőtt kincseikkel a parthoz érnének. Hogy ne kietlednék el a kebel, ha a remény fehér várai összeomol-

nak a lélekben, s benne azok a boldogság sötét romai-ként hevernek?

Azonban Mária, kevés pillanatokot kivéve, ily körülállásokban is megtartá nyugodtan vidám elméjét. A veszteségeknek ő néma emlékköve volt, min azok nagyságát nem látni följegyezve. Lelkében a köd alászállt, mint a természetben a völgyekbe alá szokott szállani, és arczárói, mely mint a hegyek magas arcza, napfényben tündöklött, vajmi kevesen sejték a len borongó homályt. Hasonlatos volt ő a csillaghoz, mely a terhes felhők közöl szomorúan mosolyogva tekint ki.

Oh de szép volt ő ez életkorában is, s boldogságra nem kevésbé méltó ekkor kifejlett szabad akaratával, mint hajdan gyermekévei ártatlanságában. De ég és föld változék körulte! Annak gyülvöngtek fellegei, ennek fogytak virágai. Reményei lassankint eltűnedeztek és üres emlékezetekké váltak.

III.

Láttatok-e a nyári vidéket, gyümölcseiben s virágaiban, még dús zöldében, még szép tekintetével, midőn mezői, ligetei és erdői a legnyájasb s legvirítóbb színek pompájában mosolyognak az arany nap sugáraitól gyönyörűen megvilágíttatván? Ti láttatok-e, csak kevés idő múlva, ugyanazon vidék kies arczát, fénytől és színtől megfosztva, sötéten és szomorúan elborulni, fölébe a hegyek körül terhes fellegek vonulván, mikből dörgés hangzik alá s fekete oldalain a villámok lángjai czikáznak? E kép híven ábrázolja Mária életének szomorú elváltóságát akkor, mikor hajadoni koszorúját fejéről letévén, a szülői házat elhagyta, hogy ennek békés csendén kívül a

szenvedés koronáját viselje. Távozásában Éva ösanyánk történetének azon részét láttam megújulni, midőn ő férjével a paradicsomból kimene. És mint ez nem, ő sem térhetett többé vissza örömeibe múltjának. Mert az elveszett paradicsom nem egyéb, mint az elmúlt boldogság kerte, melyből kimenni akármikor lehet, de bele visszatérni soha többé, előtte égő pallos képében az istenség tilalma áll őrt. Egyedül a sóhajoknak engedtetett meg visszarepülniök, hogy belőle mint fájdalmak térjenek meg.

S ha valaki, hogy mindent megnyerjen, mindenét fölteszi és elveszíti mindenét; ha örökös boldogságért véli egész élete szabadságát feláldozni s érette csak kifogyhatatlan kínokat nyer; ha a szerelem rózsaleveleit gondtalan bizalommal szorítja kebléhez és helyettök szívébe éles tövisek merülnek: vájjon ismertek-e hasonlíthatót e szenvedéshez? S e szenvedés villámcsapáskint rohaná meg az ő lelkét. Lábainál a tó szelíden zengvén, a nyugalmas révből félelem nélkül bocsátkozék hátára, s midőn róla késő vala visszatérnie, alatta akkor indult a tó háborgásnak; a sziklatető magassága alulról csalogató lévén és szomszédságban látszván az éggel, aggodalom nélkül hágott föl reá; csak oda fen borzadt el, látván, mi szörnyű mélység fölött áll s mint jutott a veszedelem szélére a nélkül, hogy az örökké távol mennyhez közelebb ért volna; a zöldellő berekbe, mit mulatóul választá magának, örömmel lépett be, s csak midőn a lombdús bokrokban éneklő madarakat keresett és szomorú fejfákat lelt, midőn a pázsit füvei közé virágért hajolt és sírokat pillantott meg, akkor vette szörnyedve észre, hogy egy e l f e d e t t temetőben van, hol pihenni nincs más hely, mint a sír.

Oh, bár ne léptél volna az ígélet földre, hanem akarván messziről bele pillantanod, határhalmainál inkább meghaltál s eltemettétél volna, sem minthogy ily keservesen megcsalattatál! Hiszen, ki bús jövődönék elején áll, az, ha borulatos távolán keresztülvitte szemeit, már némileg érzé kínait is, s nem többet, csak hosszabban szenved, ha a pálya túlvégén tétetik földbe. Ily sejtelmek fogadták szegény Máriát új életének határain. Őt a gyógyó és bánatos holdhoz hasonlítom, mely esti pályáján megindulva, látja feléje közeledni a sötét éjszakát.

Ne várjátok tőlem szenvedéseinek egyenkinti előszámlalását; sem azt, hogy mély léleksebeit, a gyötrelmeknek e feneketlen kutait, egymás után feltakarjam és megnevezzem; nem mintha irtóznám azoktól, mert ki a szenvedőt szereti, annak fájdalmait is szereti; sem nem mintha félnék saját bánatom fölelevenedésétől, kínos napjainak hosszú során végig men vén, mert ki hallgat, az még nem felejt: de ha megmutatnám nektek a kezét, mely öldöklő nyilait ártatlan mellébe eresztgeti, s ti azt kérdeznétek tőlem, ki az? s én egy rémes köd vagy lángalakot élőtökbe rajzolnék személyesség nélkül, s azt mondanám: ő az, vájjon ezzel megelégednétek-e? És én még nem mondhatok többet. Érzem, kik közé sírt helyhezett a sors, ott Isten Ítélt, kiket e parányi domb választ el, azok között a mindenség fekszik. Éngedem múlni az időt, anyját a lelkismeretnek, mi a magányban s gondolkodásban nyeri fulánkját s hallgatok. Máriám megbocsátó árnyékára, mely mondani látszik: hagyd őt, maradjon névtelenül, mint a szegény ember sírfája; maradjon névtelenül, mint a ború lat, mely szakadásával egy virágzó tartományt pusztított el. De van is a szenved-

désben valami szent, mi elvesz belőle, ha ízről izre fejtegettetik. Ezért szenvedéseit borítsa az emlékezet sötét fátyola akkint, mint elfedi a halott tetemeit a sír viruló hantja, rajta csak a bánat hasson keresztül.

Ki is gyönyörködnék lassú kínain a szorgalmas méhnek, midőn hálóba tévedvén, az undok pók sok lábai közt hosszan vonaglik? Ki lelné kedvét egy kertben, midőn szelével, jegével és villámaival az égi háború fölébe vonulván, fáinak ágait egyenkint hasogatja meg s a rózsáknak és virágoknak ékes leveleit egyenkint tépdesi le, elszórja őket szertesztét, mint az útnak hitvány porát? Kinek volna kívánatos látnia a lángot Istennek egy szép templomán addig dühöngeni, míglen oltáraival az összedől, s mi a szemnek öröme, a szívnek vigasztalása volt, válik alacsony omladékká? De ezek mind hideg és homályos képek; világosbakat és érthetőbbeket azonban nem választhatok, mert nem akarom, hogy az erény mellett a bűnnek is emlék épüljön. Oh! e nélkül lelketek elébe tudnám én idézni az igaz képet, hogy tőle mint egy kísértettől ijedve lépnétek hátra, és szívetek dobogna félelmében és fájdalmában. Azonban magam sem óhajtom, hogy Mária élete úgy tűnjék föl, mint mező a csata alatt, midőn azt még sebzettek nyögése s holtak vére tölti be, hanem mint mező a csata után, midőn a vész rajta már átmenvén, a vér róla felpárologván, csendes testhalmok domborai némán jelentik az elmúlt szomorú időt.

De azért, mivel ő asszony volt, s mivel virághoz hasonlítgatom, benne ne egy erőtlen búzaszálat képzeljete, mely a pusztító szélnek terhe alatt hamar letörök és megdő, hanem egy sziklapartot, melyet a sötét hullámok vívnek ugyan, de valahányszor megrohanják, mind

annyiszor visszaesnek róla és láttához borulnak Bátor és erős lelke a szenvedésekben csak megtisztult, mint a lég megtisztul, ha fergeteg vonult rajta keresztül; s az is bizonyos, a szerencse szelíd sugarai közt oly magas fenséggel soha nem jelenhetett volna meg, mint megjelent a veszély iszonyú villámlásai közt. Emlékeztén reá, benne egy márvány szobrot látok, mely egy égésben borzasztó-gyönyörűen világíttatik meg a piros lángoktól, és a mely közepette a lángtengernek folyvást nemesen és hidegen áll. Ily szomorú, de felséges dicsőségben ragyognak mindazok, kik ártatlanul szenvednek és nemesen tűnnek, mint ő. De mit használ ez nekünk? Megtanulhatjuk bár a hideg igazságokat, gyönyörködhetünk bár a szép hasonlatokban, de vajon szívünk megvigasztaltatik-e általok? Mit ért nekem szemlélni, hogy ő hasonlított a jó földhöz, mely annál dúsabb kalászokat s illatozó virágokat nyújt, mennél jobban felhasogattatik; mit ért tudnom, hogy lelkének szenvedései mindenik egy-egy új erényt szülvén, hasonlítottak a csiga sebeihez, melyek gyöngyöket teremnek?

Ki őt a keserv napjaiban nem ismerte s nem volt tanúja lelke nemességének, az őt s az emberi szívet egyik legszebb, bár csendes diadalmában nem ismerte. Nem látta béketűrését kifogyhatlannak, mint a gazdag kútfőt, mely annál többet ad, mennél gyakrabban rnerítetik, nem látta erős kebelét, mint árboczos hajót a lengő vízben annál egyenesbre emelkedni vitorláival, mennél több teher rakatik reá, nem látta elméjét hasonlítani a kiterjesztett égboltozathoz, mely annál több csillaggal ragyog, mennél nagyobb rajta a sötétség. Egyszerű maga megadása, melylyel nehéz sorsát viselé, s a derült komolyság, melylyel helyzetének veszélyeiben

feltűnt, azon ingatlan hitnek s bizalomnak való-
 nak sugarai, melyet Isten csak az asszonyoknak ada, s
 nálók észnek, bátorságnak, erőnek s mindazon tehetség-
 nek gazdag pótléka, mit pályájok viszontagságaiban tá-
 maszul, segédeimül s vigasztalóul viszont a férfiak nyer-
 tek. Nem hidegen, de tiszteletre méltó nyugalommal
 szenvedett ő, s ha eszembe jutnak szorongásaink miatta
 és ő a maga biztos lelki csendében: az erős tölgy tűnik
 fel képzeletemben, mely meg sem mozdul, míg körülte a
 csemeték reszketnek. Önkénytes lemondása az élet sok-
 féle örömeiről, mik nélkül az egy színtelen képpé vált, ré-
 széről a legszívesb áldozat volt, miket viszonyainak ho-
 zott, hasonló volt e viseletében ama nagylelkű fejedele-
 mhez, ki birodalmának szebb felét engedi oda, csak hogy
 alattvalóinak a békét megőrizze. De hasztalan volt mind
 ez áldozat, mert nemtelen volt az ellenség. Ő nem szűnt
 meg szenvedni. Sebe természetesen nem volt nagy, sem
 híres, de mély és örökös. Némely élet oly gazdag szen-
 vedésekben, mint vízben némely föld, minden vágás rajta
 egy-egy forrást nyit. Valóban ő a léleknagyság sok je-
 leivel ékeskedett. Már rég nem bízott, nem remélt, de
 azért kétségbe sem esett. Csillogóbb s ügyesb viselettel
 találkozóm az életben, de erényesb és nemesb vise-
 lettel soha sem. Azonban jellemében leginkább csodáltam
 azon vonást, miszerint bánatát és szerencsétlenségét
 kedvesei előtt mindig igyekezett eltitkolni, — csakhogy
 ne lássuk a tört, mélyebben üté azt szívébe. A fájdal-
 mak, mik keblére hulltak, abban elsülyedének, mint az
 ágyúgolyók elsülyednek a puha földben, mely ezeknek
 elmerülése után fölöttök újra összeforr, s helyeiken mo-
 solygó zöld terül el. Oh! valóban nálunknál magasb lény
 valál te, ki megvetvén a dicsőséget, mi a szenvedésekkel

jár, azoknak nagy részét titokként bírtad vinni a sírba. Türtél és hallgattál! Mert nem akarál minket megszorítani. Pedig jól esett volna panaszkodásod, mert ez a szenvedés természete.

De e hallgatás nála nem a bánat távollétét, hanem annak nagyságát jelenté, mert ember volt ő is, ki lehet ugyan elég erős a legnagyobb fájdalmat eltűrni, de nem képes magát a legcsekélyebb bú iránt érzéketlenné tenni. Magányában valának pillanatai, melyekben remegett mint az élőfa, mikor az, kevéssel kidőlése előtt, az utolsó csapások alatt megrendül. És midőn a közel enyészet fuvalma megilleté szívét, sírt. Hogyan is ne sírt volna, kinek mindig azt kellett kívánnia életében, mi nem teljesedett: boldogságot mikor egészséges volt, egészséget mikor boldog lehetett volna, — s kétszer szerencsétlen az, kire akkor sütnek ki a boldogság sugarai, midőn már a halál veté rá árnyékát, mint kétszer kegyetlen az, ki akkor javul meg, midőn késő megtérése egy haldoklóban gerjeszti föl az élet vágyait. Hogy is ne sírt volna, oh szép, oly ifjú s oly boldogtalan, borongó múltjában alig látván egy gyönyörpontot, s lévén jövendő nélkül, kivévén azt, mely a síron túl van! Szegény szerencsétlen Máriám! Az ég maga gyújtá meg az erény világát kebledben s fénytoronyként beállított egy háborgó tenger közepébe. És az ég gyönyörködök művének erejében. De midőn látta, hogy a dühös hullámok veszedelmesen megmegálltak, öndicsőségét akarván benned megőrizni, saját villámát sújtotta reád a halálban, s így leomlál a nélkül, hogy meggyőzettel volna. Ég és föld reád rohant, de a föld megtámadt, hogy elveszítsen, az ég lerontott, hogy megmentsen.

Oh! ne kívánjátok tőlem, hogy a haldokló Máriá-

hoz vezesselek! Bár én is tudnám e látványt felejteni. Mert mégis legrettenetesebb a meghalás pillanata. Nem a kín miatt, melylyel az jár, mert annál nagyobb kínt láthatatok, hanem változhatlansága miatt. A szeretett lény szemeink előtt ragadtatik a haboktól közelebb-közelebb a borzasztó örvény sötét ölébe, s imádkozván érette haszontalanul, mentségére nem tehetünk mást, mint sírva nézni vég elmerülését; a szeretett lényt látjuk egy meredek sziklaoldalon hullani lejjebb és lejjebb a feneketlen mélységbe, s csak fölsikolthatunk, de rajta nem segíthetünk. Megszédülvén a szörnyű látványon, elménket örülés környezi. Lelkünk fölzendül az isteni gondviselés ellen. De az ég ellen, melyre föltekinteni is alig bírunk s melynek napszemeit a mienk ki nem állhatja, mit tehetünk mi halandók? Mit kezdhethetünk a bérez ellen, mely egy mértföldnyire felnyúlva, magasból legördült egy kövével megsértett? Ki a változhatlan ellen küzd, isten arra a legirtózatosb büntetést küldi; tehetlensége érzését. S a mely fájdalom a szívet ez öntudatban megrohanja, gyógyíthatlan az, hasonló a kioltathatlan fűzéhez; nem fűja el rólad, ha beléd kapott, a legsebesebb szél, hasztalan merülsz a tenger hullámaiba, lilában veted magad a hideg ész várába, rajta diadalmat csak úgy veszsz. ha földet hánysz reá s alatta fekszel — a sírban. Oh! ilyenkor érezzük, hogy vannak pillanatok, mikben nehezebb élni és könnyebb volna meghalni, ilyenkor érezzük, hogy az indek szokása kimúlani együtt kedveseikkel, nem oly természetelleni, mint vélik az öröm és szerencse kedveltek Mert bár az észszel ellenkeznek, nem egyezik-e érzeményeink állapotával? A fájdalom és bánat első napjaiban nem gyötrelmesb-e élni kedveseink nélkül, s nem lenne-e édesb nyugoda-

lomra menni lelkünk párjával? S ha az ég meghallgatná a sírok körül szenvedők óhajait, vajjon nem bocsáttatnék-e csak kevésbé a halott egyedül? Mert az embernek ott van hazája, hol kedvesei vannak, s ha őket nem látjuk körülünk a földön, s nem hihetjük, hogy az égben vannak, utánok s hozzájok örömmel leszállunk a sír barlangjába is.

Inkább elkísérlek titeket a térítőhöz, hogy már felöltöztetve lássátok meg a sír fehér, de szép menyasszonyát, bár mellette én azon szent borzadást érzem, melylyel egy szörnyű alpcsúcs előtt állok, mi hólepelbe öltözködve hideg kísértetként a felhőkbe emelkedik s azoknak keblében titokteljesen elmerül. Miként fejedelmek kriptáiban s ravatalain a márványszobrokat láttam, úgy feküdt ő ott, valami mennyei méltósággal, de kevélység nélkül, nyugodtan, nemesen, némán és fehéren, mint azok. Még ajkai is fehérek voltak, semmi szín nein találatnék rajta, mi szoborhozi hasonlóságát megzavarta volna, kivéve feje körül az apró rózsákat, mikként mint egy szent kép s mint egy remeknek ítélt mű felkoszorúztatott. S arcza egész nemességében kitűnt. Az a gyönyörű szabású orr, mi középet tart a római s görög közt, az a nemes alakú fej és tojásdad metszetű szem két szivárvánnyal fölötte, mik ott mint árnyékok lebegtek. És semmi indulat arczán, de a legtisztább nyugalom, öröm mint bánat, kedv mint bú nélkül, mint képe egy angyalnak, ki isten színe előtt mély és szelíd alázattal jelen meg az ártatlanság liliomát tartva kezében. Ő bírt ritka és fénylő kellemeikkel, míg élt, de azok most mind elenyésztek, hanem valami újak és másfélék tűntek fel rajta, mint midőn a szín- és virágdús nyár elmúlván, a vidék szépsége a tél havában fehérre át-

változik. Képzelnem sem tudtam, hogy a szép a halálban így megdicsőülhessen. Mert a fájdalom és kinszenvedés a haldokló ábrázatán, az nem a halál, az élet az, a küzdelem a feloszlás pillanatában; a halál ezen ünnepi csend, ezen kietlen szépség, ezen isteni nyugalom, mi által a holt mintegy megszenteltnek látszik. S ha soha nem láttam halottat ily bájlón, azonban épen nem az élet kecsével, most lón világossá lelkemben az is, hogy a halálnak is megvan saját szépsége, s ki a halottat földileg szépek faragja, az csak botránkoztat. Kell lenni valami sírontúli fénynek, mely a halottra titkos utakon veti sugárait, és annak hajnalát látjuk mi a halottak homlokán tündökleni.

Vájjon értitek-e már, mit akarok mondani? Tudtok-e képzelnem egy királyi fenségű nőt, sem derülten, sem borúlton, aludva szépen, de nem álmodva semmit, nem élve, de meg sem halva, hanem gyönyörűen nyugodva márványképként, mely nem undorít, mert hiszen meg nem halhatott; azonban hidegségében is úgy látszik feküdni, mintha az élet után csak pihenne. Szerelmünket még bírja, mintha élne; de egyszersmind vallásos érzéssel állunk mellette, mintha már egy volna az angyalok közül. Oh nem, kik őt nem láttátok, e csodálatos érzést ti nem fogjátok ismerni, lassankint már lelkemből is kipárolog, mint a jó illat, sem nem fogjátok őt képzeleteikben így elővarázsolhatni: nekem magamnak is nem mindig jelen az meg képzeletemben.

Így válánk el tőle mi, én és szerető anyja, ki most másodszor érzi vérző szívvvel, mi irgalmatlanul forgattatik föl a rend, mi szerint intézte az életben reményeit. Mert azt reményű az anya, és oka van nem reményűül másképen, hogy halálága körül fognak gyer-

mekei állani, hogy koporsóját ők követik, hogy sírját ők ültetik be virággal; azonban úgy hozta magával a sors, száradt karjain ő emelgeti ifjan elerőtlenedett beteges magzatait, s a mi helyet és koporsót magának néze ki, azokat szülőiteinek kénytelen átengedni. „Támaszaim lesztek!“ Így szólt hozzájuk. „Halottaid lesznek!“ így végzett a sors. S láttam benne, az asszony búja mint különbözik a férfiétól és csodáltam a nagy erőt. Az asszony tud sírni és jajgatni, de tud szólni, zokogásában még fuldoklik és már hűsége egyről-másról kezd gondoskodni a nélkül, hogy szenvedni és sírni megszűnne. Ellenben bújával a férfi mint a márványlap, mely önsúlya alatt a vízben elsüllyed; de az asszony sajkakint fen lebeg a hab színén, hiában hányja-veti a vész, mindig fentartja magát. Erejük az asszonyoknak gyöngeségökben áll. Szegény anya, bámultalak én téged, de borzadtam is fájdalmad nagyságán, eszembe jutván, hogy most is itt a térítőnél emlékezel, mi nem valót szólál, midőn a szép gyermeket e mondással nyomád kebledhez; nem, ez való és nem álmokép, s ez nem fog e l m ú l n i. Íme, álm volt ő csakugyan, s az álomnak vége van!

De nem vala kisebb az én fájdalmam sem, mert nem szenved többet, ki két felnőtt magzatát temette el, mint ki két szeretett testvérét élte túl. S vájjon szülőimet túlélendem-e? Oh rettenetes gondolat, csak azért maradni életben, hogy kiket szeretttünk, azokat mind mi temessük el. Ti ketten már bizonyosan nem fogjátok velem siratni őket, én itt egyedül kísérem őket könnyezve a sír tájához, s ti a túlparton, a mennynek háttárainál vártok reájok. Mi különböző sors! S a hosszabb szenvedés mivel fog nekem megjutalmaztatni, mert igaz-

súgnak kell lenni az égben? Talán hosszabb étellel? De hiszen, ez a szenvedésnek lenne meghosszabbítása? Oh! mert higyjétek el nekem, egy nagy hazugság a világ, az élet csak máza a halálnak, az öröm csak színe a bánatnak, a remény csak fénye a csalódásnak, egy fa, mely világol, mivel rohadt. Kedveink mint köd s délibáb elmúlnak, az öröm is ellebben, keresed nyomát és mint a szelvénynek és sugárnak nincs nyoma; ellenben a sírhalom sokáig nem sülyed el, a fájdalom sebét, míg élünk, mindig viseljük, csak tapintsuk meg, ott van az örökké. Ha a sírok összehordatnának, akkor bámulnátok el, mikép a földnek egy kis része élőkert, a többi egy roppant temető. De most élet és halál benne össze van keverve, s kevesen látják, mivel mélyen kevesen éreznek és tekintenek, hogy korhadt fa az, mit zöldével beföd a borostyán, hogy a virágzó fűben egymást éri a sok apró halál, hogy még az a szép fény is, mely este a mezőn szaladoz, a holtak kigőzölgése. Boldogtalan, a ki hosszan él, a többieknek csak sírásója az. S hol van o y iszonyú mag, mint a holt ember? Földbe takarítatván, a leglángolóbb fájdalmat, a legtartósb bút, a legbánatteljesb emlékezetet nem ez termi-e? Oh, szörnyű magvető vagy te, sírásó! Örömeiket rejtesz a földbe s oly dús bú kél belőle, mely munkát egész életedre ad. S íme, e szomorú hivatás vár már énreám ezentúl. Járok-kelek . mint egy sötét árnyék. Rajtam nem fénylik egyéb, mint két emlékgűrű két halott testvértől. Kezem ékességeit szívem fájdalmai teszik. Lesz talán, ki irigylendi a szép köveket. Szerencsétlen, nem tudja, hogy ez két ragyogó szeme azon láthatlan láncznak, melylyel a bánathoz vagyok kötözve. Valóban még most is megfoghatlan nekem, miként bírtam tőle megválni, tudván, hogy őt többé soha nem látom;

és miért nem néztem meg újra és ismét és végtelenül, hogy ne én jöttem volna el, de érette jött volna a sír, s ő ragadta volna magával zsákmányát. De oh, nincs oly kegyetlen s hatalmas csodaszörny a föld hátán, mint a sír: meg sem mozdul fektéből s legkedvesbeinket mi magunk visszük telhetetlen méhébe.

De fődje hallgatás, mit én akkor szenvedtem. Mert jól tudom én, hogy a világ a csigának kínait csak gyöngyeiben, az embernek fájdalmait csak hasonlatokban szereti; jól tudom én, hogy a leírt szenvedés hasonló a lefestett hajótöréshez s gyuladáshoz a tengeren, mely mennél rettenetesebb képet ad, a szemlélőket annál jobban gyönyörködteti. Meleg könnyeink idegen keblekre hullva, kövekké kristályosodnak, s mi bennök égető láng volt, ott játszó színekké változik. Oh! hogy a léleknek is nincs tüköré, mint van a testnek, hogy megmutathatnám: íme nézzétek, ez az én örömem, íme nézzétek, ez az én bánatom.

S megsiratták őt mindenek, a kik ismerték. A falu jámbor népe is tódulva jött, nem hives könnyeket, de melegeket sírt; dicsőséget ezek nem adnak, de mint az eső, áldást hoznak a porra, melyre hullanak. Mert ő a néptől általában szeretettet, nem mivel talán bőkezűen oszta javakat, mert ily gazdagsággal nem bírt: hanem mivel létele hasonló volt a jó nemtőéhez, mely ritkán jelen meg, de midőn megjelen, mindig jót tesz. Nem szükség nagyokat művelni, hogy könnyezetlenül ne szálljunk sírba, elég érezni nemesen, elég bánni másokkal igazságosan. Ki jót is tőn, ki ártatlanul is szenvedett, mint Mária, az feledtetni sem fog oly hamar. S a nép naponkint tanúja volt szenvedéseinek s látta őt, a bútól emésztetvén, hasonlítani a fához, melynek levelei nyár

elején mind megsárgulnak. S lehullnak az ősz megjötte előtt s a fa kidől szélvész nélkül.

S most érzem, mi bölcs vala a régiek szokása: temetkezni az egyház körül. A kegyesnek és áhítatosnak végórájában vigasztalásul szolgál tudnia, hogy egykor a szent hely árnyékában nyugodhatok, mintha itt az imádság forrásánál s a zengő énekek szent csörgedezésénél bántatlanabbul fogna fekkenni; de az élőknek is édes, bár bánatos élvét nyújt kedveseik és ismerőseik sírhalmai közt járhatni az áhítat házába. Mária egy domború kriptában fekszik, szinte közel az egyház ajtajának küszöbéhez. Kik ide bejárnak, sokáig fognak reá emlékezni. Ha rász voltál volna, sok átok hullana hamvaidra; minthogy jó valál, sírod halma az áldásoktól magasra fog fölemelkedni.

S kívánsz-e más emléket? Oh nem, én jól tudom. Legfőlebb azt óhajtod, hogy néha dombján érezd gyermekedet, miután őt melleden nem erezheted. Te mint gyökér benn nyugszol a földben, ő mint virágod fog ide fén a napfényben díszleni.

Mi pedig, kik itt maradánk, igyekezzünk magunkat a viszonttalálkozás homályos képeivel vigasztalni. Mert ha soha nem gondolkodtunk volna is a jövőendő életről, eszünkbe jut az kedveseink koporsójánál. S keresem én is a bölcsét, ki tökéletesen meggyőzőn arról, hogy fel-támadunk, hogy mi támadunk fel és úgy, miként azt a szenvedő Jób hívé. Mert vizsgálódásomban én gyakran borúkba merülök, mikből kiszabadulni nincs más mód, mint nem vizsgálódni tovább. Tehát a vizsgálatot a hit nem állaná ki? Elménk benne több jeleit találja a kéte-lynek semmint a bizonyosságnak? S miért engedtetik többet látnunk az árnyékból, ha több a fény? Talán

utoljára is a test hasonló az órához; midőn minden részecskéje megkészült s összeállított, elkezdí járását; így a test is, mikor teljesen kifejlett, elkezdí organicus életét. E szerint nem más az élet anyészete, mint az óra mozgásának megszűnése; mindkettő szükségkép bekövetkezik, midőn alkrészei megromlottak. De hol keresed akkor a halhatlanságot? Ha a test bizonyos alakban és szerkezetben maga az élet, úgy ne hidd a testtől különválhatónak az életet, mely az összeomlott testhalomtól pára vagy illat, vagy fénykint elröppenhet; így az, ki meghalt, végkép megszűnt élni, s épen azzal se többé sehol, sem égben, sem földön nem találkozol, hacsak hamvaiból ugyanazon test nem áll elő, mi képzelhetetlen, mert azok eledelei lesznek a föld férgeinek, a mezők virágainak, az ég felhőinek, s milliónyi elágazással a természet mindhárom országaiba szétszivarognak. Két ember sorsának képe két virágszál sorsa. Magot terem mindenik s abból ismét virág támad; de ugyanazon két virágszál soha sem jön vissza, sem egymással soha nem találkozik. S ha a test ismert alaka elvész a Sírbán, kedve-seinkre miként ismerhetünk a jövő életben? Kit fogok én ott testvéremnek szólítani, s ha nevét kiáltozom, ki ért róla, ki felel reá, ki jelen meg nekem? Azonban, ha a földet s alakait a túlvilágba is átteszszük, nem maradtunk-e a földön; ha ellenben az alakoktól eltávozunk, nem találjuk-e magunkat végtelen űrben? Ha pedig az élet nem egy a testtel, hanem ettől különböző valami s mint ilyen a testtől elválva, valamely fényóceánba visszafoly, azon alak nélkül, melyben itt nekünk megjelent, nem válik-e ismeretlenné az ismeretlenben és ki választhatja el a fény egyes sugárait egymástól, ki különböztetheti meg egymástól az óceán csöppeit? E szerint, úgy

látszik, a jövődő kapuját, melyet a hit rajzol élőkbe, bűn nélkül tarthatjuk csalékony képnek. Ujjainknak tapinthatlan lévén, úgy lehet az ábránd, mint valóság. Mert a messze távolból ítélkedünk-e róla? És ha az utóbbit hiszszük, nem onnét van-e, mivel óhajtjuk, mivel elvesztők kedveseinket, kiket szeretnénk viszont meglátni? De oh, vájjon lettem-e vagy bölcsebb vagy boldogabb, a kétely sötét partjára ekkép kiállván? Kevélységemben feláldoztam a hitet az észnek. S vele azt nyertem, hogy annak megnyugtató vigasztalását elvesztöm a nélkül, hogy a hívőknél többet tudnék. S ha azt mondván nekik: a ti hitetek üres álom, nem állhat meg az ész előtt, ők viszont azt kérdik tőlem: »S mit tudsz te?« mit fogok felelni? Igaz, ők sem tudnak semmit, de legalább hisznek, nekem pedig nincs sem tudásom, mi nem mindig nyugtat meg, sem hitem, mi mindig megvigasztal. Akármint legyen, az emberiségnek az vala legnagyobb jótevője, ki a halhatatlanságra megtanítá. Ha mese volna is, ez a mese az, mi legközelebb áll a valóhoz, ha hazugság volna is, ez egyetlen hazugság az, mi nem szül új bűnt, sőt anyja az erénynek, ha álom és csalódás volna is, ezen álom az, minek ölében bátran renghetünk, mert soha nem szűn meg lenni álom és csalódás. Azonban ha a remény elhagyna is, velünk marad az emlékezet. Mert a szerető szív nehezen engedi magát szerelmének tárgyától elválasztatni; ha nem bírhat, remél, s ha már nem is remélhet, legalább emlékezik. Ezért bár szenved, de még boldog, ki hamar nem vigasztalódik, boldog azért is, mivel csak az becsülheti magát, ki tartósan emlékezik. Kiben hűség nincs, abban szeretet sem volt, kiben szeretet van, az még ismerősét sem fogja könnyen felejtani, kiben az nincs, az legked-

vesbjeire sem fog soká emlékezni. Én részemről soha sem tudtam azokat érteni, kik az ily bánat feledésében nagy és erős lelket keresnek; kinek bánata nem kedves, az nem is vesztett, mert ki kedveltet veszte, az bizonyosan fog ragaszkodni emlékezéséhez — mi nincs bánat nélkül. Bújával a legerősb lélek is miért nem hasonlíthatna a szomorú fűzhöz, melynek törzsöké égnek emelkedik, míg ágai csüggedve hullanak le a tövénél fekvő sírdombra? Hiszen kétszer halt meg, ki elfelejtetett.

Oh Máriám, én soha nem szünök meg reád emlékezni, sírdombod sülyedése csak közelebb fog juttatni hamvaidhoz engemet. Bár a fű, mely fölötted nőtt, egyszer már elhervadott is, emlékezeted még nem sértém meg hideg sóhajtással, s képeddel lelkemben soha sem találkozám fájdalom nélkül, mint szoktunk egy régi ismerőssel, ki mellett hidegen elsietünk. Az én keblemben a bánat egy nehéz kőszál, mi oly könnyen helyéből nem mozdul. Az élet kellemei és gyönyörei most havak múlva sem bírták még lelkemet visszafoglalni. Oh még gyakran hasonlít az én szomorú belsőm egy csendes házhoz, melyből minden, minden ki van űrítve, csak közepén áll egy k o p o r s ó . Benne semmi egyéb nincs.

De ha a világ s az emberek rólad elfeledkeznének is, a föld megjegyze már tégedet. Annak emlékéül, hogy sokat szenvedtél, kelle neked oly nagy jel mellé temettetned. Alacsony síroznak Tokaj szép hegye lőn pyramisa. Neved ugyan nincs rá vésve, de maga« teteje messziről a kinek szemébe fog kékelleni, mind az, ha ismert tégedet, ha halla szenvedéseidről, s keblében résztvevő szívet hordoz, általa emlékeztetve érezi magát felsóhajtani: ott n y u g s z i k M á r i a !

IRÉNKE EMLÉKEZETE.

I

A h o n t a l a n .

Ki nem szánná a hontalant! Sorsnak nagyobb csapása embert nem érhet. Egyszerre a levegőben függve érzi magát, pusztá üresség mi körülveszi, melyben mind olyant lát mit nem ismer, a mit ismert egykor, olyant semmit nem lát, feje felül a menny, lábai alól a föld mintegy eltűntének, ott hiában keresi istenét, kihez fohászkodni megszokott, itt hiában a szeretett rokonokat kik szenvedésében részt vegyenek. Állapota hasonló azéhoz, ki egy mély álom báj-világának kellemes képei közül fölébredvén, sok idő telik be, míg tiszta öntudatra vergődvén a valóságban magát képes föltalálni. Csak midőn napok, hetek, havak és végre évek múlnak el, a száműzött lelkében akkor esteledik el sötéten s mint megannyi fényes csillagok, tűnnek föl láthatárán a múlt kedves alakai, mind az, a mit bírt és többé nem bir, mind az, a mi volt s van, de reá nézve nincs többé.

Szerencsétlensége első idejében inkább álmélkodik, mint búsul, inkább fel van izgatva mint leverve, s lelkének erejét, ha egyéb nem, életben tartja a remény, melyről a szív nem oly könnyen mond le, s a boszu-

vágy, mely a letiportak állandó vigasztalója. Midőn a száműzött, állva a határdombon, búcsút mond honának, még nem az ember, pusztán a hazafi az, ki annak búcsút mond. Búcsút ekkor az országtól vesz, melynek függetlenségéért vívott és nem a szülőföldtől, hol boldog volt; a miket sirat, az elvek azok, miknek diadalt óhajtott szerezni, a mit elvesztett, az egy politikai ideál, mely hön ölelő karjaiból elröppent, szóval: mind ez lelkét és nem szívét, értelmét és nem érzeményeit foglalkodtatja; keserű a csalatkozás, a mi bántja, de az sem nem bújja, sem nem szenvedése a szívnek, úgy válik meg honától, mint megválik a csatatértől a bajnok, ellenének az övével összevegyült vére fegyveréről még csurog alá, még visszatekintve bajtársait látja temetetlenül a síkon heverni, és már új csatáról s új diadalról álmadozik. Így érez, így gondolkodik a száműzött, midőn honának határait elhagyja. Leverve bár, de megtörve nincs. Egy jövő, egy új világért küzdvén, kell, hogy a jövőben hite is legyen, vagy abban soha nem volt igaz hite; elveit szenteknek s halhatlanoknak tartván, hinnie kell, hogy bár bajnokai elhullhatnak, de az elvek magok örökké élni s fenmaradni fognak. És aztán még végig gondolja, hogy az országok sorsát nem évek, de időszakok szerint kell mérni; hogy a népek élete nem egyének, de nemzedékek szerint számíttatván, egy kor elbukása nem vonja maga után valamennyi kor bukását. S a szerencsésebb nemzedék akkor hálával fog rólunk majd megemlékezni. Mindenik sírdomb egy lépcső lesz a szabadság templomába, s ha sírjaink most jelenben kicsinyek is, a következő századok azokat mint ugyanannyi hegyeket látják égig fölemelkedni. Mert mint a tengerek mélysége s magassága egy, úgy a martYROK sírjainak

nagyságát teszi mind az a mélység, melybe süllyednek, mind az a magasság, melyre kidomborodnak az idők folyamának végén.

Február 13.

Ügyének egykori bizonyos győzelmében az erős hazafi ép úgy bízik, mint az igazi bölcs bízik az erények diadalában, s bár amaz álljon feldúlt honának romjain, s emez a romlásnak indult világ közepette: homlokaik borongása soha nincs derű nélkül, annak sötétén mindig keresztül vonul egy fénysugár, s egy messze távolban, hova a közönséges szemek nem hatnak el, látják fölpirosolni egy szebb, egy szabadabb, egy neme-sebb, egy erényekben dúsabb kor hajnalát.

Oh tehát, higyjétek el nekem, a száműzött életében nem azon pillanatok a legszenvedésteljesebbek, miket a hazafi él; a legszenvedésteljesebbek azok, mik benne az embert gyötrik. A hazafiúnak csak eszméi, elvei, gondolatai vannak, szíve az embernek van. Amannak szemei mint a saséi, gondolatainak világa mint egy tó, melynek kerületét s határait s mind azt, a mi ott történik s történhetik, egy tekintettel beláthatja; de a kebel érzeményeinek ösvénye hasonló a folyamnak útjához, mely kezdetben kicsiny forrás, aztán patakka válik, s hol illatos virágok, hol kopasz bérezek közt üzi habjait feltartóztatlanul, vive magával sok szép öröm és sok édes bánat emlékeit mind addig, míg végnyugalmát a tengerben nem találja; — íme a szív ezen forrás, e folyam az élet, mely violákból s töviséből, zöld lombokból s száraz levelekből vegyítve kötött koszorúkkal ékesítetik, és a tenger: az a sírdomb. A mint az idő halad s a távolság nő, mely honunktól elválaszt, úgy nő számkive-

tésünkben a szenvedés, mely a szívből ered. Alig létezett, kicsiny volt, midőn hazánkat elhagytuk, és napról napra jobban elborítja keservével bánkódó kedélyünket. Hiában zárjuk be szemeinket, belőlről, lelkünkéből sugárzik felénk a múlt százféle édesbús képe. Szülőföldunktől mennél messzebb bujdosunk, mennél inkább véljük havak és évek múlva elfeledhetni mind azt, a mit megszoktunk, szerettünk, imádtunk, örömeinket, miknek ott saját bája, bánátinkat, miknek ott saját kéje volt; a visszaemlékezet mint egy sápadt szövétnek annál jobban megvilágítja a honi múltat, és szenvedünk végtelenül, kimondhatatlanul; gyötrelmünk nő és folyvást nő; mint egy vész dúlja, pusztítja, emészti létünket, míg nem még ifjú tagjaink reszketni, ragyogó szemeink elborulni, barna hajaink mint a tél megőszülni kezdenek, s vágyunk a sír ürébe mint egy biztos barlangba, hol vész elől menhelyet reménylünk.

Február 15.

Ily lélekállapotban érzem én magamat száműzetésben. Jól tudom, hogy eszméim-, elveim- s értelmemnél fogva a világnak polgára, az emberiségnek tagja vagyok, s mint ilyen mindenütt és minden nemzetnél a szabadságot üdvözlöm, a haladásnak örvendek, a jóllétet méltánylom, a dicsőségnek s annak, a mi nagy és rendkívüli, hódolok; ah de szívem pusztán hazám tulajdona, azért az mindig s örökké ebbe visszavágy. Hiában, a szív csak honában él s boldog, mint a virág csak azon földben tenyész s virul, melyben felnőtt, ha belőle gyökerei erőszakkal kitépettek, s finom ínszállai megszakíthatnak, azok képtelenek új földben megfoganzani, s szirmai, melyek szép színe még a múltból való. apródonkint el-

hervadnak. Szívünk egy kised, mely a bölcsőbe, miből kivétetett, siránkozva kívánczik vissza. Visszasóhajtozik az ősi házba, hol érezni kezdett, a családi körbe, hol szeretni tanúit, az iskola falai közé, hol gyermek- s ifjú éveit eltöltő, barátaihoz, kiknek rokonszenve holdogítá, a temetőkbe, hova egyik-másik ismerősét szánva elkíséré, ama jól ismert kedves vidékbe, hol minden fűszál, minden fa, minden domb életében egy-egy örömmek, egy-egy bának emlékjele, ama kies ég alá, hol ismeri ő a fellegeket is, bár szüntelen változnak; ama láthatárba, hol a nap s hold s a csillagok járásait oly jól ismeré s tudá, melyik szél hoz derűt és melyik borút, szóval: azon ismert tárgyak és emberek közé, melyeket vágyaival, hajlamaival, érzeményeivel körül meg körülölelt, mint a borostyán elválaszthatlanul körülfutja a fát, minek aljában nőtt. E fájdalmas visszaemlékezet foglalkoztatja lelkemet örökké, s ha néha nappal egy és más esemény elszórakoztat, álmaimban újra a hazai emlékezetek gyötörnek, bár elalvásom percében azokról nem gondolkodtam; s reggel kifáradva, elcsüggedve ébredvén föl, kérdelem magamtól: hogy van ez? De hát hol veszi a virág az illatot, melyet kelyhéből kileheli? Bizonyosan a földből meríti, melybe gyökerei benyúlnak, — és a haza az a föld, melyben vannak s melyből az életet, az örömet és a szenvedést is szívják a sziv gyökerei.

Február 16.

Azonban ha fájdalmas is a visszaemlékezés, jól esik az nekem. Bár mindig szomorú, de nem mindig kínos is.

Jól esik képzeletemben visszaszállni az ősi házba, mely századok óta áll, de még sem kész, s melyet én

reméltem egykor bevégezni. Jól esik elmémben földézni gyermeknapjaimat kertünk zöld szilvásában, hol a nálam magasb fűben sárga kikircsből lánezokat köték, oh nem oly keményeket, mint a zsarnokéi; hol gyakran békén alvám nyári napokon terepély diófák illatos hűsében; hol szomjazva tekintetek az almafák piros gyümölcsseire, s örültem, ha nagy vész és zápor jött, mely nekünk gyermekeknek almákat rázott le; hol méhesünk előtt, melyben néha száz köpü szép sorban állott, órákig állék őrt, meglesni, hova szállottak a rajok, s apró jutalmát elvenni híven teljesített kötelességemnek atyámtól, — ki nincs többé, s anyámtól, ki még él, de magánosán, gyermektelenül, üresen, mint őszszel áll a megszedett gyü"mölcsefa. Láttam szebb háztáját, láttam kiesebb vidéket annál a hol születtem és felnővekedtem, és mégis ha egy szép reggelt vagy egy kedves estét akarok magamnak képzelni, az csak az, mit ott láttam, mert azok voltak életem első reggelei és első estéi, a későbbiek mind csak változásai azoknak, mint minden egyházak közt is az eredetileg, az egyedül szent ama szegény egyházka fatornyával falunkban, a hol először hallék zengni éneket, hol először imádkoztam, hol először láttam papot, hol először volt számomra megterítve az úri szent vacsora, s melyről először mondták nekem, küszöbén belépve: im ez az isten háza. Még ha temetőre gondolok is, mint az igazi temető, falunknak temetője kel föl lelkemben, sülyedezett halmaival, feketére rovátkolt fej fáival, görbére dőlt veres keresztével, s itt-ott mohos kőkoporsókkal, melyek alatt elődeim nyugosznak, s most is vélem hallani egyik dombon állva, ama becsületes iskolamesternek búcsúztató énekét, ki a betűket velem első ismertette meg. Kitörülhetlenek a gyermeklélek első benyo-

másai, érzem e pillanatban is; mi más nagyobb és sokfélebb viszontagságokat éltem át, s ha rájok emlékezni akarok, fáradságomba kerül a múlt fátyolának redőiből őket kibontanom: de gyermekkori világom képe mindig előttem van, mindig jelen, s nemcsak látom azt, de újra élem és érzem.

Jól esik továbbá meglátogatnom iskoláimat, melyekben tanultam, kivált Patakot, mely kolostorszerű tanodájával közel áll a Rákóczyak emlékezetekben gazdag ősvárához, a romairól lengő szellő az ifjúságot mint egy intvén, mit vár tőlök a haza Keletre van a szőke Bodrog, mögötte terül a végetlen alföld, mint egy zöld oceán, északra Újhely kéklő hegysátorai őseink beköltözésére emlékeztetnek, nyugotra sötét erdőkkel borított hegláncz nyúlik a legtündéribb napnyugvással, mit valaha láttam, délre Tokaj híres hegye mint egy pyrainis büszkén emelkedik égnek. Mi bájos vidék s mi nagy emlékezetek! Valahányszor ezt elhagytam, szünnapokra menve, mindig búsultam, s lelkem örömében repdesett, valahányszor visszatértem belé, és keservesen sírtam, midőn végkép el kelle hagynom, és nem előérzet nélkül sírtam, mivel soha később oly megelégedett, oly boldog nem voltam. Hiszen csendes tanulmányaimban itt ismerkedtem meg az ó és újkor legnagyobb szellemeivel, itt kezdtem felfogni minden csodálatosságaival a világot, itt tanultam meg imádni s szolgálni az emberiséget, itt gyuladtam szerelmére a szabadságnak, itt szegődtem papjává a hazának mint oltárnak, s elmém mind ezekkel foglalkozván magányos, szűk és szegény kamarámban, mit egy ablak világítja meg, istenek társaságában érzem magamat. S ha magában nem volt volna szép életem s bájteljes a vidék, megnépesítém erdőit, ligeteit, hal-

mait, völgyeit, ormait azon képekkel, miket kedvelt költőimben találtam; reggelenként a Pánczél-hegyen én előbb zengtem Kölcsey himnusát, mint dalát a korán kelő pacsirta, s késő éjjel, midőn a madarak mind aludtak, én a hold fényénél még ott andalogtam a zúgó folyam partján, kezemben hordva Ossian busongó s borongó énekeit; s télben, a hóborította hideg mezőn, mint rózsás kertben sétáltam, könyv nélkül tanulva Horác és Bersenyi erőt s nyugalmat lehelő felséges ódáit. Oh boldog! kimondhatlanul boldog az ifjú, ideálai tündérseregének közepette, s íme még most is, midőn az élet örökre elhervadt körültem s hajaim gondban és szenvedésben majdan őszbe borulnak, jól esik ifjúkorom ábrándjaira visszaemlékezni. Már akkor kötelességérzetemnek rabja lévén, elsőben is iskolai dolgaimat végzém el, ezért tanárain kedveltek, sőt tiszteltek, magasztaltak; tanuló-társaim és ismerőseim egyszersmind barátaim voltak mindnyájan, a szokatlan iskolai dicsőség nekem nem csinált irigyeket, mert látták, hogy czélom tanulni volt és nem ragyogni, így társaim is s az összes iskolai egyetem is úgy nézett, mint zászlót, mely elől leng, hírem, dicsőségem nem magamé, az övéké is volt. Ha néha a messze távolba vetém pillanatomat, s nevemet egyszer szobám egyik gerendájára, másszor ama sziklabarlangba fölmetszém, hol éveken át, elvonulva mint remete, legörömostebb tanultam, az azért volt, hogy ha majd gyermekem lesz, s felnővén ide jövend és itt nyomomat netalán megtalálja, azt követni is fogja; de különben is ösztönyszerűleg vágy az ember megörökíteni emlékét ott, s öszszekötni azon helyekkel nevét, hol legboldogabb napjait élte.

Mindez most mint egy elmúlt álom, mint egy báj-

vidék, de annál vonzóbb, mivel a távolság szépítő ködén át tekintem. Még áll a vén tanoda, de egyen kivid tanáraink mind elhaltak, alkalmasint gyermekek sem fogja apjának nevét ama sziklabarlangban fölkereshetni; ifjúkorom e szép napjaiból minden kincsem a szomorú visszaemlékezet; vajmi nem hittem volna akkor, hogy engem is Rákóczynak nehéz sorsa érend; s ti, kik ott most tanultok, mint egykor tanultam én, és az ifjú kebel tiszta kegyeletével meglátogatjátok váromladékának ama csonkatornyát kelet felé s ottan éjjelenként egy szellőt nyögelni halltok, tudjátok meg, hogy az egy visszavágyó száműzöttnek panaszhanga.

Február 17.

Politikai pályámra, bár életemből az tizenöt egész évet vón el, kevésb örömmel, sőt öröm nélkül emlékezem. Sok munkával járt s kevés eredménnyel, roppant fáradtságba került s hálát nem arattam érte, sőt elleneim jobban méltányolták, mint elvbarátaim, kik a jót akarták, de nem ismerték, kik keveset gondolkodtak és sokat szóltak, kik közül a legtöbbet a nagy nap kicsinynek, a vész gyöngének, az áldozat oltára félénknek talált, kik a hazát s közjót gyakran csak pártjokban szerették, s gyanakodva, irigykedve nézték másnak Magasb röptét, mint az apró madarak lármázva követik a sasét. Bár kevesb fényt árasztott nevemre, sokkal több kéjt nyújt nekem a hivatalok emléke, melyeket megyémben viseltem, annyi-val inkább, mivel nálunk központosítás nem lévén, a hivatalok kútfeje a szabad választás volt, s a választott maradván szülőföldén, rokonai, barátai, ismerősei közt, a hivatal e szerint a nemzetségi, családi, házi élet csendes és boldogító jellegét (typusát) megtartotta. Nagy megtisz-

tetés és sok édes érzés van abban: ismerőseink, hozzánk tartozóink szabad bizodalma által dolgaik, javaik, életeik kormányzójává s bírójává megválasztatni, és ha igazgatásunk belátónak, ítéletünk igazságosnak találtatott, három év múlva újra megválasztatni, s elvégre, ha mi is kifáradtunk s kötelességünket a közjó irányában híven teljesítők, magasztalás és áldás közt vonulni vissza családunk csendes körébe. Nem vádol lelkiismeretem, bogy tisztemet becsületesen nem teljesítem volna, sőt azon kivüil, hogy a gyöngének támasza, a hatalmasnak mérséklője, a tévedtnek útbaigazítója, a gonosztevőnek nemesbítője, a szegénynek felsegítője, a népnek igaz barátja voltam: úgy a polgári, mint a társas élet minden viszonyaiban a haladás s jólét magvait igyekeztem elhinteni, feketé rágalmak, szenvedélyes ellenkezések s százas elöítéletek daczára is bátran törve előre. A tisztviselő okos és becsületes eljárásának legnagyobb erkölcsi biztosítéka, hogy magok az ítéltetendő s kormányzandó polgárok által választatván, munkálkodjék ott, hol született s lakik, s a hol gyermekei is élni fognak utána. Ha nemtelenül s gonoszul sáfárkodott, naponkint fogja hallani az átkot, mit fejére szórnak, s kihat az maradékára negyed és ötöd íziglen; ha ellenben bölcs volt és igazságos, szerettetni, becsültetni, tiszteltetni fog házában és házán kívül, s még folyvást maga körül szemlélendvén mind azon jót, mit tön, ez lesz az utolsó vigasztalás, mely koporsójába is el fogja kísérni. . . . Oh de engem nem látnak többé polgártársaim, nem találnak sem utón, sem házamban, hogy köszöntsenek, egy melegebb kézszorítás, egy nyájasabb mosoly, egy szivesb pillantás által nem tudathatják velem hálájokat tetteimért, gyermekeimre nem száll az áldás, mit talán megérdemel-

tem, sem az elismerés, mit örökségül véltem reájok hagyhatni, sem én nem láthatom zöldelni, virágzani és megérni az erkölcsi aratást, melynek magvait több év folytában elkintegtettem, — mind erre innen a távolból, bűm köréből, csak emlékezem. Talán vannak otthon is, kik reám emlékeznek.

Gondolataimban ugyan leggyakrabban s leghosszszabban mulatok azon helyeken, hol legtöbbet éreztem s miket legjobban ismerem, de miután beutazám hazám minden részeit, és így azok nekem mind nem idegenek, elmémben gyakran meglátogatom azokat valamennyit. Kezdem Munkács váránál, hol beköltözködő elődeink először pihentek meg, s melynek elszigetelten álló hegye kies sík közepén, mintegy letett turbán emelkedik; innen megyek Diósgyőr regényes hegyei, rengetegei s völgyeibe, miket szépségében a világ semmi vidéke nem múl felül, s hol százados fák zúgásánál, egykor mint halott aludni óhajtnék; nem messze van tőle a híres Eger, ormán a kis vár, s benne Dobó nagy emléke, ki bebizonyítja, mikép erejét a hős nem védelmi eszközeinek sokaságából, hanem saját lelkének erejéből meríti; a rohanó s áradozó Vág völgyének dúlt romai a sötét Csák Máté s a szabad Thurzók hős korára emlékeztetnek; Pozsonyban a pompás hullámú Duna partján, képzeletem a nemzeti gyűlések, hol kis, hol nagyszerű jeleneteit láttatja velem és az omladozott várat, mely mint egy törött korona fõdi a hegycsúcs homlokát; a magas Visegrád most ép oly vad, pusztá, sötét, mint hajdan szép gazdag és fényes volt, szomorú képe a királyi pompa s hatalom múlandóságának is; Csáktornya õs erdeiben a legbölcsebb magyart, a költõ Zrínyit haldokolni szemlélõm; Szigetnél, e magyar Thermopylaeknél,

a másik Zrínyit, e magyar Leonidást, kinek csak dicsősége kisebb a hellénénél, de tette nem; Mohács szomorú terén a nemzeti élet napját látom csaknem örökre leáldozni; Vajda-Hunyadnál a keresztyénség s a középkor legnagyobb bajnokának s legnemesb emberének Hunyadi Jánosnak ideál-alakjával találkozom; a Tisza mellékén Bocskai, Bethlen s a Rákóczyak viszontagságteljes századának szelleme leng felém, különböző időszakaiknak háttérát egy-egy sírdomb tévén. Szóval, emlékezetemben befutván hazámnak mint természeti kiességben s nagyszerűségben, mind eseményekben legnevezetesebb helyeit, e szerint mintegy körül-körülutazom, s helyenkint megmegállapodva, újra örvendek ott, hol nemzetemmel szép és jó történt, s fénykorának dicsőségét érzem homlokomra is hullani; s hol balsors és veszély sújtá, újra szenvedek, borongok, kesergek vele, s mikor így ború és derű, öröm és bánat, emelkedés és csüggedés váltván lelkemben fel egymást, — keblemet kifáradni érzem, kirántom magamat érzeményim e lázas zajából; de midőn föleszmélek és magam körül tekintvén, látom, hogy száműzött vagyok, oh! mint irigylem sorsát azoknak, kik hajdan vagy nem rég, csatáinkban elhulltanak, és sem jóra, sem rosra nem emlékeznek többé.

Február 19-kén.

Azonban legtöbbször vagyok a szegény faluban, hol születtem s hol ősi házunk áll. Mint az őszi zivatar szelelvel küzdő madárka kifáradván, nyugtot s csendet meleg fészkeben keres, így a képzelet szárnyain hánnyaltott lelkem kipihenni az ősi lakba vissza-visszatér. Kevés nyomot hagyék én ott magam után, mert 22 éves koromig tanulván, 15 évet közpályán töltvén el, úgy gon-

dolkodám, ha lerovandottam, a mivel a nemzetnek s hazának tartozom, 40-ik évemben majd visszavonulhatok s nemzetségemnek s házammak s családomnak fogok élni. Csak az utolsó két évben kezdtem saját gazdasággal is foglalkozni. Látván, hogy az apáim által ültetett fák sem gyümölcsöt, sem árnyékot nem nyújtván többé, egymásután elszáradnak és kidüledeznak, kezdtem új csemetéket ültetni én is, hogy midőn bennök gyermekeim gyönyörködni fognak, rólam ők is megemlékezzenek s engem áldjanak, mint elődeimet én áldottam. De aligha állanak most e fák, mindenesetre nem enyémekek többé, ősi házunk építését sem végezhettem be, a családi kriptát sem készíthettem el; — minek is, én abban úgy sem fogok fekünni. Elhagyom tehát e szomorú képet, s mint az üldözött szarvas megyek, futok, s emlékezetemben sorra meglátogatom ismerős vidékeimet és ismert barátaimat. A csapongó Tiszát, melyen annyiszor csolnáktam, a Bükk völgyeiben ragyogó hűvös tókat, mikben aranyos halakat fogdostam, miknek zúgó árnyékában vadásztam, a búzában gazdag síkságot, hol az aratók és kaszások, virágokkal koszorúzottan, dalolva dolgoztak s a mosolygó hegytetőket a vigadó szüretelőkkel, mely évszak nálunk egy nemzeti s országos ünnep, hol minden szőlőhegy az úrnak egy megterített asztala s annál vendég az egész nép, a dús úgy mint a szegény.

Azután elmegyek, s szellemileg, mint egy látatlan vendég, sorba látogatom ismerőseimet, rokonaimat, barátaimat, szóval mindazokat, a kiket vagy szívükért, vagy eszükért vagy elveikért kedveltem, és most is úgy látom magam előtt őket s háztájékaikat, mint a mint őket elhagytam, mert a változásokat, mik bennök s körülök azóta történtek, én nem ismerem, régi képök él

bennem, s fog bennem élni a sírig, mint a növény, moll, s a kis bogár örökké egyenlő alakban s helyzetben látható a kristály kőben. És homlokom elborul, szívem elfogódik és sírok. Ok talán már el is felejtettek, de én emlékezem rájuk folyvást. Ha az öröm és szerencse elbizakodottá teszi az embereket, a fájdalom és szenvedés alázatossá és kegyeletessé teszi. Ezért itt magános merengéseim alkonyából nemcsak barátim felé tárom bő karjaimat, de elleneim felé is; bocsánatot kérek azoktól, kiket talán megsértettem, bánom nemcsak a rosztat, mit netalán tettem, de a jót is, mit tenni elmulasztottam. A honvágyó, száműzött nem ismer sem szenvedélyt, sem boszút, sem haragot, én legalább nem ismerek s képes volnék nemcsak személyes ellenségeimnek, de h a z á m e l l e n s é g é n e k is megbocsátani. Érzem, hogy egészen levetkeztem az ó embert, és felöltém az újat. Mert a fájdalom, bú keserv felül emeli a kebelt az emberi dolgok apró zajgásain s általa nagylelkűvé lesz az is, ki az soha nem volt. A megváltó is nem kínszenvedésének tetőpontján, a halál pillanatában, bocsátott-e meg üldözőinek V Ki száműzött, az mint egy másik, mint egy a túlvilágból tekint már vissza honába. A földi szenvedések legnagyobbikán menvén keresztül, hibáiból, előítéleteiből, szenvedélyeiből kitisztult. Mint egy új ember, új polgár, mint egy tökéletes lény áll ott; — a mi hiányzik neki, hol ez új alakában s tökéletességében jelenjen meg, az h a z á j a .

Igen, ha mindene van is a száműzöttnek, hazája nincs, és a mi keservesebb, talán soha nem is lesz. Ilyen száműzött vagyok én. Lelkemnek semmi munkája, csak borong, — szívemnek semmi öröme, csak emlékezik, —

ajkam, ha megnyíl, panaszkodik, szemem, ha sír, az nem öröm-, de búkönyvet sír.

Május 14.

De azt a tömérdek bút s bánatot, mit e néhány lapon összegyűjtve elmondék, egyszerre s egyetemben nem érzem; hiszen nincs kebel, mely annak terhét megbírná! E fénylő s borús emlékezetek egyenkint jönnek és mennek lelkemen át, mint az esős égen a fellegek egymás után elvonulnak, ez édes és keserű gondolatok váltva hol fölemelnek, hol levernek, mint a zajló hullámok a töredékeny sajkát hol fölemelik, hol lesülyeszti.

Végre sorsom is jobbra változott. Szeretett nőmnek és kedves gyermekemnek megengedtetett, hogy utánam, hogy hozzám jöhessenek. Oh mily boldog, mily megelégedett lettem egyszerre! Hisz ez volt minden, a mit még reménylhettem. Szívem az örömmel megnyílt, mint harmatnak a virág. Ereztem, hogy bár sokat vesztek, de nem mindent, s az élet földült pusztáin még mindig maradt a vándornak egy-egy virágszál, egy-egy örömcsepp. Minden kiderült, megvilágosodott, minden megszépült, minden elváltozott körültem: kicsiny családomban a nemzetemet láttam magam körül, s a házban, melyben az velem lakott, hazámat véltem bírni.

S midőn nem is reménylünk volna, kis családunk egy új taggal szaporodott. Lipoldám beteges lévén, saját élete ellebbenőben volt, s ki hitte volna, hogy ily állapotában ő új életet adhasson? De mint a beteges csiga termi a legtisztább gyöngyöt, úgy a szenvedő asszony keblében fogamzik a legbájosb gyermek. Mint a hét köznapjai közt az ünnep megjelen, úgy jelent meg családomban Hedvig-Irénke, s vele nem csak számunk növe-

kedett, de boldogságunk egy új kéjjel, örömünk egy új érzeménnyel, reményünk egy új kilátással, s életünknek pusztulni indult kerte egy illatozó virág által szaporodott.

II.

I r é n k e.

Nincs boldogság, hasonlítható a szülékéhez, kiknek jó és szép gyermekei vannak.

S ilyen boldogságban részesíte az ég minket, adván nekünk a mi kedves Irénünket. Szőke haja mi szép s lágy fürtökben hullott már vállaira! Nagy, kék, jóság-
teljes szemei, a hosszú selyem pillák mi bájosan árnyé-
kozták be! Gyönyörű metszetű picziny ajkairól az első
szavak mi édesen hangzottak! Finom s puha teste mi-
ként hasonlított a fehér rózsabimbó egymásra borúit bár-
sonylevelkéihez! De az ő főkecse s kedvessége azon ter-
mészeti ösztönben állá, melylyel vonzódott mindenhez,
kiknél szerelmet s jóakaratot érzett feléje sugározni,
minden barátságos tekintet, jött legyen az idegentől,
magához vonzotta őt, s minden legkevésbé sötét tekintet
elijesztette ismerősök karjaiból is, a kikelet ama gyöngéd
virágainak természetével bírván, melyek a melegnek s
fénynek önként megnyílnak, s az árnyék és hideg elől
viszont magukban elzáródnak. Egy ily gyermek, ki em-
beri testben angyali lelket hozott, hogy ne boldogította
volna szegény házát a száműzöttnek, ki ennek szűk kö-
rére vagyon szorítva, egy ily gyermek képes a leggögösb
fejedelemmel elfelejtetni trónját.

Oh üdvöz légy te csendes házi élet, az emberi kebel legbékésb s legboldogítóbb érzeményeinek szentséges helye! Bár a világ egyebütt is nyújt mulékony örömet és gyönyört, de valóságos boldogság és megelégedés csak csendes körödben terem. Mi tudjuk azt legjobban, kik a közélet zajos tengerén keservesen meghányatván, révedben elvégre enyhe nyughelyét találtunk De valódi élet nincs gyermek nélkül, ezek nélkül az egy templom oltár nélkül. Gyermekben, melylyel az ég egy családot megajándékoz, az istenség maga jelenik meg, s a bölcső, melyben az ártatlan teremtés aluszik, a házi oltár, mely a hozzá tartozókat egy új cultusra vezérli. Kincseit a fősvény, borostyánait a költő, babérijait a hős, szerelmét az ifjú, koronáját a király, lábaihoz önkényt rakja le. A gyermekek e végtelen hatalmának legszebb és leghűbb képét ábrázolja a gyermek Jézus története, midőn egyszerű pásztori jászolban feküdvén, előtte a fejedelmek megjelentek, áldozatul hozván neki a földi nagyság legdrágább kincseit. E kép nem csak a Jézus-gyermek története, ez általában az emberi szívé, mely a gyermekek ártatlan körében gyermekké válik maga is, s a szereteten s jóakaraton kívül mást semmit nem érez.

Emlékezem, hogy valahányszor én egy mezei tiszta lakot láték rózsák és lombok zöld hálójával befutva, terebély ősfák hűvös árnyékában, és körölte szép fehérbe öltözött gyermekeket láték szállongani, nekem mindig úgy tetszék, mintha azok a ház angyalkái volnának, miket az ég a család védelmére s vigasztalására küldött le. Ilyenkor magamban mindig vágyat érzék az élet vándorbotját kezemből letenni, bekopogtatni s lakóitól engedelmet kérni, hogy közéjük én is letelepedhessem. Képzeltetek tehát szívem mi boldogságban úszott, midőn

nekünk is gyermekeink lőnek, midőn a mi angyalaink is eljövének mint ugyanannyi fehér galambkák, — valóban annyira új volt nekem e világ, annyira szokatlan e boldogság, hogy sokáig féltem, hogy ez csak egy szép álm, mely egyszerre el fog tűnni. Aggódtam mint egy gyermek, ki remegve követi kis madara repkedéseit, attól tartván, hogy rögtön szárnyra kel és őt elhagyja. Igaz, mielőtt e boldogság osztályunkul jutott, a sors minket rettenetesen megpróbált. Mindent elveszténk, mindent, a mi az életet széppé és kívánatossá teszi. Hátra pillantván a múltba, ott csak romokkal s sírdombokkal találkozunk. Ekkor jelent meg nekünk írónké, szépen, szelíden s vigasztalólag, mint zivatar után a borulatos égen a szivárvány megjelen.

Sokáig fogok-e még élni vagy sem, azt nem tudom; de azt igen, hogy azon két év, melyet Irénkével tölték, életemben a legboldogabb idő volt. E rövid, de szép két év életemben úgy tűnik fel, mint egy egyetlen hosszú nap, s ezen hosszú napnak úgy reggelén, mint delén, mint alkonyán, örökké az ő szende képét látom ott. A napnak különböző részei azon különböző és változatos örömek s mulatságok által voltak kedvesek, miket ő, az ártatlan, nekünk szerzett.

Reggel ő volt azon kis madárka, mely szavával álmomból fölébresztett, néha szobámba hozatván magát, néha pedig ablakom alatt a bokrok lombjai közé elbírván, honnan fejcskéje mint egy rózsabimbó nyúlt ki, s addig kiabált, míg az ablakon ki nem néztem s nem kezdtem vele játszadozni. Ha később a kerti lugasban dolgoztam és írtam, ő volt az ismét, ki reggelire hívni jött; s ülven dajkája karjain, már messziről, fehér ruhájában, mint egy bolyongó csillag ragyogott a fák zöld

sűrűjén keresztül, élesen kiáltozott, mint egy pacsirta, s néha hátul megkerült s vállaimra tétetvén, kezeivel ütö-gélt, mint egy galambka szárnyaival csapkodni szokott. Néha virágot hozott s arra nekem túszenteni kellett, mire ő oly jóízűen nevetett, hogy örömeben könnyei meg-indultak, és az enyéim is.

De néha már az ágyba hozzám kíváncsozott, s itt magamra ültetvén, bádog katonáit állítám föl neki, melyek közül ő mindig a dobost s sípost választá ki. Azután az imádságos könyvet kérte, mely szent képekkel volt tele, ezek közül azon képet szerette legjobban, mely a szűz anyát ábrázold, ölében a Jézussal, s egy fekete Máriát, de a minék ő egy saját nevet ada. De valamennyit is-merte, mindeniket nevéen hívta, és nem nyugodott, míg azt, melyet kért, elő nem kerestem neki.

Midőn így magunkat kimulattuk, ő mosdani és öltözködni vitetett. Oh nincs szépség, mi a levetkezett szép gyermekhez hasonlítható volna. És az a pajzán s ártatlan jó kedv, melyet a gyermek ilyenkor érez, első érzete ez a szabadságnak, ruhái kötelékeiből kiszabadíttatván. S mint szökéi, mint nevet, mint sikoltoz, mint remeg ártatlan friss teste, miként a harmatos rózsalevél, mint örvendez saját képeinek, de melyet ő idegen gyermeknek tart a tükörben, mint megy azt megölelni és megcsókolni. Egy ilyen pillanat adhatá az eszmét azon festőnek s költőnek, ki először ábrázold gyermekalakban az angyalokat. A családi élet titkaiból egy ilyen órának öröme egy egész étellel fölér, és ez örömben mi hány-szor része-sültünk!

Napközben és délután vagy a kertben, vagy a szomszéd árnyékos erdőben sétáltunk vele. — S míg ő a magas fűben s a szálás virágok közt aludt, álomba

ringatva a fák ágain röpkedő madarak énekeitől, miket ő nem hallott, mi szemléletében gyönyörködve merülénk el. Ébren mint alva, a gyermek öröm kútfeje szüleinek. Dajkája gyakran elvitte szomszédunkhoz is, egy nyolczvanöt éves agghoz, kinek fehér szakálla hosszan lenge-dezek le mellére. De Irénke az öregtől épen nem félt. Sőt már eleve repkedett örömeiben, midőn laka felé közeledének, s ő oly boldog volt, mint az öreg, ki órákon át játszókkal vele, énekelt, tánczolt neki, — a bölcső és sír összeölelkeztek. Irénke már két év óta fekszik a sírban s ama tisztas öreg még él és ősz szakálát, mint egy fehér zászlót, lengeti a tavaszi szellő.

Mint alakára parányi, finom, gyöngéd volt, úgy akaratában szelíd, vágyaiban csendes. Keveset evék, ételt mit sem, még huszadik havában is emlőn élt. Durvább étel után nem esengvén, hagytuk szeretett emléjén, mint a gyümölcs hagyaték fáján, míg meg nem érik. Ha elébe kalácsot, kenyeret, rizst, húst rakánk, a nagy darabokhoz nem nyúlt, mindig a legparányibb morzsákat választá ki; mint a sárga kanári madárka kisdud orrával a legkisebb magokat szedegeti föl, kicsinyded ujjjaival ő is azokat szedegeté föl, mint megannyi atomokat; más gyermek ujjai nem voltak volna képesek azon parányokat megfogni sem.

Haja aranyosszőke volt. Fejének alakja tökéletes. Homloka sima és nyílt, mint a legszebb gyermekszoboré. Szeme nagy és szelíd, mint a nyári ég, melyet szokatlanul hosszú és dús pillák selyemszállai árnyékoztak be. Szája csöpp, mint egy oda csöppentett piros pont, melyből, ha megnyílt, tizenkét alabástrom fog fehérén ragyogott ki. Teste finom, mint az ártatlan lehet; bőre fehér és tiszta, mint a harmatban megfürös-

tött liliom. Termete gyöngéd, kicsiny, de aránylag elég kövér s teljes, tagjainak mint kezeinek és lábainak és azok ujjainak parányisága s tökéletes gömbölyűsége mindenkit bámulatra ragadott. Sokszor csodálkozva kérdezők magunktól: e bábualakból egy ember fogja magát ki-nőni? e picziny lábakból s kezekből láb és kéz lesz, mint a mienk? S nagyban azok oly szépek lesznek, mint kicsinyben szépek?

Senki sem látta őt, hogy egyszersem meg nem állt és nem bámulta volna. Mi boldog volt jó anyja, és mi büszke; vallásos lévén, néha szintén szemrehányást csinála magának, bogy e gyermekében szíve felfuvalkodott, mi Istennek kedves nem lehet.

Ismerőseink s barátaink közül sok ő miatta, Irénke miatt, jöve gyakrabban hozzánk. Odaadó s engedelmes lévén, mint virágszálat leheté adni kézzől kézre, a kinek tetszett, az tűzhető ölére, mint egy bokrétát. Bizalommal egedé át magát mindenkinek, mint egy szelíd galamb, mely tartalék és félelem nélkül vállról vállra repül. Karjait, melyek kövérek s puhák voltak, mintha fel voltak volna fúva, engedte, sőt nyújtá csókolni. Ha kértük, ujjacskáival fittyet hányt, de melynek természetes hangja nem volt; midőn azt mondtuk neki, játszd a negédest, szemeit bebehunyta és fel-felnyitotta, pillangatva leírhatatlan andalító kecsesei; mikor azt kívántuk, mutasd öklöcskédet, azt fenyegetve összeszorította, hogy ábrázata bele szinte elvörösödött. Már ismert mindent, már kimondott minden szót, de a szóknak csak végét mondta ki, így mondogatta utánunk az egész Miatyánkat. Szóval, lehetetlen engedelmesb, mímelőbb, kecsesebb, derültebb gyermeket képzelni. Azt hinném, a szülei vak sze-

retet ámíta bennünket, ha bele nem szerelmesedett volna minden, a ki látta és ismerte.

Máskor ellenemre vala, ha tanulmányaimba mérülve valaki bárki által háborítottám. Irén jöhetett akár-mikor, mindig mosolyogva mentem elébe. Dajkája, egy tapintatos személy, látszék azt észrevenni, s minduntalan jött és ismét jött, akár voltam legyen szobámban, akár a kertben. De nem is lehete Irénkét szíves mosoly nélkül fogadni, őt minden sötét tekintet sértette volna. Mind testileg, mind lelkileg oly gyöngéd s érzékeny volt. Keményen vagy sebesen sem szólni hozzá, sem illetni őt nem lehete. Illatból és fényből látszott egész lénye szövet lenni, melyhez csak bársonypuha újjakkal vala szabad nyúlni. Nemcsak mi háziak bántunk így, mindenki így bánt vele. Hogy ennek szükségét érezze bárki, elég volt reá pillantani. Hangja oly szelíd, módja oly finom, teste oly gyöngéd, pillantása oly édes, mozdulata oly kecses, játéka oly bájos volt; s tiszta, mint egy tiszta harmatcsöpp, s oly szerény, finom, mint egy virágzatos ibolyácska, melyet mindenki óvakodva érint. Őt már Isten így teremté, s ösztönileg kedvelte a csínt, a mennyiben kezén vagy képén a legcsekélyebb nedvet vagy morzsát meg nem szenvedte, mintha egy tökéletesb anyagból volt volna teremtve; testén semmi idegenszerüt nem túrt. Őlünkben mint egy hímes tojást kímélve tartottuk, szerelmes kezünkben sem mertük forróbban szorítani, mint szemeinkből is minden indulatot és borút el kelle távolítanunk, ha reá pillantánk. Őt látván, mindig ama kis kolibrik jutának eszembe, melyeknek tápláléka virágpor, melyeknek vész minden erősb szellő, s halál minden illetés. Keveset evén, úgy látszék, őt főleg a jó Isten ártatlan levegője táplálta. Nem is gyerme-

künknek néztük őt, hanem egy angyalnak, kit az ég nekünk leküldött, hogy száműzetésünkben vigasztalónk legyen.

Ebédre ő hívogatott össze sorban, s ezzel nem sok dolga volt, hiszen mi kevesen vagyunk, a hontalannak sem barátai, sem rokonai nincsenek. Asztalnál természetesen ismét ő volt a főszemély, ő volt az ebéd fűszere, ő volt az asztal ékessége s virága, hisz mulattatván őt, magunknak csináltuk a legtöbb örömet. Ebéd végével fejemre tevém őt, s körülhordám mint egy virágkosarat, mint egy csemegetálat, melyhez mindenki hozzá nyúlt, mi neki leírhatatlan örömet csinált. Ennek soha sem volt szabad elmaradni, s neki mindig új örömet okozott, következőleg nekünk is, mert a valódi örömmel mint bűnnek természete, hogy az szívből szívbe közli magát. Azután jó anyja zongorázott neki, de ő nem kedvelt minden darabot, csak azon pár melódián tánczolt, mely neki tetszék, s nem szűnt meg sürgetni, míg az nem játszaték. Ezután a képeket nézte át. Az ebédlő falpapírjára volt festve egy vár, előtte egy híd, alatta egy folyam, s egy asszony, ki gyalog, egy férfi, ki lóháton megy, ez alakokat minden este sorba meg kelle neki mutogatnom, s mindeniket az ő nyelvén megneveznem. Végre aludni menendvén, apró kedves csókjaival mindnyájunktól búcsút vőn, de mindig el kellett az ablakhoz is vinni, s utoljára búcsúzott el a holdtól és csillagoktól, miket ő „jó isteneknek“ nevezett, — miért? én nem tudom, — talán a gyermekek, az ártatlanok, többet tudnak, mint az úgynevezett bölcsek, az emberek.

Ily boldogságban múltak el a napok, és múltak el az évnek különböző szakai, a tavasz, a nyár, az ősz, a tél; de bár ezek folyvást változtak, örömeink nem fogy-

tak, azok is csak változtak és megújultak az év szakai-
 val. Ha a szív boldog, a külső világgal keveset gondol.
 Es a szerencsétlennek szívét egyetlen egy öröme is
 betölti. A mire szükségünk van, az egy életcél, de ezzel
 bir mindaz, kinek gyermeke van. A jó szülék, kiknek
 kedves gyermekeik vannak, olyanok, mint a jó kertészek,
 kiknek szép virágaik vannak. A jó kertészek mi hű
 gonddal ápolgatnak egy virágbokort, mint fosztják róla
 lágy kézzel le a hervadt leveleket, mint szedik le az
 ártalmas bogarakat, mint öntözgetik meg friss vízzel
 gyökereit és lombjait, mint takarják be az égető déli
 nap bő sugaraitól, és ha elszáradt végre, mi szomorú
 szívvel veszik kezökbe ásójukat s mi bánattal válnak
 meg tőle, melynek bimbóiban annyi éven át gyönyör-
 ködtek. S azon kelljen aztán csodálkoznunk, ha a szülék
 gyermekeiket imádják? Ok, kik évről évre, napról napra,
 sőt óráról órára tanúi folytonos fejlődéseiknek, kik lát-
 ják, mint jó egyenkint nyelveikre a szó, mint száll aj-
 kaikra egymásután a hang, mint sugárzik ki szemeikből
 egy-egy érzés, öröm és bú, mint mutatkozik arcaikon
 egy új akarat, egy új meg új eszme, szóval mint lesz a
 magból növény, a növény mint kap ágakat s leveleket,
 s a levelek mint fejlődnek bimbókká és virágokká? Oh
 ezt soha nem fogja érezni az, kinek gyermeke nincs,
 vagy ha van is, de azt nem szerette. Volt idő, midőn a
 közgondok a gyermekvilágtól engem is távol tartanak.
 Most érzem, mi kimondhatlan báj van a gyermek ártat-
 lan körében, s nincs ehez hasonlítható tiszta és csendes
 öröm, nincs ehez mérhető békés kéj és boldogság. Sőt
 ki ezt egyszer teljes mértékben élvezte, az annak rab-
 jává lesz, csak azok nem vágnak reá, kik nem is-
 merik.

S mi nemcsak a jelen boldogságát élveztük, a jövőjét is előizleltük. A képzelet egy csalfa tündér, biztat jókkal, mik nem teljesednek. Mari leányunk barna, piros, élénk volt, hasonló a rózsához; Irén szőke, fehér, szelíd, ő hasonló volt a nefelejtskéhez; összekötve a kettő, szép virágpár, s e bokréta volt a mi házi kertünk díszé és öröme. Sokszor képzeltük magunknak, hogy e két gyermek nem sokára már egymással kézfogva fog előtünk járdalni, s ők lesznek mint két angyal, melyek sötét életünk tövises s rögös útján előbbre s előbbre vezérelnek minket, mint két befátyolozott alakot, nóm a szenvedést, én a hontalant képviselvén; és mi őket magunk előtt szemlélve, szívesen, örömmel s bizalommal követtük volna egész az útnak végéig, — mely e földön a sír.

Május 20.

Mint minden földi boldogság múlandó, a mienk is elmúlt, és hamar múlt el. A hideg szél eljő, szárnyaival a virágszálat megilleti, és szegényke lankadni kezd. Így eljő a betegség, a legszebbet és legifjabbat magának kiválasztja, s miután megérinté hideg ujjával, eltávozik, és a kit kijelelt, utána elmegy.

Irénke a háznak-, az egész háznak még mindig gyönyöre volt; ő volt azon tengely, mely körül valamenynyien forogtunk; ha kimenénk, tőle búcsúzánk el utolszor, megjöve, először hozzá futánk, hiszen napról-napra kedvesb, érdekesb s mulatságosb lőn, mindent ismert, mindent megnevezett; nem volt dolog, a mi szemét s figyelmét kikerülte, — nem volt hang, mit meg nem hallott és nem utánzott volna, mint egy csacska pajzán víz hang mindent, mit halla, ismételt. De bár még mindig apró

játékait úzte velünk, tánczolt, ha zongoráztak, kedvelte, ha ijesztgettük, hitt, ha elbúvtunk, felelt, ha kérdeztük, énekelt, ha mi énekeltünk, az imádságot utánunk mondta, a bádóg katonákkal és a szent képekkel játszódot, este a holdnak s csillagoknak, az ő istenkéinek, csókot küldött, szóval: bár ő még mindig a szép, szelíd, engedelmes, kedves Irénke volt; lehetetlen volt rajta némi változást észre nem venni. Enni vonakodék, még ama morzsák sem kellének többé neki, mikkel addig mint egy madárka élt; élénkségéből veszte, nem szerete járni, örö~mestebb ült, s még öröm este bb fekvék az ölben; testecs-kéje meglágyula; arcza halványabb lön; megszokott multságait tette ugyan engedelmesen mint azelőtt, de szomorúan, mélán, bár mosolyogva, mintha mondta volna: teszem, nem mivel engem, de mivel titeket mulattat. De mindenikbe hamar beleunt, s ha változtattuk, abba is. Kezdetben alig volt e halványság, e lankadás, e külső és belső változás észrevehető, de az anyai hű szeretet azt azonnal észrevette. Az anyák szívei előre megértik a dolgokat, mik történni fognak; hasonlók a vészmadarakhoz, melyeket a közelgő vihar már előre nyugtalanít és gyötör, midőn mások még a láthatár derűtségében gyönyörködnek.

Hiában volt mind az orvosok tudománya, mind a szülési ápolás, mind az imádság; virasztánk mellette, mint az ör viraszt a vége felé lobogó mécs mellett. Nem álmainkat áldozok fel neki, napjainkból valánk készek elengedni, s éveinkből, hogy azok az ő kedves életéhez toldassanak. Dajkája kérte a teremtőt, venné el az ő gyermekét inkább, — borzasztó kívánat! de e szeretet a mi szíveinknek jól esett.

Az utolsó napokban egészen elerőtlenedett. Hiában

tartam szemeimet szemeibe, azokat tőlem elfordítá; nem vala többé kedve játszani, nem érze többé irántam semmit, nem szerete többé, ki azelőtt annyira szerete, kezdte megszűnni gyermekem lenni, kezdtem megszűnni apja lenni. Szemeivel néze, de azokkal már egy más világba tekint. Érzékenysége s élete mind inkább magába vonult, mint azon virág, mely, ha az este eljön, ölet bezárja. Hasztalan mosolygánk felé, hasztalan ölelék, hasztalan ápolák, hasztalan szereték; lelkileg ő már nincs velünk, szerelmünket nem viszonozza, bánatunkat nem osztja. Én féltem halálosan, és mégis reményltem; folyvást füleimben zengett amaz anyának vigasztalása, ki mondá: én gyermekemre háromszor rávetém már a halotti lepelt, és háromszor jött az életre vissza.

Az utolsó napon egy délre nyíló szobába vittük. Szép, enyhe tavaszi nap volt. A nap melege neki ott mintegy fürdőül fog szolgálni. A nap maga isten lehellete, ez erőt fog bele önteni, minden más elem durva volt neki. A mint a dajka ölében a napfény meleg záporában ott fekvék, ujjacskáit mozgatni kezdé, mintegy jeleül annak, hogy e mennyei meleg neki kedves. Kezdtém ismét reményleni; oly édes reményleni, azért reményi fogytig az ember. Talán e tiszta meleg -fény az életet neki visszaadja? Ily szép napban nem lehet meghalni.

De tekintete egyszerre mintegy megkövesedni, maga mintegy szoborodni látszék. Perczről perczre nőtt félelmünk, s a halál is a szerint látszék közeledni. Jégcsöppeket izzadtam, mint ő, a haldokló. És minden bátorságomat összevén, szemeimet szemeire meresztém, meg akarván mintegy gátolni, hogy azok kialudjanak, s láttam, hogy mindkettő egyszerre kigyúlt mint egy csillag, leírhatlan fénnyel, s a nélkül, hogy vele pillantott vagy

azt fordította volna, látszék valamennyiünket látni. És aztán e fény kialudt. Ez volt az élet utolsó ellobbanása.

Ekkor láttam első ízben embert meghalni, és ez saját gyermekem volt.

Ahányan voltunk, annyifelé dőltünk. Könyeink omlának, mintha egy-agy vízoszlop voltunk volna. . . . Oh kivált te, szerencsétlen anya! te már megszenvedted velem előre a halál minden kínait, és most meghalván, mindazon kínokat újra kiállód. Ebben szenvedtél többet másoknál az anyai szív. Már a csapás előtt szenvedni mindazon kínokat, miket utána viszont fog szenvedni.

Tölgyfa koporsóban fekszik. Szépen ki volt az belve, feje alá egy fehér selyempárnácska tétetett. Örökös ágya ez. Benne legalább puhán fog feküdni.

Fel van öltöztetve örökös ruhájába s azon szép csipkefejkötőbe, mely neki oly jól állt, de melyet oly ritkán viselt. Új évre vettük neki, az új életbe lép vele be. Róla csak a rózsabimbót fejtők le emlékül.

Kezeit az öltöztetők keresztbe tevék, ujjai, a gyönyörük közt, fehér olvasót tart.

Fejét fehér koszorú ékesíti, mint mellét s oldalait is, — egy virágágyban látszik feküdni.

Így fekszik fölékesítve a halott menyasszony. Nászágy helyett koporsóba tétetik. Koszorú, jeggyűrű, fátyol, fehér bokréta mind az meg van, a vőlegény is ott áll, várja menyasszonyát, mint mi gyermekünket, de az föl nem ébred.

És mint megnőtt. Majd egészen végig éri a szomorú ágyat. Igen, ő megnőtt, de nem nekünk, az égnek nőtt meg.

Bár soha nem néztem halottat, őt borzadás nélkül szemléltem; oly szép, oly fehér, oly szelíd nincs egy

fehér márványból kifaragott gyermek. Teste fonnyadását a lepel mint egy köd elfödi, arcza eléggé megtartá teljességét, a szenvedésnek búsító kifejezése, miután az elmúlt, képéről is elröppent, helyét eredeti jelleme, egy kimondhatatlan szelídség, szenteség és jóság foglald vissza, azon jellem, melyben át fog a jövő életbe menni. Mint szenvedni még néhány óra előtt, és most mi más alak ő! Mint a milyen egészséges s viruló korában volt, csak-hogy az az élőnek, ez a holtnak szelídsége. Oh mint fognak az elfogadó angyalok neki örvendeni! Ha van ezek között is különbség, jóságban hozzá kevesen hasonlítanak. Nem az ő érdeme, azé, a ki ilyennek teremte; a rózsának sem saját érdeme azon szépség és jó illat, melylyel más virágokat felülmúl.

Május 22.

Az öröm és boldogság egy családban hasonló a mécshez, mely meggyújtván, egy szobát megvilágít, s midőn az kialszik s a szoba elsötétül, szomorú, fekete lesz, — ez a veszteség és bánat képe. Ilyen szomorú s kietlen lőn rögtön a mi háziéletünk. S a bánat és bú nem csak gyötrött, igazságtalanná is tőn. Mari leányunk szinte szép és kedves gyermek, s midőn Irénke nincs, nemhogy jobban szeretnők, sőt iránta meghidegülnk. Nem látszunk méltányolni, hogy éppen mivel egyedül van, becsesb ő nekünk. Valahányszor rátekintünk, eszünkbe nem ő jut, ki megvan, de Irén, ki hiányzik; őt látván mindig még valakit keresünk; ő nekünk egy emlékkő, mely arra emlékeztet, a ki nincs. Vele úgy vagyunk, mint egy rózsatóvel, melyen két bimbó nyílt, s egyik letörvén, nem arra gondolunk, a mely megmaradt, hanem azt sajnáljuk, a mely letört. Elfeledjük, ez egy magában

is mi szép; arra emlékezünk untalan, mi szép vala a pár együtt.

Mind ezen át kelle esni szükségképen? Sorsa az embernek meglakolni a boldogságért, a melyben pillanatokra részesült? S nem csak az, mit kedvel, elenyész, de a fájdalom is, mit miatta szenvedett? Oh nincs állandóság az embernek sem örömeiben, sem bánatában. A bölcső körül sír, a sírdomb körül végre nevet. Építs aztán valamit azok kegyeletére, kiket az élők között magad után hagysz.

Oh Isten, végzet, halál, vagy minek nevezzelek, miért kelle e csapást ránk mérned? Te láhattad, e gyermek mindnyájunkat mi boldoggá tön, s íme! a földben fekvé, senkinek, de senkinek sem basznál. Sírja, e szűk tér, bármi kicsiny, mind az embereknek, mind az ég madarainak többet használna, ha mint szántó föld búzát, ha mint kert gyümölcsöt teremne.

Anyja és én, mi nem vagyunk képesek egymást vigasztalni. Ő ép oly vigasztalhatlan mint én, s én oly vigasztalhatlan vagyok mint ő. Épen a kellemes s vidám tavasz kezd a természetén uralkodni, ennek minden más örvend, csak mi nem; virágai azon virágokra emlékeztetnek, melyekkel tavaly ilyenkor Irénke játszott, s melyek most csak arra szolgálnak, hogy sírjára ültessük. Az embernek évszaka a külső természetével nem jár együtt; a ki szerencsés, megelégedett, boldog, annak zordon télben is báj tavasza van; s íme, mi a bánat sötét kódén át mint szomorú őszt nézzük a kikeletet. Ha eső künn nem hull, hullnak könnyeink.

Annyit vesztvén már, elménkben soha sem fordult meg őt is elveszteni. Mint az ég áldását néztük kietlen életünkben, ő volt a száműzöttek egén a csillag, talán az

utolsó. Miért adatott ő nekünk, ha el kellett veszteni? Miért ismertük, ha tovább nem bírhattuk? Sok volt az öröm és kék, mit ő nekünk adott, az igaz; de az ennyi fájdalommal drágán van vásárolva.

Oh csodálatos mező az élet. Néha örömet vetsz és bút aratsz, néha bút Vetsz és örömet aratsz; innen van, hogy gyakran a jótól félünk, másszor a rosznak örvendünk, tekintvén nem azt, mit a jelen nyújt, de azt, a mit a jövő hozni fog

Bizony nincs igazság a földön s az emberi élet rendében. Bár mit vétettünk s hibáztunk valaha, e bűntetést mi ketten nem érdemlettük. Kivált jó anyja nem, e páratlan lény, mint leány, nő és anya. íme hiában szüted, hiában szenvedtél érte, hiában ápoltad éjjel és nappal, virasztván mint a hű óra az idő felett, a halál elvitte, neked minden volt, a földben s a földnek semmi, egy marok por. Alig bírtam őt tőle elszakítani, de kellett, — a holt a földé, a fájdalom az élőké.

S ő, ha többet nem is, de többfélét szenved, mint én. Én halálát siratom, azt, hogy nincs, s látom, mint egy szárnyas angyalt látom, mely különben vidám arccal repül fel; de anyja nem csak halálát, hanem kiállott szenvedéseit is siratja, ő képzeletében még most is sorban megy betegségének különböző változásain, s vele együtt szenved, kinlódik napról napra, óráról órára, bár mindannak a halál véget vetett. A nők, kivált a jó s érzékeny anyák minden fájdalmat meg tudnak finomítani és sokasítani; egyből kettőt csinálnak, s a halálon túl annak nemével kínozzák lelköket. Ők a szenvedés szorgalmas méhei, melyek e szomorú, e sötét, e bánatdús virág kelyhét utolsó csöppig kiszívják.

A meudoni temetőbe vitettük ki. Ott egész nyáron hozzá közel leszünk, s ő közel lesz mi hozzánk. Mely vidékben kevés szép napjait s éveit leélte, ott fog nyugodni is. Én a párisi roppant temetőktől borzadok. Az mint egy nagy óceán, a ki belemerül, benne fölismerhetlenül elveszett. Midőn a gyászoló ember a halottak ama tág birodalmába belép, megretten, egy idegen gyülekezetben érzi magát. De a kis sírkertekben a halott inkább mienk marad, itt a holtak kevesen vannak, s nem háborgat sem a sokaság, sem a drága emlékek fénye, sem a hideg bámulok serege, itt a szeretetnek sírhalmán szívünk magát csendesen kisírhatja. Holt és élő itt mintegy otthon s magánosan találkozik, nyelvük a hallgatás, a holttal társalkodók az élő bújja, s beszél vele könyei által.

E temetőbe mi sokszor el fogunk jönni Mint a nemzeteknek s felekezeteknek megvan bánathelyök, a magyarnak Mohács, a csehnek Fejérhegy, a keresztyénségnek a Calvaria, a mohamedánnak Mekka; ily bánathelye kicsinyben minden családnak van. A család halottainak néma sírjai azon szent helyek. Mi gyermekünk sírjához fogunk búcsúkép járogatni. Hazátlanok lévén, e nagy világon csak e négyszögölnyi tér az, mely a mienk mindenképen, de főleg mienk azon boldogság által, melyet bele temettünk el.

Május 23.

Havak múltának el Irénke halála óta, s mi újra Bellevueben lakunk, hol vele oly boldogok valánk, s mely szép hely most nélküle oly szomorú. Mihelyt megjövénk, siettem ama boldog kertet messziről meglátni, melyben vele töltém az elmúlt nyarat. Este volt. Epedve

s bánatos szívvel néztem ama csoportos fák közé, melyeknek árnyékában vele annyiszor ültem s játszottam. E fák tetői az esti szélben szelíden remegtek, — talán a szellőben az ő lelke van; a lombok közt egy-egy csalogány zengett, — talán ő az, ki belőle hozzám szól. Miért nem lehetne? Ha szabad, miért nem kívánhatná a lélek meglátogatni azon kedves helyet, hol boldog volt? Én boldog és szerencsétlen voltam, e kér tét viszont meglátván. S a mint bele képzeltem magamat, és a múltba, s lélekben egyenlőre végig mentem azon szép órákon, melyeket vele ott éltem, szívem elérzékenyült s könnyeim el kezdtek csendesen folyni, hasonlóan a langy esőhöz, mely, midőn a zivatar elrohant, akkor indul meg.

Csált énekelj tovább is kedves fülemile ama kertnek fái közt, nekem jól esik azt hinnem, hogy benned az ő tiszta lelke él, s mint íme én eljöttem, úgy ő is eljött a helyet meglátogatni, hol egymást szeretvén, boldogok voltunk.

Ide jövén, fájdalmaink újra fölelevenedtek. Akár kimegyünk, akár a házban maradunk, minden ráemlékeztet. Ott a vasútnál reánk várakozék, midőn a városból jöttünk; amott a sétány fainak árnyékában mi sokszor játszadozott; itt a padon ama vén aggastyán ölében hányszor üldögélt, simogatva ennek ősz szakálát, — szegény öreg! mint egy apa sír most utána, s kertének legszebb virágait küldözgeti; minden hely, minden ösvény, minden fa, minden pázsitpad, minden sétány az ő életéből egy vagy más kedves esetre emlékeztet, ha nem másra, arra, hogy itt egy lány fűszál megszórta, ott egy vesszőben megbotlott, amott egy pillangótól megijedt, vagy piros földiepret szedett, vagy gyöngye virágszállakkal birkózott. Mindezek bár kedves, édes, de egyszersmind

kínos visszaemlékezések, melyek mint megannyi aranyos nyilak lövődnek szíveinkbe. Igaz, a szeretetnek megvan a maga jutalma, a szeretet válhatik bánattá, nagygyá, örökössé, de a bánatban is mindig van valami édesség és gyönyör.

Szobáinkat is hiában rendezgetjük máskép, a bútorokat is egyikből másikba Idában hordozgatjuk át, hogy a visszaemlékezés oly keserves s öldöklő ne legyen; a hova pillantunk, őt mindenütt ott látjuk, képe lelkünkben él s szemünk sugáiraival együtt jár. Valaha láttam egy képet, mely egy gyermeket ábrázol, ki egy félrehajtott függöny mögül léséig ki; ilyen az én lelkem, annak egyik szögletében mindig ott látom Irénke arcát. Mintha elbújt volna az ajtó mögé, és onnét kikukucskálna, — ilyes ábrándimban elelmosolyodom, s aztán, ha eszmélek, sírhatnám. De ha elfelejthetnék, nem emlékeztet-e rája untalan dajkája? Midőn hozzám belép, először is karjaira tekintek, — üresek azok. Kezdetben azt gondoltam, kün hagyá, hányszor gondoltam már ezt, és hányszor nyilait szívembe a csalatkozás fájdalma! Valóban, e jó asszonyt kezdem gyűlölni. Jelenléte kínoz és gyötör. Ha csak látom, arczom sötéten elborul; valahányszor jön, mintha mindig azt mondaná: vagy talán elfelejtőd, hogy gyermeked meghalt?

Oh nem, bizony nem felejtettem el, és soha nem fogom elfelejteni. Mi szép, mi fehér, mi szelid, mi jóság-teljes volt, egy valóságos galambarcz. S ő most a nedves, hideg földben fekszik. Oh te nekünk kedves lény, most nem vagy földél alatt sem, az eső hull reád, a hűs szél szabadon zúg feletted, pusztán néhány maroknyi por takar és véd, a csillagok éjjel hidegen tekintenek rád, a sötétben kün egyedül vagy, — szüleid nincsenek

veled, s nem aggódnak, vajon nem fogsz-e fölébredni és megijedni. Ah ez borzasztó! A kit úgy ápolánk, azt magánosan ott hagyva tudni a szeles mezőben; — a ki körül úgy örködénk, azt hízni a temetőörre, ki éjjel a kaput bezárván, saját házába tér; — a kit selyembe s bíborba öltözteténk, s szalaggal és virágokkal fölékesíténk, s ölben, meleg ölben hordánk, azt most ott tudni a hideg, nedves s piszkos földben. Ah ez borzasztó!

Mind a mellett is sírját gyakran meglátogatjuk. Fáj ott sírni, de jól is esik. Szenvedünk az igaz, de könnyülést is érezünk, mint érez a beteg, ha meggyülött sebje fölfakad. Hiszen a fájdalom fölfakadása a könny-hullatás.

Ott ünnepelők meg születésnapját is. Méltóbban hol ünnepelhettük volna meg? Ha a gyermek sírhalma szép, az akkor szép, midőn zöld, midőn tele van viruló rózsákkal és eleven virágokkal; ilyenkor e kis tér úgy néz ki mint egy kertecske, melyben a kis teremtés jól lakozik. Néha szinte várom, hogy a virágok s lombok közül előlép és köszönteni fog. A sír mi egyéb, mint a kegyelet oltára; a tied legalább nekünk egy oltár, melyen neked virágokkal, koszorúkkal és meleg könyekkel áldozunk. Ha nincs élet túl a síron, hanem végenyészet, természetes, hogy ez mind hiábavalóság; de ha van, oh akkor téged bizonyosan örvendeztet a mi gondunk és figyelmünk, s ekkép mi neked örömet szerzünk a sírban is. Szerelmünk így követ téged az életen túl is, kiterjed az a sírba is; de te vájjon tudsz e erről, vájjon emlékezel-e mi reánk? Szereted-e, ha hozzád jövünk? Érted-e, ha hozzád közeledünk és midőn tőled távozzunk? Avagy vársz-é minket magadhoz?

Hiszen én, apád, alkalmasint veled fogok a földben

együtt feküdni. Nem hiában szerettél te engemet anynyira, legegőbb fogunk mi találkozni is. Én száműzetésben halva meg, így természetesen melléd tétetem, mert a többiek miért ne térnének haza? Elég, hogy velem s értem szenvedének s életemet megszépíték; a holtak úgy sem használhatnának, s így minek szenvednének hideg idegenek közt, hol száz év múlva is jövevények lesznek? Ok majd haza fognak menni, s menjenek haza, magam is azt óhajtom, én magam itt maradok Iréknémnél; ő tudta, hogy apja soha sem fog hazatérhetni, mint jó gyermek vele akart maradni s az idegen földben fekvés kínjait enyhíteni az által, hogy ott megelőzött. De e szerint már nem sokára fognám követni? Mert ha nem, miért nem maradt velünk tovább? Én nem kívántam ez áldozatot, sőt én inkább feküdtem volna a sírban egyedül, csak míg élek. vele élhettem volna.

KÖLCSEY EMLÉKEZETE.

(1839.)

Mélyen s csendesen fekszik a halott a föld alatt. De vájjon mint mélyen s mint csendesen, oly érzéketlenül is? Nincs neki többé tudása sem arról, mi a sír éjjelén túl van, sem arról, mi ide fen az élet forró zajában történik? Nem eped kebele a múlt emlékezete után? Sem jövődőt nem vár nyugtalan lélekkel? Nem hallja azok lépteinek dobogását, kik fölötte keseregve járdáinak, s azon fájdalmakról, miket halála okozott, azon könnyekről, mik érette ontatnak, semmit nem tud?

Ha igen: oh akkor boldogtalan vagy te, ki a c s e k e i mezőben a Tisza és Túr közötti szigeten új sírban fekszel. Így te nem taiálál nyugalmat a sírban, mit mi emberek pihenő révnek hiszünk; midőn élni megszünél, szenvedéseid nem haltak meg, hanem csak átváltak; haza és nép, mely gyötrelme volt életednek, gyötrelmed lőn halottaidban is. Mert nem feleség, nem gyermek sír utánad, férj és atya te nem valál; a haza, melynek emésztő szerelme lánghabkint folyt véredben, egy nép, melynek fájdalmas vágyait kebledben viseléd, búslakodik éretted, ennek panasza s bánata, kínod s dicsőséged egyszersmind, gyötör hideg ágyadban, adván

szenvedést élet nélkül, s megörökítvén így a halálban a kínokat, mik az életben mulandók voltak. Életszenvedéseiden kívül e népfájdalomért nézem én sírhalmodat szent helynek. Mert a fájdalom megszentel, de az öröm soha sem. S onnét van-e ez, mivel az öröm nem oly tiszta érzeménye a léleknek, vagy mivel a bánat sötét vize nemesb kútútból ered az öröm csillámló habjánál? annyi igaz: szenvedés gyakran válik az erény anyjává, a boldogság ritkán, s nem tagadhatni azt sem, a keserv tartósb életű a szívben a kéjnél. Örülünk-e annyira a rózsabokor bimbójának fakadásakor, mint szánjuk, ha piros levelei hervadoznak az őszi szélben? Nem feledjük-e el a helyet, hol nagy emberek bölcsője rengett, míg sírjaikat híven megjegyezzük? A népek elméjében nem elevenebben él-e valamennyi győzelmek fényénél a szerencsétlen csaták gyászemléke? Hányan ismerik diadalmainkat, míg Várna és Mohács említésére minden magyarnak kebele keresztülrázódik? A megváltónak is meg kellett hálnia, hogy tanai hitté váljanak, hogy képe szent fényben nyomakodjék az emberiség lelkébe; ha ünneplő pompában ragadtatott volna mennyekbe, akkor jobban csodáltatott, de korábban is elfelejtetett volna. Mert az öröm pusztán a jelenen uralkodik, múltból jövőre csak a szenvedés hat.

Mint az éjszakának, a szenvedésnek is két hajnala van: egyik az emlékezet, mely azt követi, másik a sejtelem, mely azt megelőzi. Nem tehet-e tanúbizonyságot minden, kinek életében kínos napjai valának, — s kinek nem voltak ezek, — hogy a szenvedés fuvalmát előbb megérezzük, mint az maga megjön? Avagy miként magyarázzam meg gondolataimnak azon elsötétülését, érzelmeimnek azon búra hajlásút, azon elhervadását ked-

vemnek, azon életundort s elcsüggedést, mely e szent férfiú halálának napja körül hatalmat vőn ellenállhatlanul lelkemen? Okát nem látván, szinte megijedék az elboruláson. Csak az idő magyarázá meg, mit az ész nem tudott megfejteti. Létezett az ok, de titokban; bűm öszszeköttetésben volt kútfejével, de nekem ismeretlenül; az életundor szaga volt egy sír virágának, mit én még nem láthattam; csüggedésem egy szívdfélsből eredt, de a tör láthatlanul jött és ment; a háborgást bennem azon hirtelen űr szülte, mi keblemben a veszteségkor támadt, mit már éreztem, de még nem ismerhettem.

S miért volna képtelenség a sejtelem, hogy ez sokaktól tagadtatik? Az isteni mindentudóságból ez nem egy parányi sugárka-e az emberlélekben? Nem ismeriink-e a természet tüneményeiben is ehhez hasonlóra? Nem előbb hallatszik-e a zúgás, mint maga a szél megérkeznek? A tiszta tó nem zavarodik-e meg, mikor a sötét fürgeteg még távol van? Vihar előtt a fák lombjainak végei nem remegnek-e a nélkül, hogy törzsökük tudná miért? A tenger madarai nem éreznek-e nyugtalanságot, mielőtt még a vész feltámadt volna? Nem fátyolozza-e be a föld világos arcát árnyék, midőn dörgés és villám készül az ég felhőiben? A sejtelem így előzi meg a csapást. Egy nyilalás ez a közelgő betegségből, egy hírmondó felhőske, mely egünkre tolakodik, egy árnyék az éjjelből, mely borongva közeledik felénk. Azonban a sejtelem mihamar elmerül a fájdalom körében, de belőle az emlékezet mint Phoenix annál tartósb étellel születik. S bár szelíden, de sötéten ülepedik le a szívre. Boldog, ki sírhat. Annál az emlékezet soha nem fog sűrűdni kinná, mely öldököl, hanem időnkint, óráiban az ellágyulásnak könyekben olvad fel.

Hiában mondjátok, bogy sírni elgyöngülése az idegrendszernek, melyen minden beteg érzés végig rezeg, hogy erős lelkek az ily érzemény ily lágy kiömléséről mit sem tudnak: én legalább nem szégyenlem e gyöngeséget, az örülő vagy szenvedő szívnek e felfakadását; sőt hiszem, jönnek elő az életben pillanatok, mikben egy könnycsepp gyöngye a férfiú szemének is. De a sírásnak nem helye a domb, mely Kölcseyt földi. Midőn a veszteség s fájdalom nem csak a szív húrjait érinti, hanem a lelket, az érzelmet s a kebel komolyabb vágyait is megragadja: az nem szóban, nem könyben, de némaságban nyilatkozik. Ez hangja, ez nyelve mindannak, mi kibeszélhettem

S az ő halála ilyen esemény. Mert nem egy letört szobor ő, melyben, mit vesztenk, egy pillantással megmérjük; hanem egy roppant omladék, melynek számos ágait s osztályait sorban meg kell járnunk, hogy igazán érezhessük, mi nagy volt a mű, következőleg mi dús a romlás.

Ki arczképét látta, melyben lelkének ártatlansága s erkölcsének egyszerűsége oly híven tükrözik, ne gondolja, hogy őt már ismeri; ki hallotta szólni majd nemzetünk tudósai, majd az ország képviselői körében, csak egyes pillanatok látott életének esztendeiből; ki munkáit olvasta, melyek a legnemesb kedély és a legmelegebb szív tolmácsai, tanúja volt ugyan szelleme, ereje gazdagságának, de nem annak, mi melle szentében forrott, küzdött és élt; — ti, kik őt csak ezekben töredékesen ismerétek, igaz képére egyedül az írás e szavaiban találtok: »az ember az istennek élő egyháza.«

Mintha róla sugárzottak volna le e szavak!

Visszaemlékezem rá s boldogságában szívem repes.

Ilyen magas, nemes alakkal az életben ritkán találkozunk. Az önzésnek e korában, az erkölcsök e romlásának közepette hasonlított ő egy jó illatú virághoz, mely a rothadás dombtetején tisztán nő fel. Hű fia volt a természetnek, ki vagy hallgat vagy szól, de hamisat soha nem mond; egyszerűsége s gyermekded ártatlansága az emberiség ártatlan ifjúkorára emlékeztetett, — ő egyenesen Homér világából látszott lépni közénk. Szenvédélyt nem ismert, de csupa szeretet volt egész lelke; ez őszön — a legnemesb, mert ok nélkül való, mint az istenség, tette íróvá, barátá, hazafivá s mindenné. És ez magyarázná meg pályáját. Ki merné s ki tudná megvesztegetni a szeretetet, hogy árulója lenne annak, a mit imád? S a szeretet volt istene kehiének s isten azt, mit szeret, legyen az egy bogár, legyen egy világ, s kárhozatra inkább, semmint áldozatra érdemes, nem veszi el. hanem megváltja s meghal érte.

Ily érzelemmel volt ő polgár és ember. De a szeretet túlzottan bízékony szokott lenni; ilyen volt ő; ő kételkedni csak kezdett, hol végítéletét más kimondá; meg kellett csalatnia, hogy valakinek ne higgyen; ő maga túrt békével, mintha szenvedés nélkül nem volna élet, s mást óva tőle, mintha az ember semmi szenvedést nem bírna meg; előtte senki sem akkor lett rossz. mikor jó lenni megszűnt, hanem midőn az ő ártatlan lelkének mentő okai védelmében kifogyta«. Sem azoknak nem való a föld, kik pokolnak, sem azoknak nem, kik menynek tartják, pedig e két szélsőségre derült és borult napjaikban ép azok tévednek, kiknek szíve szeretettől lángol, holott az egész földi élet, mely annak szenvedéseiből s ennek örömeiből gyűl össze, a középutra szólít fel. De épen így lehetett ő oly lélekemelő jelenet időnk-

ben. A történet mind ó, mind új személyeinek erénye feltaláltatott benne azoknak bűne nélkül; az ókor erkölcsét bírta, az újkor ismereteivel ragyogott.

De ennyi tökély nem volt elég arra, hogy nyugalommal s boldogsággal jutalmaztassék. Pályája mint íróé némileg összeesék Kazinczyéval, ki képviselője s martyra volt a literatúrai üldözés időszakának, melyben a későbbi dicsőségnek csak árnyéka lebegett a vivők homlokán, melyben előbajnokait a nemzet ez új életkorának, részvétlenség, megvetés, sőt hideg közgúny kísérte. Mert minden újítás üldöztetéssel jár; a sást, mely nap felé száll magasban társainál, újongva kergeti a mindennapi madársereg, és közötté egy nyíl is röpül utána. Életedben csak egy pillanat volt, melyben megnyílt a hely, hova születted, s min epedve függött lelked. Boldogságod eljöttnek hívéd, szárnyaidat már nyitogatád a bátor repülésre az új pályán.*) Ellenséged hatalmas volt, de barátaid győzhetek volna Elhagytak ők. Boldogok, ha nemes szándékkal, ha nem tudva mit cselekesznek, követték el a szörnyű vétket. Vajha egyet és mást fényes pályáján ne háborgasson emlékezeted, mely annál sötétebb, mivel már csak sírhalmodról emelkedik fel. Az oszlop, mit ugyanazok akarnak neked állítani,

*) Döbrentei az akadémiai titkárságról leköszönvén, Kölcséy vágyott helyére. Szüksége volt mind a díjra, mind a pesti könyvtárakra. hogy az irodalomnak szentelhesse erejét. De ellenezték megválasztását sokan, Budán is, az akadémia körében is, de főképp ellenezte az akadémia másodelnöke, ezt mondván: „a franczia akadémia is uralkodott egyszer egy titkár, nem akarná, hogy a magyar akadémia is egy titkár uralkodjék.“ Hogy ez nem lehetett a valódi ok, tudhatják mindazok, kik Kölcséy ismerték, ki a föld legigénytelenebb s legcsendesebb embere volt.

elkészt bánt, nem ád az vissza; csak gyakrabban fogna emlékeztetni arra, benned kit veszténk el.

De hiszen minden nagyak s nemesnek osztály-része szenvedés a földön, sínylik itt, mikép minden növény, mely honából idegen hazába lőn átültetve; innét van, hogy a derék akkor legkisebb, mikor mint egy száműzött az emberek közt vív, s valódi alakában és nagyságában az emlékezet nagyító tükörén keresztül akkor jelen meg, midőn közülünk az égbe, eredeti honába visszaköltözött. Sok tulajdon, mi mennyben jutalmat nyerne, itt len a földön bűne s átka birtokosának. A ragyogás elfajult korában élünk, ha bűn is csak tündököljék, ha erkölcstelenség is, csak így ne nevezessék, ha alacsonyág is csak tekintélyt s hatalmat adjon, mi megnémitsa a sokaságot, innét a síron a jövendő élettel, túl a síron e világgal nem gondolnak. S csoda-e, ha ő, ki legörömostebb keblének belső világában élt, s ki nek egész szellemi élete egy csendes szerénység által úgy borítottatik be, mint a rózsabimbónak illatos kebele piruló levelek által beborítottatik, csoda-e, ha ő sokáig csak kevesektől ismertett? De kik ismerték, tisztelték mindazok.

Sőt, és ez olyan dicsőség, miben vele kevesen osztznak, nemcsak a jók tisztelték, de még azok is, kiknek őt gyűlölniük kellett volna, s kiktől ő, bár szerété az embert, nem kívánt becsültetni. Oka epnek, mivel hiú nem lévén, kitűnésért másokkal nem vetélkedett; mivel igénytelen lelke senkivel nem érezteté azon nagy szellemi hatalmat, melylyel bírt; mivel gyermekded egyszerűsége, melylyel élt, szólt, viselte magát, kibékelteté az embereket magas elsőségeivel, miket különben másokban látni, annyival inkább öntudattal társulva látni és

azokkal nem bírni, irigységet gerjeszt az emberekben; de kiket erénye ellene netalán felingerelt, ugyanazokat ártatlansága lefegyverzette. Így nem bántatik, így nem gyűlöltetik a szelíd bárány, mert bár maga a jónak példája, de nem ostorozza a gonoszt.

Valóban megvizsgálódik az ember, ha saját embertársát ily tisztának, ily erényesnek látja, ha talál a földön olyanokat, kiken meg-megérik a paradicsomi ártatlanság szűz illata, ha némelynek feddhetlensége azon édes hitbe ringatja át, hogy Éden még nem pusztta, csak zárva van, mivel onnan időnkint elelküldetik hozzánk egy-egy lakosa megnemesítésére az emberfajnak, mely itt len a bűn törteimében tenyészik. De a sors e küldötteinek, bár nem minden szem olvashatja, sötét végzet van írva homlokaikra: „szenvedjetek mást boldogítva, emésztdjetek mást táplálva, haljatok meg mást megmentve.“ S rajtad ez ítélet szörnyű híven beteljesedett. A haza s nép javának szerencsédet áldozád fel, saját életerődöt adád nekünk élvül munkáidban, s erőd egy nemes ügy védelmében*) utolszor lángola fel, midőn a halál utolért. Közfájdalommal látánk kidőlni, mert benned azon őskori személyek támadtak föl, kik ből-csek lévén, vezéreknek tekintettek.

Mi az élet más, mint egy tenger, melyet a vész éjszakája gyakran elborítván, rajta az emberek élethajócskái sokféle rémek és veszedelmek közt eveznek!? Partjain köröskörül ti nagyok vagytok a világító tornyok, melyek fényt vetve a hullámokra, mint a nap, különbség nélkül megvilágítjátok úgy az üldözőknek, mint

*) Ekkor volt elfogva Wesselényi, és Kölcsey az ő védelmének írásával foglalkozott.

az üldözötteknek utait. Ama számtalan élethajócskák egymás mellett pillanatonként elsüllyedeznek a nélkül, hogy az feltűnnék; de ha egy világító torony, melyhez oly soknak élete, szerencséje s pályája kötve volt, omlik össze, egy világ sóhajt fel, mert fényének kialvásakor milliók felett borul el az ég.

S romain bizonyosan nem könyezik a rabló, ki sötétségért imádkozott. S lesznek, kik sírodon is vigadva fognak tombolni s fekete bikát ölnek áldozatul az alvilágnak. De senkit ne háborítson e vad látvány. Midőn majd a történet másája birtokba veszi sírodát, szövétnekének világánál mellőle e sárga káprázatok, az érdeknek és indulatnak mindenféle szülöttei mind elröppennek, csak a valódi dicsőség marad meg. E mennyei eredetű fény olyan, mint az, melyben Mózsés csipkebokra égett, lángjában a jelesek emléke és sírfája örökké ragyog, a nélkül, hogy valaha megemésztetnék.

Íróvá őt, természetes vonzalmán kívül, részint egyéni caractere tette, mely, mint némely virág, minden idegen érintésre bezáródik. részint szomorú házi körülményei, mik által a világ szédítő élveitől s a cselekedet önerejétől távol tartatván, ennél fogva saját belsejének művelésére utasított, így lett ő költő, mert az érzemény bokrának, ha gyökere kín, bimbója az ének; így író, mert tettvágy emészté lelkét s a kimondott gondolat, ha nem test is, de szomszéda a testnek. De ne feledjük, hogy írónak lenni egykor, még az ő ifjúsága hajnalában is egészen más és némileg több jelentésű volt, mint ma. Azon kor emberei e pályára inkább hazafiságból, mint írói dicsőségből léptek, művelték a tudományokat, mivel a hazát szerették, a másák ajánlékaival nem ezeknek, de a nemzetiségnek oltárán ál-

doztak. Hazafiul érzésen alapult az összes írói munkás-ság. Ezen időszakban a valódi hazafi tisztos nevezetét csak az írók érdemlik meg, mert saspillanattal egyedül ők tekintének a jövőbe, egyedül ők láták át, hogy ha-gyományi raktárunkban a nyelv azon egyetlen mag, melyben az életnek s nemzeti jövendőnek csirája van, egyedül ők érzék az egyesülés óriás hatalmát, és szövetsé-gük, az üldözött, megvetett, kigúnyolt szövetség őrzé meg a kincset, mely elveszvé, nemzeti halálunkat vonná maga után, mint megszabadítva mentőnk lőn. Csak mi-ntán ezt kezeikből maga a nép egyeteme vette át, azóta kezd elváltabb kört és több önállást nyerni a literatúra. azóta kezd hazafiul tekintetektől függetlenebb lenni a nélkül, hogy azokkal összefüggeni megszűnne. E szem-pontból kell tekinteni mindazon férfiak életét, kik Kőlcsey előtt s vele egy korban lőnek írókká. Céljuk nem az volt, nagy írókká lenni, hanem egy nemzeti irodal-mat teremteni, kevesbbé akartak magoknak dicsőséget vívni ki, a tudománynak haladást szerezni, mint a nem-zeti ügynek használni.

De itt nem szabad téged sem felednem, oh szent barátság, mely az ő saját vallomásakint, szelid kézzel vonád őt e pályára és szerelmesedkint marasztalád őt kebleden. Jótevő árnyékod enyhébe vonultak akkor íróink azon csúfolódó nép elől, melyért életök szomorúan emész-tődött, mint a mécs, minél érette virasztának, és pihenés közben kebledbe rakták le a múlt nap meggyaláztatását, hogy másnap újakkal halmoztassanak. Közelv, mely ha-zánkban ekkor barátságot szőtt, csak az irodalom volt. A szenvedés s megvetetés volt benne az istenség, mi a pályázókat összetartó. De e barátság akkor édes és szent vala. Mert literaturánk azon időben hasonlított egy hajó-

hoz, mely véstől hányatva az elmerülés szélén lebegett, s a közös veszedelem mindazokat, kik rajta valának, kiktartásra s kölcsönös támogatásra inté; de most hasonlít az azon hajóhoz, mely sík tengeren haj és gond nélkül evez, s emberei útközben, elhidegülve egymástól, előre azon kincsekről álmodznak, mik rájuk az elérendő parton várnak.

Van költőnk dúsabb képzeletű, van lelkét szilajabb lángáradással megrohanó, de kebelhez a részvevő érzemények olvadó hangjával legjobban ő beszél, s a szívnek örömben úgy, mint fájdalomban édes zenéje epedő harmóniával csak soraiban zeng. Vannak íróink is terjedtebb ismeretekkel, vannak, kik a tudás többféle nemében munkálkodtak; vannak, kiknek szorgalmáról nagyobb kötetek tesznek tanúbizonyságot; de teremtő elmével, mely nem idegen sugárokat ver vissza, hanem azokat magából büvel ki, mint a selyembogár drága szálaít, senki nem bírt oly mértékben, mint ő. Ha nem tartozik is azon óriás szellemek közé, melyek vagy az emberiség, vagy egy nép történetének mezején terminuskép állanak, s két különböző időszak vége s kezdete közt határhegy gyanánt emelkednek, mert jóllehet teremtő tehetségekkel bírt, de szerencse s körülmények neki nem kedveztek; azonban ő mindenesetre egy nevezetes stadium, melynél irodalmunk egy új irány felé fordult, mely tőlünk a haladásban még sokáig mértékül s kiindulási pontul fog vétetni. Koráig főkép a pusztá szók körül fáradozának íróink. Apródonkint megszűnt a nyelvtusa, tüzéből megjelent az új alak. Az volt Kazinczy kora, ki bájt adott a nyelvnek, Kölcsey gondolatot, érzést, tartalmat tön bele; ama körül fény gyűjté össze a sokaságot, ennek körébe meleg és mélység vonzá, s mondhatni: hevétől virultak

fel reményekben leggazdagabb ifjaink; s miként Kölcsey és kortársai ama szenvedéseinél fogva szent öreg ragyogó szellemének, úgy a mai ifjak jellemében s irányban a Kölcsey mély keblének kisarjazásai. Azonban neki, ki gyakran emlékezett Hellasra, melynek gyermekei Homér verseit könyv nélkül tanulgatták, s ki jól tudta, miként Tasso költeményei az olasz köznép ajkán forognak, nem nagy kedve volt dalokat írni azon nemzetnek, mely csak megénekeltetni vágy; de az érette lángoló költővel anynyira nem érez együtt, hogy saját dicsőségének énekeit sem zengi utána. Olyan vidékben, melynek nincs visszhangja, szomorú élni. Tehát benne az írói érdemre nézve ne ítéljük abból, a mi róla maradt. Láttam én őt és nem egyszer láttam keserű sóhaj közben, mint fordult ki kezéből a toll. Esméi tündérbirodalmának határánál úgy állt ő, mint az első pár ember a jónak és szépnek isteni kerte előtt, mint a gazdag ember, ki kincsei közepette is szegény, ha nincs kinek azokat kiosztani.

Valóban egykor azon dicsőség ragyoghatandott volna laka felett, mely Franciaország L'Hermitage-át híressé tevé. De ellenséges viszonyok eltéphetlenül hálózta körül s lefűzték lelkének villámszárnyait. Hiában kiáltozá, hogy neki »nem lélektelen szépség, de emberek kellene«, hogy »terhére van az a magány s elbagyattatás«; hiában nevezé lakát távol barátaitól s a literatúrától »s z á m k i v e t é s n e k«; hiában panaszlá, hogy »magában élni a legnagyobb szerencsétlenségek egyike«: haliák, de nem hallgatók meg őt, ellenei nem, sőt barátai sem, s legnagyobb érdeme legnagyobb súly volt elmerülésében. Ama régi görög bölcs, korunk vészes indulatával lelkében, egy pontot a földön kívül óhajtott magának, hogy azt sarkaiból kiemelhesse; s ő az újkor

bölcsse, a régiek csendes erényével egy szüle hazában kéré illő helyecskét, honnan teher alá nyújthassa vállait. De oh a végzet úgy akará, sírod közel essék bölcsödhez, és mint író soha se munkálkodhassál lelked omló sugárai-val a nemzeterő forrásának központjából. Valál a haza egyik szögletében messze elásott kincs, senki nem emelt föl. Születtél s éltél egy elszigetelt magányban, hova a közéletnek csak fájdalmai jutnak el s nyilainak a szívbe.

Azonban ő mindent megtón, hogy korlátolt helyéből kivergődjék. Jól tudta, hogy csak félig él, ki maradt költő és bölcs, mert mindenik magvető, s amaz érzemé-nyeit, emez gondolatait főkép a jövő számára hinti el, pedig a jelennek is, melyben élünk, adósaí vagyunk, s tehetségünkéből ezt talán még több illeti; jól tudta ő, ki Plutarch ideál világával korán megismerkedett, hogy midőn az ó-kor férfiai cselekvés és tanulmány, gyakorlat és szemlélődés között megosztak, az életnek ez meg nem osztása, de kiegészítése volt, s ama híres tölgyfák, melyek századok után is csodálatnak, így vertek szilárd gyökeret a mélyben, s így kaptak terepély koronát a magasban; jól tudta, hogy élet és tudomány két ellenként nem emésztí föl, hanem áthatja egymást, s az élet a tudománytól, mint a naptól a föld színeit és termékenységét nyeri. E hiedelemmel s e kötelesség ér-zetében lépett ő a polgári pályára, miután már munkái az irodalomban neki tekintélyt és hírt szereztenek. Hasonlított ekkor az ő dicsősége az esztendőéhez, midőn ez a lomb és virágdús tavaszról átlép a nyárba, melynek drága gyümölcssei s kalászaí még azokat is bámulatra ragadják, kiknek a tavasz finom illata s a pacsirtaének semmi élvet nem nyújtott.

Miként meglankad a virág, mely egy erdőnek bé-

kés árnyékából kivétetvén, napfényre ültetetik ki: eleintén úgy sínylett ő az élet tompa zajában, melynek hullámaintól eddig nyugalmas távolságban folyának napjai. De ereje napról napra növekedett, mint a hajós bátorsága, ha már a nyílt tenger vészei közt van, s midőn magányának elhagyása után nem sokára az országgyűlésen képviselőink körében megjelent vala, bár személyében körülborongva azon előítélettől, hogy lantján kívül a költő, könyvein kívül a tudós semmihez nem ért; magas eszmékkal tölt polgári beszédei, miket művészi becsre emelni ő kezdett hazánkban, csodálójává s tisztelőjévé tevék az egész nemzetet, mely ezen felül jellemében oly bizodalmt helyeze, hogy az valóságosan h i t n e k neveztetetik. Tudományos készülétre nézve egy fejjel állt volna magasban a többi képviselőknél, ha szerény gazdagsága, hasonlókép a dúsan megterhelt ágaktól levont gyümölcsfához, önkényt vissza nem hajolt volna azok sorába, mert ő nem ragyogni, nem ezerek s milliók fölött feltűnni, hanem hatni és használni kívánt. Igen sokan társai közül, sőt a legtöbben, először csak körében érezék, hogy a törvényhozónak, ki egy nemzet jövődjé felett határoz, mi magas szempontból kell a dolgokat tekintenie, hogy a törvényhozói pálya, mire embereink addig oly kevés készüléttel szoktak lépni, minden másnál több tudományt, mélyebb reflexiót és tisztább lelkiismeretet kíván. E szellemi felsőbbsege cselekvé, hogy az elvek szellemi birodalmában társaitól vezérnek tekinteték, minden igénytelensége mellett is, mint utasoktól annak tekintetik a kalauz, ki akkor is vezet, ha a csoport előtt megy, mert ekkor követetik, úgy is, ha csendesen jár, mert ekkor javallataért feléje vissza-visszapillantanak. Ha nem szólott is igen gyakran, mindig szólott, midőn nagy

elvek sorsa forga kérdésben. Egyébiránt az ő rövidszavazata mások minden ékesszólásával fölért. Itt is, mint egész életében, sokat hasonlított ő azon fehér márványszoborhoz, mely a templomokban hallgatva áll s fejből a bölcseség lángnak képében sugárzik ki.!

Nem ő volt az, ki a viták bomlott fonalait rendező értelemmel kísérvén, az egyes üléseket kormányozá, e barátja él most is és kesereg utána; Kölcsey időről időre a jog, a szabadság s az emberiség égi szózatát szokta vala szellemi hangjával a képviselők házában nem elmondani, hanem valóban elzengeni, miként a görög színpadon a chorus a sors örök igazságait a cselekvő személyeknek elmondogatja. Csak azok tudhatják, kik őt szólani hallák, beszéde egy géniuszként mi jótévéleg liléié meg hallgatóit, mint volt ő mestere a szónak, mely a szívnek szívébe lövel; valahányszor szólt, mindig mi édes ellágyulás és valóságos megszelítődés áradott el a teremben, mely tartott mind addiglan, míg utána más nem beszélt, mi mint sötét este következett a nyári napra. Gyermeki arczával és szüzi igénytelenségében ilyenkor hasonló volt ő egy leányhoz, ki, szerelme őt hőssé tevén, lobogót lagad s nem annyira bátran, mint magasztosan a vézszel szembeszáll; hasonló volt egy zászlóhoz, mely jóllehet magában erőtelen, magán hordja jelszavát egy tábornak, mely, bár essék, bár győzzön, csatái közül reá tekint föl. Mert töredékenyen alkottatott ő, lelke ugyan egy világnak számára vala teremtve, de teste egy haza terhe alá is gyöngye volt. Innét azon folytonos küzdés és ború úgy életén, mint munkám. De a végzet igazságos szokván lenni ajándokainak kiosztásában, többnyire kínlódni szokott minden test, mely óriás szellemet zár magában; ez

hasonló egy oroszlánhoz, mely kalitkáját szörnyű erejével addig rengeti, míg, összedöntvén azt, újólag szabadságban érzi magát. Így volt az élete közkincs, így lón halála nemzeti veszteség, s nevét, ha nem sírdombja fölébe is, az ivadék számára a h a z a tartozik följegyezni. Oh sokáig üres és betölthetlen marad a hely, mit te nemes polgár a nemzet derékéi közt elfoglalál, s egy érzékeny seb a haza földén azon hasadék, mely a te sírod!

Sok embernek nagysága életével fogy, de a tied minduntalan növekedett, mint a folyamé, mely akkor legnagyobb, midőn futása végéhez közeledve, a tengerbe omlani készül. E részben is hasonló vagy az ókor legnemesb férfiúihoz, kik fájdalommal teljes életökben bármi sokat, nagyot és szépet cselekvének, halálukban lőnek az emberiség jótevőivé, sírjaikból mint halhatlan példák emelkedvén föl a következő nemzedékek előtt. Kélnék ezek messze feltűnő hegyek gyanánt, melyek az élet sivatagán bujdosó népeknek, téren és időn keresztül ragyogván, örökös útmutatókul szolgálnak.

Halála előtt csak húsz nappal valék egyszerű falusi házában. Lelkéről azon borongó csüggedés, melybe elszomorodott hazafiul érzeményének terhe alatt sülyedett, kezde oszlani, szokatlan kedv, életerő, vidámság mosolygott szemében, ismét reményit, kész volt még egyszer pályára szállani, s homlokának bérczén egy új szép napnak hajnalsugárai fénylettek. Oh mint nem hittem akkor, hogy ezek nem egy fölkelő, hanem egy lenyugvó napnak legyenek visszasugárzásai! De e hatalmas tölgynek, mely ellen a vihar hasztalan támadt föl, a föld titkában láthatlanul dúlattak össze életgyökerei; a sza-

badárnak e vártornya, épen midőn újonnan felkötött harangjai legjobban s legszebben zugandottak volna, akkor omlott össze.

Oh mi szép tünemény az ember, midőn lelkének szövéténekével a természet s tudomány titkaiba lép, vagy midőn gazdag phantasiájával új báj világokat s képeket alkot teremtve; mi fölséges az ember, midőn a haza és az emberiség szerelmétől átmelegedve, a gyönyörnek úta helyett a földnek viszontagságait választja, vagy midőn egész életörömét s nyugalmit áldozatul viszi felebarátainak boldogságáért; de az ember akkor mégis csodálandóbb, midőn önmagába merülvén, akaratát a szív érzéseivel s az ész kívánatival összhangzásba hozza; mert az istenséghez ő nem akkor közeledik, mikor a ragyogó csillagok s égi testek magas utait meglesni ég felé száll, sem nem mikor polgári szent kötelessége teljesítésében életét nyújtja nemzetének, bár ez a megváltás isteni művére emlékeztet: hanem mikor tökéletes önméretre jutva, jót és gonoszt lát kicsírázni keblében; de csak a jót engedi fölvirágozni és gyümölcsöt teremni. Az ember egy világ magában; benne legkisebb történéjék vagy akarata nélkül vagy akarata ellen, ő nem ura többé önmagának, mint mindenható úr a teremtő a maga nagy világában. De minden, ki indulatainak tengerével anynyira bir, hogy bár félelmesen dagadozzék, soha túl nem csap a partokon, ki szenvedelmeinek tüzeit előbb tudja kioltani, semmint ennek vad lángja korlát nélkül uralkodjék életén, az saját kis birodalmában fejedelem, sőt isten a neki kijegyzett helyen.

Embernek érdeme ott kezdődik, hol érette a gondviselés munkálkodni megszűnt; mint igazságos mértéke az, melyet betölthetni mindenkinek hatalmában áll. Szép-

sége a testnek függ a teremtől, mert az életnedvek miként kifejlésének ő szab utat; a lángelme égnek ajándéka, mert a nem-választott hiában váraozik e kis mennynek ajtajánál, neki azt sem könyörgés, sem kétségbeesés nem nyitja meg; a népszabadítók s világhősek tetteibe azon szent erőt, mit szerencsének nevez a sokaság, az úr adja s kegyelme életük felett nemtőként viaszt; minden, ki e nélkül indul meg, a sors kerekétől összetiportatik; de az erkölcsnek országát lelkében mindenki felállíthatja, erkölcsi szabadsággal mindenki bírhat, a rablánczolt között is, minden időben s minden körülményekben egyiránt, mert erre egy dolog segít: a lelkiismeret, s ezt megszerezni hatalmában áll minden embernek. S ha téged rémítgetnek a bűn kísértései és te diadalmaskodói; ha a vétek ezerféle csábokkal édesget le az erény ösvényéről és te rendületlenül megállsz, mint háborgó tenger közepette a kőszál; ha a hóhér pallosa esti bíborfényként szemeidbe villámlik és élére bátran tekintesz; ha az igazság elárulásaért kincseket mérnek és te szemet hunysz s füleidet bezárod a drága érez sireni zengése előtt; ha a dicsőség kapuit kinyitják, hova vér és gonoszság vezet, s te sírsz kínodban s választasz, és a feledékenység sötét örvényébe lépsz: ki őrzött meg téged, oh ember ennyi fertelmek közt ily szüzen és ily tisztán? Senki! magad valál magadnak Istene.

S ez a különbség a híres és a nagy ember közt, mi melléknevet oly soknak osztogatnak és oly kevesen érdemelnek meg; amaz olyanból válik, kinek a gondviselés mindent megád, ez olyanból, kitől mindent megtagad; hogy valaki nagy legyen, elég annyi kör, melyben egy ember elfér, de a hír sugárainak mindig

tág láthatárban kell világolniok; az így értelmezett nagyság oszlopa ritkán nevezetes, mivel belső; de a híre külső, s mihelyt emelve van, csodáltatik a sokaságtól: és innen érthetitek, miért hogy nagyok mindnyájan lehetünk, de híresek nem; érdemmel minden bírhat, fényvel nem; Isten mindenkiből válhatik, hős nem. De a dicsőség és hír, mit elme és szerencse ad, hasonló ama drága koszorúhoz, mit koporsóinkra szoktak rakni; midőn ezek sírba eresztetnek, visszaszedi azt róluk a világ s megtartja magának, csak a szerelem mátkagyűrűje kísér el a sírba, s az erkölcsi tökély azon mátkagyűrűje a léleknek, melyet ez a földről jegyképen visz el magával az égbe.

E szempontból tekintsétek ti K ö l c s e y t, kik nem ismervén őt, csak emlékezetében fogtok gyönyörködni. Mert, ki látta az ő arcát valaha akár az irigység, akár a rágalom, akár a gúny árnyékától elborulni? Az ősz haj alatt nem egy igénytelen s leányi ártatlansága gyermek élt-e, bár mellette, mintegy védői eg, férfias lélek s jellemzilárdság óriási alakban állt? Benne nem a legtöbb érdemmel pávúlt-e a legtöbb szerénység? Ki tisztelte mások jogait annyira, mint ő, és saját érdekeinek megsértésekor nálánál ki vala béketűrőbb? Nem vala-e elke hasonló egy t a v a s z i virágos kerthez, melyben egyedül virágok vannak, mivel a kertész gondja azokat előbb fölnevelte, mint a természet dudvákat teremthetett volna? Nem bírt-e amaz isteni odaadással, mely az emberiségért élni és halni tudott jutalom nélkül, és halni bírt volna hír és vércorona nélkül is? Hogy azon dicsőségből, mit lángelme és polgári pálya ad, teljes mértékben részesüljön, neki más hazában és más körülmények közt kellett volna születnie. Jól érezte ő ezt, s azért

soha nem is akart feltűnni lángoszlopkint, mely magának is ragyog, midőn egy népet vezérel: hanem belső teljességre törekvők, s czélja nem vala fénylőnek találatni a világ, hanem tisztának saját lelkismerete által. S bevégzé a roppant munkát. Feljutott az erkölcsi nagyságra. Ezért az ő legszebb s legigazibb neve az: nagy ember. Itt állt ő tetőpontján. Feje mellől csak a gloria hiányzott.

S én ismertem őt. Sőt nem csak ismertem, de azon igen kevesek közé tartozóm, kik előtt kebele nyitva állt, s így láttam, hogy az hasonló egy magányos kápolnához az erdőben, mely kívül szegény, semmit nem mutat, de benne egy szent nyugoszik.

És mégis panaszkodom örömtelen sorsom ellen. A föld, e sötét csillagzat, csak azért teremtetett, hogy edénye lenne egy nagy növénynek, mely az emberi nem; ennek virágai a nagy emberek. De ezen virágokat csak századonként látjuk egyszer-egyszer illatozni. S íme, nekem huszonnegyedik évem előtt jutott az ég kegyelme egy ily virágot láthatni, illatkörében megszentelődhetni, hamvánál édes búban sírhatni, és mégis panaszkodom. Szomorúan érzem, miként hajaim meg fognak őszülni s nem érendem meg másodszor az életben e nagy időpontot, s életem hasonló leend azéhoz, kinek gyermekkorába esék látni az üstököst, mely száz évben jelen meg egyszer az ég boltozatán, ki csak egyszer érezé a mennyei aloét, melyet egy hosszú század alig szemlélhet egyszer virulni és illatozni. De bármit hozzon számomra a jövő, múltamból örökké tartó fény derülend reá, mert a sors se veheti tőlem el azon vigasztaló emlékezetet, hogy én ismertem őt, s azon büszke örömet,

mikép majd életem estéjén a maradék előtt tanúbizony-
ságot tehetek arról: hogy pályám folytában az élők
közt csak egy nagy embert ismertem, s az Kőlcsey
volt, csak egy nagy, bár szegény, pusztaság s
alacsony sírhalmon könyeztem s az Kőlcsey sír-
halma volt!

A CHILLONI FOGOLY.

Lausanne, Genf, September 16. 1837.

A schweitzzi utak kedvesen emlékeztetnek az angol-országiakra, mind puhaságaik, mind azon körülménynél fogva hogy nem egyenes vonalban vezetvék, hanem a magános birtokok szabálytalan fordulatai szerint kígyóznak, igaz így több helyet s időt vesznek el, de több gyönyört is adnak. Kertekből reájok sűrűn hajlanak ki a dió, alma, körte és szilvafák ágai, s a gyorskocsi födelén ülőnek elég kinyújtania kezét, hogy magát a legízletesb gyümölcsökkel megszedhesse. Mert nem hasonlók ezek Hades azon fáihoz, melyeknek gyümölcsstermő gályáit az öreg Tantalos esdő kezei elől forgósél kapja föl az árnyékos felhőkhöz.

Az emberi ész remekei közt Helvétországban talán legbámulatosb a fribourgi vassodronyhíd, mely 900 láb hosszú fészületben 160 l. mélység felett függ. Ne vágott volna zápor, s úti társaimtól ne szégyeneltem volna, bizonyosan leszállók a megterhelt kocsiról, mely alatt a híd úgy hajladozók, mint a vékony ágatető a jólakott madár alatt. Bízám, nem szakad le, mert hiszen 1834-nek októbere óta szüntelen jönnek és mennek rajta, de hiában, szoknunk kell: vékonyságban nagy erőt hinni. E gyönyörű bátor mű, két hegy ormán függve, könnyen

lebeg s inog a légben, mint egy pókszövet; a szél küszködik, játszik, de nem bír vele.

Lausanne nem művei, de pompás fekvése által lön híressé. Hegyoldalában mint királyi székben magasan ül e város, s fölséges tekintete előtt a genfi tó tükre, csaknem egész terjedelmében, ragyogva nyílik meg, s hol vadan, hol szelíden szép partokon s hegyeken túl kilátni a Montblanc ezüst csúcsáig. Fájdalom, hogy az idő elborula, s így a genfi tó hab volt csillám nélkül, s vize sötét, mint a belehellett tükör, és minden vidék s hegy csak egy élettelen földdarab, mely a fénynek csak árnyékát bírta. Hiányzott a nap, e nagy festő, ez isteni színező; hév és fény által lelket ő ad a természetbe, a természet az emberbe. Ködös időben rest, zord, buta az ember, szép napon az elme virágozik, a lélek élettől pezseg, a szív örömmel telik meg. Mi egyéb ez, mint ihletés? Ezért mentenünk kell elődeinket, kik a napot istenül imádják. A népek s papok minden korban jelt kerestek tudhatni, mondhatni: isten jelen van. A nap jelenléte meghat mindent e világon, s meghat eltávozása is; nem csoda hát, ha megdöbbenében a nép akkor azt gondolta: Isten jelent meg közöttünk, ekkor így sóhajtott: Isten távozott el tőlünk.

A genfi hosszú és szép tó végén fekszik Villeneuve, s ez és Clarens közt fehérik Chillon vára. Balra ettől látszik a kéklő Rhone torkolata, ételien ben pedig a meilletiei orrok emelkednek, és az Alpoknak egy terjedelmes, kopár és rideg sora vonul el. Mögötte pedig egy dombon egy hegyi patak harsog, és körölte hullámzik a csapkodó tó, melynek mélysége, bástyafalai alatt 800 lábnyinak mondatik. Villeneuve s a Rhone-torkolat közt látszik egy kis szigetke is a tóban-

magánosan és egyedül, mint midőn az ég tiszta mezején egy felhődarabot pillantunk meg. Rajta néhány fa áll, s elkülönzött helyzete s parányi területe által az egész hájsziget sajátságosan hat elméjére a nézőnek és gondolkodónak.

E várban több tömlőcz van, melyekben egykor az első reformátusok, később statusfogyok őriztetek. A boltozatok egyikén végig egy fekete gerenda nyúlik, mely hajdan a raboknak vesztőhelyéül szolgált. A kamarákban két kőoszlop van, melyek közül néme-lvikről vaskarikák függenek. Bonnivard e tömlőczben sok éven keresztül kínoztatott és őriztetett; lépéseivel, köröskörül járván, a kövezeten nyomot vert, s e nyomsor itt még most is látható.

És ki volt e Bonnivard? Nincs szándékomban életrajzát adni e helyen, csak annyit jegyzek meg, hogy ő, ki a 15-ik században született, Genfet azért választá honául, mert Genf respublica volt, s ez új honáért föl-áldozta nyugalját, kincseit., szabadságát, érette túrt szegénységet, üldöztetést, rabságot, s midőn ő boldog volt, hogy a respublica polgárává befogadta, Genf benne volt kevés. De ő, egyszersmind a reformatiónak is híve, ha a csatamezön hős volt, ki vérével oly könnyen bán, mint lehelletével, azon kornak sötétében égő szövétnek-kint is tündöklük, mint művelője a tudományoknak könyvtárt alapítván, és áldozván javait iskola fentartására. O a respublicáért nem élt csak, nem halt csak, hanem élt s halt egyszersmind, mint hős szolgálta a harcban s a béke óráiban történetét írta meg, — Genf ismer híresebb polgárt, de hívebbet, nemesebbet nem.

S e Bonnivard itt volt rab Chillon várában, mely jó nagy vár s a tó felől már messzire meglátszik;

fehér falai távolra eltündöklenek. S majd három század múlva e partokra vetődvén Byron, őt, a genfiék Teliét, ennek isteni lantja halhatatlanítá. Néhány hosszabb estétmet útközben reá fordítván, Byron e költeményét rímetlenül adom, vele csak áldozni kívánok Bonnivard, a bajnokrab emlékének; — talán e jó szándék meg fogja engesztelni Byron nagy árnyékát is, hogy műve általam ily harmóniátlanul adatik.

1.

Őszek fűrtim, de nem a kor miatt,
 Sem nem lőnek fehérék egy éjjel,*)
 Mint sok megöszült rettegése közt; —
 Tagaim aggvák, bár nem munka által,
 Henyeség gyáva rozsdája emészté,
 Mert martaléki voltak tömlöcznek,
 És sorsom volt, mi sorsa volt azoknak,
 Kiktől szabad föld és szabad levegő
 Tiltott gyümölcsként elkerítettett.
 Atyám hitéért szenvedtem mindent,
 Rabságot vasban és lassú halált,
 O elveszett karón, mivel vallást
 Tagadni meg nem akart ő soha,
 S utóda is hitért mind szenvedett,
 Sötét tömlöczbe midőn vettetett.
 H e t e n valánk, — most én magam vagyok,
 Köztünk ifjú hat, és egy már öreg,

*) Ez történt Sforza Lajossal és másokkal. XVI-ik Lajosnak nejeéről, Mária Antóniáról is ezt beszélnek, habár vele nem oly rövid idő alatt történt is.

Végül oly bátrak ők mint kezdetben,
 Büszkén türek az üldözés dühét;
 E g y a lángban s más k e t t ő a csatán
 Pecsételé hitét meg vérivel,
 Meghalván mint atyjok meghalt, ellentől
 Kicsúfolt a nagy Istennek nevéért.
 H á r m a t tömlöczbe hánytak, kik közül
 íme e váz most már itten csak maga ül.

II.

Chillonban van tömlöcz, egy mély és ó,
 És benne gótlí alakra hét oszlop,
 S e hét oszlop mind izmos, s szürke már,
 Rajok világot egy bús sugár vet,
 Egy napsugár, a mely eltévedvén
 A bástyafalnak nyiladékain
 Aláhullott és ottan benveszett. —
 S világol itt a nedves föld színén
 Mint egy mocsáron a bolyongó tűz.
 S minden oszlopról függ le egy karika,
 S minden karikán ott függ egy bilincs; —
 Ó a vas egy igen maró szer,
 Fogai dúltak tagjaimban is
 Sebekkel, melyek el nem enyésznek,
 Míg el nem múlik ezen új napom,
 Mi most égetve süt szemeimbe,
 Melyek nem látták kélni a napot
 Hány évek óta? — számát sem tudom,
 Én elfeledtem ezt még akkoron,
 Midőn utolsó testvérem meghalván
 Én ott feküdtem élve oldalán.

III

Mind oszlophoz lánczoltatánk külön,
S valánk hárman bár, mégis egyedül,
Mi nem tehattunk egy lépés-két sem,
Mi nem láthattuk egymás arczáját,
Csak ama fakó s sápadt fényen át
Mi idegeimé tön mimagunknak is.
És ekép együtt bár, mégis külön,
Kezünk bilincsben, szívünkben bánat,
Enyhülésünkre volt a föld alatt
E mély elemnek tiszta ürében
Hallgatni egymás hív beszédeit.
Vigasztalván egyik a másikat
Egy új reménnyel, vagy ösmondával,
Vagy énekelve bátran hősiest;
De végre ez is mind majd elhagyott!
Szavunk később oly rémítő hanggá vált,
Echója lett a tömlöcz kőfalának,
Csikorgó hang volt, sem szabad, sem teljes,
Nem zengő, milyen az egykor vala:
Lehet, csak látszott, de azt képzelénk,
Szavunk nem úgy hangzott mint a miénk.

IV.

A három közt legidősb én valék,
Enyim volt a tiszt: lenni gyámol és
Vigasztaló, s tevém a mit tehettem,
És mindenik a mit tudott tévé.
Az ifjabbért, ki atyám kedvese volt,
Örökölvén szemöldjeit anyánknak,
Oly kék szemekkel mint a tiszta ég,
Mély fájdalom tölté el lelkemet.

S valóban látni szomorú vala
 Egy ily madárt egy ily kalitban,
 Mivel gyönyörű volt ő, mint a nap —
 (Midőn a nap gyönyörű volt nekem,
 Lévén szabad miként ifjú sasok)
 Mint északi-nap, mely nem áldozik le
 Míglen nyara egészen el nem múlt,
 Nyara, felhőtlen s a hosszú világú,
 A napfénynek hóközti e szülötte.
 És ő ily tiszta volt és tündöklő.
 S vidám elméjében
 Könnyüket őrzött csak mások bújának,
 Melyek hegyi patakkint omlanak,
 Míglen nem enyhíté a bánatot
 Mit ő maga körül nem állhatott.

V.

A másik lelke ép oly tiszta volt,
 De kedve harczba vonta mindig őt;
 Termetre erős és indulatos
 Ki a világgal kész csatát kezdeni,
 És a legelső sorban elveszne
 Örülve, — de bilincsből nem soha.
 Csörgéseinél hervadt élete,
 Hallgatva láttam ezt alászállani,
 S enyém is tán akkint szállott alá,
 De erőködtem, hogy ápolhassam
 A drága férfi rogyant alkatát
 Hajdan vadásza volt ő a fentetőknek,
 Ott üzte a farkast s az őzeket, —
 E szüle börtönben ő poklot talált,
 S bilincselte lábba többet mint halált.

VI.

Chillon körül fekszik a genfi tó,
 S alatta ezer lábnyi mélységben
 Zugnak s küszködnek vízhullámai;
 Az ónfonal ily mélyen hull alá
 Chillon hószín-fehér bástyáiról,
 Miket babok folynak köröskörül:
 S e kettős börtön, bástya és habok
 Között, hasonlít ez egy élő sírhoz.
 És e tónak színe alatt fekszik
 A bolt sötéten, melyben nyögtünk mi,
 S hallók azt folyni, éjjel és nappal
 Harsogva men vén fejünk fölött,
 És én téiben érzem a hogy csapkodott be
 A rácson a hab, ha nagy volt a vész,
 Játékit üzve a boldog szabadban:
 És ekkor rengett még a szikla is,
 De én e rengés közt nem rengettem,
 Mert én mosolygva vártam oda bent
 A halált, mely megölve csak megment.

VII.

Mondám, hogy idősb testvérem hervadt lőn,
 Mondám, hogy erős szíve megszakadt,
 Magától ő ellökte az étket,
 De nem, mert durva volt és íztelen —
 Hisz megszoktuk mi a vadászeledelt,
 S evésre nagy gondunk soll' sem vala.
 Tej helyében mit bérezi kecske ád
 Vizet ivánk a bástyaárokból itt,
 Kenyerünk olyan volt milyent áztat
 Raboknak könnye ezer év óta,

Mióta az ember felebarátit
 Baromkint vas rekeszbe zárja el.
 De ez mi volt nekik avagy neki?
 Ez nem rongálta szívét s tagjait.
 Természete már aként volt teremtvé,
 Hogy elhervadna egy kastélyban is,
 Ha eltiltatván a szabad légtől
 Nem bolygana a szirtek oldalán.
 De miért késem kimondani? — ő meghalt,
 Én láttam és nem tarthattam fejét,
 Kezét sem, míg haldoklott, sem mint holtét,
 Eröködém bár, mind hiában volt,
 Nem téphetem szét bilincsemet.
 Ő meghalt — és feloldák lánczait,
 S ástak számára egy szűk sírgödröt
 Magában a barlang hideg földében.
 Kegyül azt kérem tőlök, temetnék
 Csontját oly földbe, melyre süt Istennek
 Szép napja; — oh mely balga képzelet! —
 De engem megkapott a gondolat, hogy
 A ki mint ő szabadnak született, az
 Börtönben halva sem nyugodhatik.
 Bár elhallgattam volna e kérelmet.
 Kinevettek csak — és oda temették,
 Röget és puszta földet hányva rá
 A kit mi oly hévvel szerettünk mind;
 S üres bilincse reá vettetek, —
 Ily gyilkosokhoz ez méltó emlék.

VIII.

De ő, a kedvencz és a szép virág,
 A legbecsesb, szülötte óta már,

Anyjának képe bájarczulatban,
Szerelme az egész családnak is,
Martyr atyjának drága gondolatija,
Utolsó gondom, a kiért vágytam
Még élni, hogy még lenne élete
Kevésbbé rősz most, és egykor szabad;
Ő is, kit eddig vidámon tartott
Természete, vagy az ihlet talán,
Ő is megdőlt, s nap után mint nap múlt,
Szárán mindinkább inkább hervadott.
Oh Isten, látni azt irtózatos,
Az emberlélek mint repül tova,
Bármely alakban és bármely utón;
Én láttam ezt mint omlott vérben el,
Én láttam a fölzendült tengeren
Dagadva mint vitt lázküzdelmekkel,
Én láttam bűnös ágyán a fekélynek,
Nagy félelem közt azt őrzöngeni:
De rettegés mindaz, — ez fájdalom volt,
Csak fájdalom; — de biztos és lassú.
Elhervadása oly csendes s nyugodt volt,
Oly gyöngén elhaló, oly szendén lágy,
Oly könnytelen s oly szives-jó mégis, — ő
Azokat szánta, kiket itt hagyott.
Azonban arcza rózsakép virult,
Kimosolyogva mintegy a sírdombot,
És oly szelíden halt el szép szíve
Mint a szivárvány múlt sűgára;
Szemének fénye pedig oly nagy volt
Hogy tömlőczűnk csaknem világos lőn.
De nem zűgott soh'sem, — soh'sem ejtett
Panaszt, korán hogy el kell halnia,

Ha szólt, csak szólt szerencsés!) napjainkról,
 Ha szólt, csak szólt reményt hogy adhasson,
 Mert én búmban némán sülyedtem el
 E végső s legnagyobb csapás alatt.
 S a sóhaj, mit el akart fojtani,
 Gyengülő életének e jele,
 Lassudék mindig, és fogyott — s fogyott.

S figyeltem én, de semmit nem hallottam,
 S kiálték, mert félelmem megvadult,
 Tudtam, hiúban mind, de a rémület
 Tanácsra nem hallgat soha;
 Kiálték, s úgy tetszett hang jött felém,
 S bilincsem egy rántással tört vala,
 S hozzá futék: — de ő nem volt többé;
 Csak én állék eme sötét helye n,
 Csak én éltem, s én szívtam egyedül
 A börtönlég átkos lehelletét.
 A vég s egyetlen s legdrágább kötél
 Közöttem és az öreg haza között,
 Elhullt, törzsömhöz eddig mely csatolt,
 Mind elszakadt most e szörnyű helyen.
 Egyik a föld a l a t t , másik f ő l ő t t e ,
 Mindkét testvérim h a l v a f e k s z e n e k .
 Kezét fölvettem, mely merőn feküdt,
 Oh az enyim ép oly hideg vala,
 Nem volt erőm sem tenni, sem mozogni,
 De érzettem, hogy még élő vagyok,
 Szörnyű egy érzés tudni azt, hogy kit
 Szerettünk, az nem támad fel soha.
 Én nem értem miért
 Halál ekkor nem ért?

Reményem földön nem volt — csak hitem,
S ha nincsen ez, magam megölhetem.

IX.

Aztán velem mi történt ott s akkor,
Én nem tudám és mostan sem tudom,
Előbb nekem a fény s a lég veszett el,
Későbbben a sötétség is.
Nem érzék, nem gondolék semmit,
Kövek közt ottan kőkint álltam én,
Lévén ott öntudatlanul, mint a
Kopár kőszál, mely ködben elborul.
Mert minden szürke volt, s halvány s üres,
Nem volt ez éjjel és nappal sem,
Nem mondhatom börtönvilágnak sem,
Melyet szemeim akként gyűlöltek,
Csak űr volt ez, hol a tér elmerül,
S merevenség, minek iránya nincs,
Itt nem volt csillag, idő sem, — sem föld,
Sem változás, — sem kín, — sem bűn, — sem jó,
Csak némaság s egy lassú lélekzet,
Mely nem vala sem élet, sem halál, —
A lomhaság tava vesztegle ott,
Vak, s végtelen, és néma és halott.

X.

Egy szép sugár világola reám, —
Madár volt az, mely vígan énekelt,
Elhallgatott, és újra rákezdé,
Oly édesen, milyent fül nem hallott.
S enyim hálát érzett, szemeim míg
Öröm miatt könnyük özönlék el,

Melyek e perczben azt sem láthaták,
 Hogy martaléka nyomornak vagyok.
 De apródon kint majd eszméletem
 Szokott nyomába ismét visszatért,
 És láttam a tömlöcz falát s ürét
 Körülkeríteni engem mint előbb,
 És láttam a napnak sugarait
 Lopódzni be, mint másszor láttam ezt,
 De a nyíláson, hol a nap lövel át,
 Most a madár jött bé, oly hív s szelíd,
 Szelídebb, mint a fáknak lombjain,
 Kedves madár, kéklő szép szárnyakkal,
 És éneke zengett ezer dolgot,
 És úgy látszék, azt mind zengé nekem.
 Előbb én őt nem ismertem soha,
 S hozzá hasonlót látni sem fogok,
 Tán mint nekem, hiányzóok társ neki,
 De ő távolról sem volt oly busult;
 Ő engemet szeretni jöve el,
 Mert már nem élt, ki engemet szeretne.
 S fölélesztvén a tömlöcz földéről,
 A gondolat- s érzésnek visszaadott,
 Én nem tudom szabad ha volt-e ő,
 Avagy kalitból szállt enyimbe át,
 De én érezve mi az a rabság,
 Édes madárka! azzá nem tevélek.
 Vagy tán e szárnyas alakban jött egy
 Üdvözlő a paradicsomból el?
 Mert, — oh Istent ne bántsa ez ötlet,
 Minél mosolyogtam s sírtam is egyszerre, —
 Én néha azt hívém, testvéremnek
 Ez lelke, mely hozzám aláröpült.

De végre tova szállá el ez is,
 S ekkor nem kétlem, hogy halandó volt,
 Mert így testvérem nem szállt volna el,
 Kétszer magamra nem hagyandott itt,
 Magamra — mint a sírban a halott,
 Magamra — mint a felleg egyedül,
 Mint egy fellegke a fénylő napon,
 Mint árnyék a szép mennyezet ölén,
 Mely akkor is búsan bolyong ott még,
 Midőn vidám a föld s fen kék az ég.

XI.

De változás történt sorsomban is,
 Az örök szánni kezdtének, okát
 Énnék ma sem tudnám megmondani, —
 Hisz megszokták a kín tekintetét, —
 De így vala; az összetört bilincs
 Heverve ott maradt forrasztlanul,
 S szabadságot nyertem mozogni én
 A börtönön belől mindenfelé,
 Föl és alá és aztán meg keresztül,
 S bejártam annak minden részeit,
 S oszlopaik köröskörül léptem,
 Hol elkezdtem, jutván vissza oda.
 Csak egy helyet kerültem el mindig:
 Testvéreim hantatlan sírjait,
 Mivel eszembe ha jött, hogy lábam
 Megbántotta hamvoknak szent helyét,
 Lélekzetem elhalt s megakadott,
 S azt gondolám, szívem hasadna ott.

XII.

Én a falban lépcsőzetet vájtam, —
 Nem azért, hogy szökném el általa,
 Mert eltemettem én mindent, ki még
 Az élők közt engem szerethetne,
 S a nagy föld nem lett volna más nekem
 Ezentúl, mint egy még tágasb börtön.
 Fiam nem volt, s atyám s rokonom sem,
 Sem társam nem volt e nyomor között:
 Ezt érzem, s ez szerencse volt nekem,
 Mert örüllté tett volna bánatom.
 Csak azért vágytam én juthatni föl
 Rács-ablakimhoz, hogy csak még egyszer
 Szomjú szemeim hadd legeljenek
 Tetőin a magas hegybérczeknek.

XIII.

Látám őket, s voltak a régiek,
 Mint én, alakban ők nem változtak,
 Láttam tetőik ezredes havát,
 S alattok zúgni a végetlen tót,
 S a kék Rhonet, dagadt hullámival;
 Hallám az erek harsogó futását
 Tört bokrokon és szirteken keresztül,
 Látám a várost messze fehérelni,
 Lengvén feléje fehérebb vitorlák.
 És még ott volt egy kis szigetke is,
 Szemembe az oly bájosan mosolygott,
 Nem volt ott több köröskörül; —
 Zöld kis sziget, nagyobb alig vala
 Mint börtönöm keskeny területe:

De benne három nagy fa kelt magasan,
 S felettök a bérezek fuvalma szállt,
 S körülök a habok csapkodtak fel,
 És rajta nőtt ifjú virágsereg,
 Illatra édes és színére szép.
 Körül a bástyát fürgé halaszá,
 S ez és itt minden úgy örvendezék!
 A sas mintegy szélvész emelkedett,
 Nem láttam sast ily gyorsan szállani
 Soha, mint most nekem emelkedett; —
 És új könnyek fakadtanak szememben
 És bús levék, — és csaknem óhajtám:
 Ne hagytam volna el bilincsemet.
 S midőn ismét alá s leszállottam,
 Sötété a homályos tömlöcznek
 Rám úgy borúit mint egy nehéz teher,
 úgy voltam, mint kire az új sír visszadől
 Szabadultnak midőn hívé magát, —
 Eddig fáradt lévén tekintetem,
 Jót tőn, hogy azt ott ben pihentettem.

XIV.

Napok, havak s évek múlhattak el,
 Én nem tudom, — mert én nem számolám,
 Reményt nem ápolék, szemeim hogy
 Bánat közül még fölvidulhatnak,
 De végre jöttek és szabaddá tőnek,
 Miért? nem kérdém, s nem kérdém minek?
 Ekkor nekem már mindegy volt, vájjon
 Bilincsben vagy bilincstelen vagyok,
 Már megszerettem a kétség'esést,
 S midőn ők hozzám szálltának alá,

S a lánczok szétszakgatva feküdtek,
A szörnyű bástyaül· nekem csak egy
Magány volt már, s egész sajátom lett:
Én úgy érzettem, mintha jönnének
Ragadni ki egy második honomból.
Barátimmá lőnek már a pókok,
Őrködtem cseletölt munkáik fölött,
Néztem holdfényen az egér játékait,
S miért ne érezném én azt, mit ők?
Mi mindnyájan valánk egy hely lakói.
Még lánczaimat is megkedveltem,
Ki a miben él, azt így szokja meg,
S azzá tesz mik vagyunk; — sőt én érzettem,
Szabad ismét egy sóhajjal lettem.

EMLÉKEZÉS A SZÉP FRIDERIKÁRA.

(1838.)

Friderika nem előkelő emberek gyermeke volt. Atyja tisztos polgár s egyházi volt a halberstadti főegyházban, anyja istenfélő asszony, egy falusi papnak leánya. Ok nem bírtak annyi neveléssel, mennyit adtak a kedves gyermeknek, s még kevésbbel bírának az atyafiak, kik ünnep- s vasárnapokon náluk összegyülekezni szoktak. Friderika e körben hasonló volt azon virághoz, mely tavaszkor először nő és nyílik meg a mezőn, s a rögök közt szétnézvén, midőn nem lát társat, árvaságában elszomorodik.

Németországi útam alkalmával Halberstadtba érve, kívántam látni a jeles göth egyházat, így juték Friderikáék házába. Beléptemkor Friderika egy asztalkánál ült, előtte rajzolat s egy pohárban rózsából és rozmarinból ékes bokréta; egyik kezével az alacsony ablakfára könyöklött s tejfehér mutatóujjára támasztván fejét, melán nézett ki a vidékre. Kün már az őszi szél futt, hozta és vitte a fák sárga leveleit. A házban csönd uralkodott, csak egy ugrándozó macska dörömbölt a székeken, játszva a fonalgombolylyal, mit a kötőkosárából kilopott.

Atyja székkal kínált s én leülék. Sokat hallván Magyarországról, de magyarral soha nem beszélhetvén a jámbor egyházi, nagy tüzzel s éhhel kérdezősködék. Igaz-e, hogy a Kárpáton kőkint terem az arany? igaz-e,

hogy oly áldott s boldog föld az, mint volt a szentírás szerint Kánaán? igaz-e, hogy oly vitéz nép a magyar? Láttam a jólelkű embernek nagy hajlandóságát ismeretlen nemzetem iránt, s kiválogatván mi bennünk szép, mi hazánkban jó van, azt mind elbeszéltem. Fölmelegedett az öreg, mint egy hazafi, s égő képpel mondá leányának: »Lásd Friderika, hogy én nem hiában dicsértem nektek Magyarországot!«. »S nem hittük el neked?« felelé Friderika, s még most is látom, mint örült a jó leány atyja örömének.

Anyja beteges volt, atyját a dékánhoz hívták, és így Friderika jött velem az egyházba. Friderika igen szép volt. Sötétbarna fürtök, hófehér test, arczán oly gyöngye pír, mintha az egy távol tartott rózsza színének volna visszatündöklése, szeme mint a sötét est egéből egy darab, melynek közepében a csillag már feltűnt, igen finom orr, igen nemes termet s hasonlíthatlan bájos menés. Friderika nem volt szép, azaz ő több volt, ő kellemes is volt.

Az egyház derék s nagy goth alkotmány; sötét korának színét s jellemét hordja magán. A tarkán festett magas keskeny ablakok szűkén eresztvén be a világot, mintegy ránk esteledett. Csak kettecskén tévelygők a keskeny sikátorokban, a régi magas kék padok közt melyekből az ülőknek csak fejeik látszanak ki, a pókhálós szűk Karzatokban, mik üresek mint a fészek, mit megrak a madár, de nem jön bele, az öreg sípzongora körül, melynek tompa, rezgő, hasadt hangja az egyháznál magánál is csodálatosb és a colossalis barna oszlopok közt, melyek minden lépéseinkre hangozván, felelni látszottak. Friderika mellett, a sötét boltozatok alatt, a komor oszlopok árnyékában fehér ruháiban lebegvén,

hasonló volt egy ifjú angyalhoz, ki álmunkban megjeleli, meghordoz az ő kor emlékein s omladékain és az elmúltakra megtanít.

Friderika mindent ismert, fölíratot, jegyeket, oltárdarabot, sírboltokat s mintha így akarná megköszönni, mit éli édes atyjának az ismeretlen Magyarországról beszéltem: minden apróságot gondosan megmagyarázott.

De én belőle sokat nem hallék! Csodáltam őt, ki járdáit előttem mint e sötét épület geniusa, s merengtem a gondolatban, hogy egy virító leányka, ki még tizenhat évet nem számlál, magyarázza a sok századot átélt alkotmányt, mintha építésénél jelen s történeteinek folyton tanúja volt volna.

„Itt egy bimbójában elhervadt kisasszony fekszik“ mondá. Oda pillanték s kérém, olvasná el e síriratot. „Én a mezőnek virága vagyok Sáronban, és a völgynek rózsája. Énekek éneke II. 1.“

A szomszéd sírről s egyszersmind szívemből ezt felelém:

„Minden bizonynyal te szép vagy én kedvesem, és szeplő nincs te rajtad. Én. én. IV. 7.“

Friderika elpirult. Láttam képén, bár nem szólt, hogy eszébe gondolat villant. Lassudan mene előttem s egy nagy érczlapra mutatván, szelíden mosolyogva mondá: „Ott is egy korán elhalt leány nyugszik.“ A lapon ezt olvasám: „A halandó embernek napjai hasonlatosak a fűhöz; mint a mezőnek virága úgy virágzik. És mikor a szél átmegyen rajta, nem leszen többé, és nem ismeri azt többé az ő helye. Zsoltár CIII. 15, 10.“

„Oh itt még nincs vége a vitának, mondám; feleletet még erre is ad valamelyik halott.“

„Mellette van egy“ mondá Friderika röviden. Meg-

fordulok, s előttem van a hits remény jelképe, a kereszt és horgony, „S miért hiányzik a harmadik, a szeretet jelképe“? kértem s hátrapillanték, és látom, hogy a fehérbe öltözött leány már messze fut a homályos folyosóban, mint fehér galamb röpül a nyári fekete borulat alatt. De miért futott? Most sem tudnám megmondani. Sóhajtva gondolám: tenmagad vagy a szeretet jelképe, s követtem. Az ajtónyitásban várt rám, hol a lakát a bejövő világ fényglóriája mint oltári képet vévé körül.

Már bezárta az ajtókat s következett a búcsuzás. De mit mondjak? Egész fejemben nem leltem egy gondolatot, talán mert életem a szívbe gyűlt, és szám üresen mozgott, mint a malom, melynek nincs mit őrlni. Állt ő is, álltam én is. Szégyenletemben vérem forni kezdett. »Valami jut eszembe, szép Friderika, szabad elmondanom?« kezdém végre.

»Természetesen, mert kétségkívül elmondható.«

»Ne váltunk legyen el örökre e pillanatban.«

»Tőlem ebben semmi sem függ; kegyed utazik el, én maradok.«

»Kimagyarázom magamat. Az első szerencsét vagy balesetet, mi bennünket ér, egymásnak írjuk meg. Im én Ígérem, egyebet semmit, a szívről egy szót sem.«

»Talán hagynók el ezt, feleié szemsütve. Soknak minden erejére van szüksége saját fájdalmát elbírní Én reményiem, a cserében nem vesztenék, de ép azért el nem fogadhatom. Örömet vennék s bút adnék érte.«

»Ettől épen nem félek, válaszolóm. Ha jól emlékszem s említenem szabad, a szobában oly ékszeret láttam, miket, legalább nálunk, mennyasszonyiaknak neveznek.«

Friderika leejté szemeit, s mint midőn röpültében

a felhő egy pillanatig beárnyékozta a virágos kertet, arcza elsötétült. Ez nem boldogságnak volt jele. De ismét kividámult, s talán inkább hogy a beszélgetésnek, alkunak végét szakaszsa, semhogy bátorságból mondá: »Mivel oly különös a javaslat, nem bánom, rá állok.« Erősítésül gyöngéden megfogám kezét, mely mint az imént esett hó fehér volt, s Friderika elpirult, — most másodszor. Kezének szelíd kihúzása közben utószor pillanta föl rám s ellebbent. Ez utolsó pillantás még most is kísér s tőlem csak a koporsófödél választhatja el.

A postakocsi csak este fogván indulni, addig elmenék Gleim sírját s egyebet megnézni. Visszatértemben Friderikáék háza előtt esék eljönnöm, — legalább én arra jöttem el s a száraz szőlőveszőktől elborított ablakban Friderika édes hangon énekle, a többek közt egy verset, mit magyarul így adhatni:

Csak utazó az ember ide len,
Találkozunk, meg elválunk,
Fut boldog óránk mint jött hirtelen,
S hágy tartós fájdalommal nálunk.

Véletlenül éneкли ő ezt, vagy dalul e mai nap emlékezete adja? Töprenkedni kezdék. S egy pár napot miért nem mulathatnék én itt? ezt kérdém magamtól s alig kérdém, midőn a postakocsis induló-fűvése megharasant. Emlékeztem hazámra, mit néhány pillanatig elfe-
edék, és siettem folytatni utamat.

Áttétel párisi naplóból.

Kedves úr! Szavát akarván Friderika tartani, az ide zárt czéduát küldi. Ezelőtt három héttel mennyegzőjét kellett volna ülnünk, mely, ha eleinte ellenére

volt is, azonban az utolsó napokban kezdett neki örömet okozni, — de két nappal előbb eltemették. E szív-öröme utolsó fellobbanása volt életének. Magában hervadt el, mielőtt észrevettük volna. Nem is mondhatni, hogy beteg volt, csak elveszett, mint midőn a szél elmúlik. Uraságodról igen jól emlékezett.

Reményijük, megenged uraságod szülei fájdalomkunknak, hogy e levelet ily röviden rekesztjük be. Ajánljuk szegény leányunk emlékezetét s magunkat stb.«

»Deczember 8. Mi történendik velem, azt sejttem, de nem tudhatom; ha megtörtént sejtésem, azt majd meg nem fogom írhatni. E czédulát azért írom, hogy mutassa, miként én szavamra híven emlékeztem. Könyv nélkül tudom, mit kegyed virágának a templomban feleltem: a halandó embernek napjai hasonlatosak a fűhöz; mint a mezőnek virága virágozik. És mikor a szél átmegy rajta, nem leszen többé, és nem ismeri azt többé az ő helye, Friderika.«

Friderika nem volt sem beteges, sem érzékeny, de mint testben igen finom s gyöngye, úgy lélekben igen érzékeny jó és szelíd. E lilium le fog törni, sokan megjövendölték. És Friderika méltó volt a könyre, mert, mint ő volt, oly tökéletes, oly tündéri lényt én nem láttam, sem azelőtt nem, sem azóta nem.

MENTELI.

EGY MAGYAR TUDÓS PÁRISBAN.

Páris, december 25. 1833.

Mentelivel, a párisi magyar Diogenessel, Tessedik ismerkedtete meg bennünket franciaországi utazásában. Közrészvétellel fogadtatván rajza a saját jellemű személyről, mit ő kezdett, én bevégeztem; de ha ő anya volt, ki ránk nézve szülte Mentelit, naplóm sír, mely a halottat foglalja magában. Így ír róla Nodier Károly, korunk egyik legjelesb írója:

»April havában, 1824-ben, az Arsenal, a vén épület, három új lakót kapott: St. Martine-t a föliratok s művészetek akadémiájának tagját, ki ide kormányzóul küldetek, és engem, ez emlékirat szerzőjét, mint könyvtárnokot. A harmadik volt egy tudós magyar, Menteli nevű, kinek a felsőség az épület legszerényebb zugában engede földéit. E három ember közül már csak magam élek, ha azon szenvedő állapotot, miben sínylődöm, életnek mondhatni. Menteli, kinek történeti ismerettára mindig készen s nyitva állt, engem kétségkívül Spartiaté Othryadashoz fogott volna hasonlítani, ki társait csak azért élte túl, hogy őket földbe takarítsa.

Mentelinek múltja egy megfejthetlen titok vala, mert hasztalan leendett volna minden iparkodás számtalan

nyelvből összezavart bő, de összefüggetlen s töredékes beszédében bizonyosságot keresni. Úgy hogy csak azt is nehéz volna megmondani, ha jogtudós volt-e, vagy katoná, avagy pap? Mit bizonynyal állíthatni, az, hogy ember soha nem nyert teljes és sokfélebb oktatást, vagy inkább soha ember az első oktatás hiányát nem pótolta ki roppantabb s kitartóbb munkával. Ő ismerte mindazon nyelveket, miknek a tudósok csak nevét ismerik, és dicsekvék mint Feste! Vilmos, az ő prototypusa, hogy Európának akárhol kimutatott pontjáról megindulván, Chináig tolmács nélkül elmehet. Azonban a tót, arab, zsidó, görög, latin volt különös és megszokott nyelve, s ez utolsó állítással nem mondunk róla sokat, mert a francziától oly különböző e nyelvek olvadékából készített ő magának egy saját nyelvet, melyen írt s melyen beszélt. S ennek oka nem ott feküdt, mintha különösen a francziában nem találta volna a kellő szót, hanem eszméinek, nézeteinek rendkívüli rohama, hozzájárulván articulatióinak hihetetlen folyósága, nem engedék bevárnia a szükséges szót, fejében hatvanat lelvén készen azon dolog kifejezésére. Csak ha észrevevé, hogy meg nem értetett, synonymjai kyrielljének kimerítése után egy másodpercig szünetet tartá, és közönséges lefordítását oda veté megdöbbsent hallgatóinak e rövid hozzáadással; „a mint ti beszéltek, ti mások.“

Tizenhárom év előtt azon szerencsés gondolatra jövének, Mentelit egy oly munkára használni, minek elvégzésére csak ő volt képes, más senki nem. Rá bízták egy roppant könyvtárban meghatározni nyelvét s tárgyát valamennyi kéziratoknak, mik a mi tudósaink mindentudóságán felül voltak, és ezen fontos munka díja 1800 franc volt Egy rövid hónap alatt minden nyelv

megnevezve, minden cím lefordítva s minden könyv illető osztályába helyezve lőn. Menteli fölvevé hódiját s többé nem jelent meg. »És helyed?« mondák neki. »Nekem már nincs helyem, válaszola, miután a munka el van végezve.« Ekkor mintegy hálául adák neki az említett kamarácskát a hajdani Sully-palotában.

S Menteli nem kívánt többet. Évenként 154 franc kamatott húzott, melylyel ő, úgy hitte, nagy gazdaságot folytat. Néha én magam is láttam zavarban pénze miatt, tartván balesettől s igyekeztén azt biztos kézbe adhatni. Néhány hónap óta pedig halála előtt a gazdagság minden nyugtalanságai kínozták, rettegett a tolvajoktól.

Ez utóbbi körülmények magyarázatot várnak, mire csak azoknak nincs szükségök, kik látták Mentelit s életmódját ismerték. Mindazon tanulmányok közt, mik munkás életét elfoglalák, oly mélyen egyikbe sem hatott, mint a régi philosophok irataiba. Kivált Plato volt oraculum; könyv nélkül tudta s minden beszédébe beveggyíté. Ő szinte felelt volna Plato nevében, mint Pythagoras Euphorbuséban, s valóban a természet mindent tőn, hogy támadjon benne ezen philosophi betestesülés eszméje, mit hinni magam is hajlám, mert a véletlen soha nem teremtett szembetűnőbb hasonlóságot annál, mely volt Plato és Menteli közt. De nem Plato életét választó példányul, hanem Diogenesét, s a könyvtár körüliek nem is nevezték őt másképen.

Ruházata állt egy avult katonaöltönyből, min nem látszék, hogy valaha új volt volna, s egy pár fapapucsból. Borzas és vastag szakála azon dunaparti pórok képét adta neki, mire Auévre és Lafontaine rajzaiban ismerünk. Élelme azon maradék kenyér volt, mit a katona laktanyák kapuibán árulnak, mihez járult a nagy napo-

kon bizonyos gyökér, nyers zöldség, mert tüzet ő úgy sem használt, mint az eredeti ember nem. Bútorát tette egy fakarszék, egy fa- és bőrládácska, mikben könyveit s iratait elzároghatá, de úgy hiszem, ide jöttkor e fény üzési cikketek már kamarájában találta, mi fölmenté egyebet venni mint írószert s két agyagkorsót. De el ne feledjük a nagy vászonzsákok, melylyel minden két hétben élelmet vásárolni ment s mi neki étektárul szolgált. S im ez tökéletes összeírás a fiscus számára, ki örökli vagyonát. E szerint könnyen képzelhetni Menteli nagy gazdagságát, roppant takarékait, mik mellett néhány év előtt azon állapotba tette magát, hogy egy becses kéziratot 400 francon szerzett meg.

Talán kérdik: nem lehetett e nevezetes ember során javítani? és én bátran felelem: nem. Egy kemény tében fát küldtünk neki s el nem fogadta. Minden ily nemű ajánlás jellemének hántása volt. Utolsó hónapjában beszéltem neki a lehetőségről, számára egy kis nyugpénzt eszközölni s mosolyogva válaszolt: „De hát minek? az is sok, a mi van.“ Menteli a maga csodálatra méltó életében valósító mind azt, mit a bölcsek álmodtak. Mint ezek, ő nem elégedék meg csak theoriáját vizsgálni a bölcseségnek, hanem azt az életbe is átvitte. Szükségeit megszorítván, oly szabad lón, mint ember lehet e földön, és boldog volt, mert szabad volt.

Azonban czélt értünk számára egy kis szobácskát elkészíttetni, tisztábbat, jobbat, egészségesbet azon lyuknál, miben annyi éveket élt, és minthogy a kormány e kedvezését nem taszítá vissza, tudván, hogy tisztességes munkáiért ezzel neki tartoznak: új lakát valóságos gyermeki örömmel foglalta el. Nyolcz nap óta lakott benne.

A múlt csütörtökön, december 22-én, délután

Menteli kimegy két korsójával, azt szokása szerint a Szajna vizéből megtölteni. A folyam még mindig áradásban volt. Lassan juthat el a philosoph a Louvier sziget végére azon oldalon, mely a Marie-hídra néz, egy kissé alul a czövekeken. Megtölti egyik korsóját s leteszi a partra; azután másikat meríti a vízbe. Hihető, kihúzni nem vala könnyű, mert Menteli vénült s életmódja sem volt erőadó. Mondatik, hogy ekkor baljával egy sajkához támaszkodék, mit a folyam a Grévehez vert s nem volt megkötve. Különös elszóródás egy tudósban, ki egész életén keresztül a statistikával s dynamikával foglalkodék, s ki e kettőben vívhatott volna Archimedes-sel. Első illetésre a sajka elfordult s a szerencsétlen eltűnt a habokban. A parti munkások lármát ütöttek; néhány sajkások ott eveztek el, de vagy nem hallák vagy nem akarák hallani. Egy negyedóra múlva jött egy, ki próbálta megmenteni, de csak mint holt testet húzták ki. Ezen emberek könnyen vigasztalták magukat, mert hiszen ez csak az arsenali vad volt; ők nem tudták, hogy az arsenali vad egy volt a század legemlékezetesb emberei közül.

Menteli ötvenedik éve körül volt. Sok iratot hagyott maga után, de emlékéből e nagy embernek nem marad egyéb e búcsúsoroknál. Hogy hasznát vehetnők iratainak, olvasni kellene tudni, és hogy olvashatnék, találni kellene, ki nem található többé, — egy más Mentelit.“

Toldalékról két észrevételt adok e sorokhoz: egyik, miszerint később az arsenalbeliektől úgy értesítetém, hogy teste a Szajnában hasztalanról keresteték, mert meg nem találtatt; másik, hogy míg én Párisban mulatok, vagyonairól s iratairól a pecsét le nem vétetik, s így azokat hiában vágyok látni s megszerezni.

K É P E K

MAGYARORSZÁGRÓL A KÜLFÖLDÖN.

(1836—37.)

ELSŐ KÉP.

C s e h o r s z á g b a n .

Bajom akadván, a töpliczi rendőrséggel érintkezésbe jövök. Az őrmesterhez, ki itt legfőbb volt, egy késő este mentem utószor. Kerek asztal mellett ült feleségével s három gyermekével. Ő evék, a család nézte s a nézők közt én is kénytelenítetem helyet foglalni.

»Hm! — kezdé az őrmester fontos fejjel — Magyarország szép ország.«

Én, mint kinek kedvesét dicsérik, mentegetőzve s vonakodva mondtam: »Oh igen —«

»De tudom én, hogy szép; megjártam én a francia háborúkor. Van ott minden, kenyér mint a hó, bor, vas, arany, dohány mint a sáfrány — de mint a sáfrány! marha, mindenféle s gyönyörű, — csak ember nincs.«

Hohó, gondolám magamban, 12—14 millió ember már csak valami; elhatározám, erre felelek. De eszembe juta, hogy ez az ármányos politiából való, ki tudja, mint érti mondását? Lehet, ő nem azt nevezi embernek,

ki eszik és iszik, hanem ki gondolkodik. Ha így számol, agy az én millióimat kegyetlenül substrabálná. Eszembe juta p o r ö m is, tehát nem szóltam.

»Kár azért a szép országért, — folytatá; Európában párja nem volna. Haj de még sok hiányzik, hiányzik a legfőbb. Vagy van már? van már politia?«

»Nincs s nem is . . —«

»Ihol la!« közbevágott, csodálkozva nyújtván ki kezét, miben villája magasan állt a sülttel végén, mint egy neptuni trident.

Mint alkotmányos magyar, a politia ellen szilárdul kikelni kötelességemnek tartám, s már szólandó valék, midőn felesége s a gyermekek is fölkiáltának valameny nyien egyszerre rám bámulva: »nincs politia?!«

Meghökkenem. Láttam, a politiát megtámadva, e család léteiét támadom meg. S meg fogom győzhetni őket? Bizonyosan nem. Azonban — ismét eszembe juta, p o r o m é t elvesztem. Tehát ismét hallgattam. Az őrmester pedig beszélt szakadatlanul. Őt sem az nem zavarta, hogy egyik fia, kétségkívül mert éhes volt, száj-tátva követte szemével a villának a tányér s apja szája közli útát, sem ellenmondástól nem félt.

»Hanem télben mód fölött kemény hideg van ott — folytatá geographiáját — és rettenetes nagy havak. A hegyek, erdők mind merő fehérek, a falukban a házak nem látszanak s a szegény lakosok berekednek, mert a hóval beesett ajtót ki nem nyithatják.«

»Hát egyik faluból hogy mennek a másikba? kérdé könyökölve csodálkozó felesége.

»Schogy; hogy mennének? Hiszen az egész vidék hó alatt van, az utakat két ölnyi magas hófuvat is födi.«

»Én nem gondolnám, hogy nálunk nagyobb hó volna, mint itt — közbeszólók, természetesen óvakodva — pedig agy tartom az országúton itt járnak télben is.«

»Igen, viszonzá az őrmester nagy elégedéssel, — mert itt a havat az országútról naponként eltisztítják.«

Az igaz, — de ezt nem mondtam, csak magamban gondolám — ezt nálunk nem cselekszik. De mi tudjuk, hogy nem röstségből, hanem a gondviselésben kegyes megnyugvásból. Isten ád télben havat és hideget, mi azt megőrzi, isten ád meleget tavaszkor, mi azt elolvasztja.

»Hah, télben veszélyes ott utazni, — monda tovább; az ember mindenütt vadállatokra bukkan. A medvék például.«

»Nálunk a medvék télben alszanak,« felelém s gondolám, itt megejtém az öreget. Koránsem!

»Hahaha — nevette — mit, a medvék? télben? Én tudom, hogy nem. De úgy ugrálnak a havon, mint a bárány fink.«

»Medvék!« kiáltának felesége s gyermekei, s egyszersmind elég illetlenül rám néztek. Hízkelkedém magamnak csak azért, mivel szántak, hogy oly rettenetes országban lakom.

»Igen, — kezdé újra az apa — meg a farkasok. Tizenkettő is űzi néha a levél vivő szegény katonát. Bizony sok szerencsétlenül jár; lovat s katonát összetépnek s másnap a hóban csak a sarkantyus csizmát lelik meg. Egyszer Dallocziából szánkán jöttem s űzőbe vettek, s nem vala más mód tőlük megszabadulni, mint a velünk volt borjút elvagdalni s szeletenkint elhajigálni.«

»Huh!« mondák a gyermekek s a legkisebb leányka

félénken oldalgott anyja mellé, ki ismét szomorú s részvétes képpel csodálkozék rajtam,

»Biz így van az!« mondá az egyébiránt becsületes őrmester, nagyot sóhajtva étel után fölkeltében, s vette kalapját s nádbotját és mentünk. Jöttömben gondolám: no itt hazámat elvesztém, — de hiszen megnyerem pörömet. «

Többen is vannak a magyarok közt, kik magukat így vigasztalják.

MÁSODIK KÉP.

S z á s z o r s z á g b a n .

Tiedge, a híres költő azt kérdi: »Szlávok vannak-e még Magyarországon?«

Tieck, a híres költő s tudós azt kérdi: »Vannak még szlávok Magyarországon?«

Policz, a híres történetíró s politikus, ki Észak-Amerikától Chináig minden alkotmányt ismer, Magyarországról annyit tud, hogy semmit sem tud.

Néhány egyetembeli, és így tanult emberek azt hívék, a magyar nyelv a vend és szláv nyelvvel egy nyelv, ugyanazok, kik egy bojtos szőrű kutyát nagy becsben tartottak, s kitapogatók, hogy magyarországi és neve »bundás«, mi »Pelz«-et jelent.

Stein, Németföld egyik leghíreseb geographja, e című munkájában: »Heise durch Sachsen die Donaureise von Ulm bis Pressburg . . . 1828« így ír: »Pozsonyon kívül néhány száz lépésnyire van egy emberkéz által összehordott 1702 bécsi ölnyi (=10,212

láb) domb, mit Königsberg-nek hívnak, melynél Szepes, Liptó és Gömör vármegyék összeérnek Itt van a Hernád s Garan folyamok forrása is.«

E kép alá volt jegyezve: anno 1837. Hazug szám! Aláírá: anno 1300, s gondolom, e korban van helyén e kép Magyarországról.

HARMADIK KÉP.

P o r o s z o r s z á g b a n .

»Magyarország igen termékeny, s abban mi magától nő, igen, bővölködő ország; de néptelen. Ős erdőiben a fenevadak oly nagy számmal vannak, mint más földön a szelíd állatok; a házak itt egymástól oly messze fekszenek, mint máshol a faluk. Aranyban s ezüstben gazdag, mint Peru, így a nép is dús. Műveletlen pusztaságokon rablók csoportokban hemzsegek; mocsárok miatt mirigy a lég; a hőség olaszországi. A magyar fekete, tüzes szemű, barna színű, izmos, tömött, vitéz s hadra termett bátor nép; szabadságért ég, s ezért, mi őseitől maradt rá, élni halni kész. Kezd ébredni, úgy mondatik, sőt nagy lépésekkel halad, mert szelleme erős, telve nagy erényekkel s ismeretek sokával. Eddigélé hajlik a török s orosz rabszolgarendszerhez, mely két országgal határos. Egy-egy úrnak birtoka fölér egy német fejedelem tartományával. A rabszolgaság még nem törül tetett el. Sötétség nyugszik földén! Urak és helóták lakják «

Egy művész e képről így ítél: »rész arczkép, mert vagy rútit vagy szépít.« Kétségkívül rész, mondtam, és

igen sajnálom, hogy e hamis és hazug copiát a kerengősből az e r e d e t i v e l vissza nem válthatom.

NEGYEDIK KÉP.

N é m e t f ö l d ö n .

„A nap, de nem az, mely az óceánból kel föl, hanem az, mely a lélekből virad ki, meggátolhatatlanul fog emelkedni a délpontra; a sötét köd alászáll a földre, s így melyből kipárolgott, anyja inéhebe visszatér. A szellemerők működéseit meggátló kötelékek megszakadnak és megszakíttatnak, külharczok által az ellenségéi, hazai harcok által az előítéletekéi, belharczok által a lélek bűneit mi harcokat folytatni fognak az emberek a szabadságért, s ezt óhajtják a békeért. Az országok egykor rengeni, a népek forrongani fognak, polgári, műveltségi, éghajlati különbségek ellent nem állván, mert bár az Aetna tengeren ül, a Hekla jég s hó közt áll, tűzokádó mindenik. Ez átmenetei irtózatossá jelenetek közt múlik el!

Következik az új pálya: a szabadságé, melyen már nincs küzdés, csak munkásság, nincs erőködés, csak kitartás, nincs vita a célok körül, csak választás az eszöközben. A szabadság az emberszellemet megtermékenyíti; az értelem kifejlik, mint egy kigördült tekercs, s az ismeret tömege, a szelekkel együtt mindenfelé szabadon hullámzó lég gyanánt, egyensúlyba teszi magát minden európai népeknél. A szabadság, mit eddig korlátlanossággal tévesztettek össze, kezdődik az egyed megérett s megnemesült akaratában, s innét kifolyva a közszabad-

ság is új tyussal birand; emberiségi tekintet vezérlendi a nemzeti érdeket, ez pedig az erkölcsphilosophián épül fel, mely veendi világát e szótól: Isten. A népek nevei elszínetlenednek, jelszó leend: ember; kelet és nyugat nemzetei találkoznak a műveltség ölében, s ugyanazon elvek, miket az értelem kifejtett, az Ítélet megválasztott, a szív megszentelt, egy békésen együtt élő családdá gyűjtik az embereket. Egész Európa mozgand a nagy kertbe, mely a világ, beültetni a boldogság fáját, mely a szabadság; sok helyütt már áll és él is, de még kevés helyen vert gyökeret. Minden népek munkához látnak.

A magyar nemzet a henye múltból, s tehetségét inkább hevertető mint elhasználó szenvedésekből kiemelkedve, gazdag és békés töerővel szövendi magát Európa jövődjébe, s a kifejlési nj pályán cselekvő szerepet fog játszani. Nyugat- és Közép-Európa sokat várva pillant rá; Kelet-Európa sorsa leginkább kezében fekszik. Mint egy növény, melyet keletről nyugatra áthoznak, megsínylette az átültetést; de már kipihente magát, s új pályáján elmlékezni fog, hogy kelet az ő hazája.«

Alá volt írva németül: Phantasiestück; ábrándkép.

Hogy Magyarország iránt, mely eddig nem is említették, csak ennyi várakozással is vannak, onnét tudom megfejteni, hogy mint quantitas incognita, hypothesisekbe, theoriákba s professiókba igen illik.

ÖTÖDIK KÉP.

Franciaországban.

Egy ismerős családhoz ebédre hívtam. Beléptem után néhány pillanat múlva három jeles ifjú emberrel ereszkedém szoba, s az egyik kérdi r kegyeteknél is hordják a lengyel öltözetet? értvén magyarkámat. Mondám, ez nem lengyel, hanem magyar ruha. Hallgattak, de úgy látszék, nem hitték. És a bajusz is divatos? nyomban kérdé a másik. Felelém, ez szinte nemzeti szokás, és annyira, hogy kinek nincs, idegennek, németnek tartatik. Németnek? kezdé a harmadik, hiszen a magyar csak egy ágazata a német néptörzsnek, úgy különbözve, mint nálunk a provencei s a piccardei. Nemde a magyarok németül beszélnek? Mit gondolsz, barátom, közbevág a másik, a magyar nyelv a szláv s lengyel nyelv egyik dialectusa. Hibáztok, felszólt az első, elhatározó hangon, mint ki valamit csalhatatlanul tud; én gyermekségem óta tudom, hogy Magyarországon minden latinul beszél, ép úgy mint a római nép.

Íme atyámfiai, kik bajsztoknál fogva vagytok magyarok, attilátoknál fogva hazafiak, a bajsz s attila magyar divatnak lenni tagadtatván, azzal együtt ti ott a magyarok, ti itt a hazafiak sorából kitöröltetetek; — intés, hogy ne ezekben keressétek, mit lemetszethetni s levethetni, hanem érzésben, mi magyarrá szentel, tettben, mi hazafinak vall. Nyelvünk ázsiai eredetét megmagyarázám nekik, azután alkotmányunkról kezdtem beszélni, de midőn kiejtém e szót, alkotmány, kétesen mosolygának, mintegy mondván egymásnak: »laissez le parier.« Később a koczka fordult, s itt-ott tüzes felkiáltások szakíták félbe a csodálkozó hallgatást.

Eszembe jut, hogy Toldy utazástöredékeiben olvastam, miképen egy angol clubban tőle azt kérdék: »A német nyelvnek melyik dialectusa a magyar nyelv?« Kétkedém ez eset valóságán s ártatlan fogásnak tartám azt éreztetni velünk, mennyire ismeretlenek vagyunk külföldön. Jaj nekem, hogy többé azt nem hihetem s ámulásomból sok hasonló kérdések fölriasztottak!

*

Halld a könyvek beszédét is 1837-ből. ». . . Szent István idejében. . . A magyarok, vagy inkább az e nevezet alatt egyesült különféle népek megtérítésére Magyarországba utasított követek a latin nyelvet behozták; e nyelv az ifjúságnak mindenütt taníttatván, gyorsan elterjedt, s a népnél közönségessé lön, s az országügyekben is egyedül ez használtaték. Azonban, ez idő alatt egy magyar nyelv kezdé támadni a szláv, finn nyelv különböző dialactusaiból, mikhez később még a török nyelv járult. . .«

*

A »Revue du Nord«

szerkesztőjének hivatalszobájából egy jelenet.

Szerkesztő: úgy van, Athéné és Paris, Páris és Athéné, ott Alcibiad vágott farkú ebe, itt hírlap s folyóirat. Oly népekről, országokról, literatúrákról iratok, melyek még mint a mesék ingerrel bírnak, mivelhogy félmesék. Embereim erősen dolgoznak, s Islandról, a Kord tartományokról, Chiliről, Paraguayról, Oláh- s Oroszországról, a colochokról s magyarokról czikkelyek készülnek. Csak azt sajnálom, hogy én, bár szerkesztő,

a francia nyelven kívül mást nem értek. Mais, qu'in-
porte?

Mme Sophie Conrad belép. Íme, az orosz irodalom
rövid rajza és kivonata készen van.

Szerkesztő. Igen gyönyörű, hogy készen van. Át-
vizsgálom s észrevételeimet a szélekre följegyzem.

Mr. Cz... sky. A kozákok statisztikáját van szeren-
csém benyújtani. Kevés adataim voltak, de hisz én nagy
számoló vagyok s így mindennek ki kellett s ihn. És
aztán ki tud itt ehhez, ki fog megczáfolni?

Szerk. Fölségesen van mondva, barátom. Olyan
vizet vegyenek, melyet mérünk. A díjt ezzel kifizetem.

Mr. L. Servia állapotáról kimerítő értekezésem itt
van, Astracán város kiváltságával együtt; in 8-0 hat
levelet tesz.

Szerk. Megvallom, sajnálom, hogy nem több, mert
így a kétszáz lap ki nem telik, pedig a közönség a la-
pok számától méri a munka árát. De uraságtok oly
fösvények a szóban, holott az nem kerül pénzbe és pénzt
ad; szerkesztő s író csele egy a korcsmáros és tejárosé-
val; kevés bort s tejet sok vízzel, kevés eszmét, gondo-
latot sok szóval fölereszteni.

Mme. Albin. Végre én is megérkeztem; itt van a
németből fordított cikkely. „De la littéra ure hon-
groise“*); hanem kérem, hogy az ne mint fordítmány,
hanem mint eredeti adassék.

Szerk. Tant mieux pour moi! A hiány!, mi még
a második számban van, épen kipótolja a magyar lite-
ratúra, s illik s rokon is azon darabokhoz, miket ma
kaptam. De mégis fussuk át, mert akadhat valaki, bár

*) „Revue du Nord,“ 3-me année, no 2. Paris 1837.

nem hihető, kit érdekel s ki figyelmesben megolvassa, mert hiszen Magyarország nagy tér, majd 5000 □ mfd; a földrajzon nagy helyet foglal el. (Magában:) Az ilyen Madameok előtt tudós képet öltünk, különben ránk kapnak. (Olvassa:) Jól van... Ez bizony maradhat... Bátor nézetekkel írva.... Rövid s tartalmas. Mais, mon Dieu, qu'est que cela! »Pannonius költő.« Madame, ez nagy botlás, ez szörnyű, ez történet elleni nagy hiba. Ki nem tudja, hogy Pannónia végi neve Magyarországnak?

Mme. Albin. Uraim, németül csak úgy értek mint francziául, s világosan mondatik: »Pannonius költő.« A könyvet elhozhatom.

Szerk. (Magában:) Parbleu! de bezzeg én egy szót sem értek. (Fönhangon:) Szükségtelen, Madame, ott lehet, de ott is hiba, s én ily nagy hibákkal könyvemet nevetéssé tenni nem akarom.

S vette ércztollát, s szegény Pannoniusunkat, ki az életből már kitöröltetett, a történetből is kitörlé.

És ez így történt.

*

Egy estélyen voltam, s a többek közt a beszéd a tokaji borra fordult, mit hírében minden ismer itt is, de nem árultatik s nem iszszak. Egy úr így szólt: a tokaji bor csak egy hegyecskén terem, melynek egyharmada az ausztriai, egyharmada az orosz császáré, egyharmada pedig a porosz királyé. Más pedig azt hitte: hogy tokaji bora csak herczeg Eszterháznak terem. Miután mindig így hallották, alig tudtam velök elhitetni, hogy nem így van.

*

És a hírlapok mit mondanak rólunk? A »Gazette de France«-ban olvasom: »Most egy magyar nyelven írt politikai újság is jelen meg »Jeleskor« cím alatt, mely értelmi nagy haladásra mutat az egész országban. Benne a tartományokbeli levelezések közöltéinek olyan tárgyakról, melyek az országot érdeklík. Minden megyében iskolák állítatnak, az egész országban már harminczkettő van.«

A »Messenger«-ban ezt találom: »Pesten egy újság jelen meg magyar nyelven, s hogy a vizsgálatot elkerülje, mennyi előfizetőt számlál, annyi példányban iratík, s bár az ára drága, sok előfizetője van, már száz.« Ebből minden olvasó jó lélekkel következtetheti: hogy nálunk csak egy újság jelen meg, s csak most először magyar nyelven, hogy nyomtatva épen nem jelenhetne meg, s a közönségről mi fogalmat ad a 100 szám?

Mindezek vévék a német lapokból. Ilyen híreket találni rólunk az újságokban, s ilyeket is csak három-három hónapban egyszer.

*

De e hónapokban Magyarország neve gyakrabban tündöklik a hírlapokban, s a kívánt figyelem felénk fordula. A haladás híre okozza? Nem, ezt nem tudják. A gőzhajók? Nem, erről hallottak ugyan, de keveset. A dunaszabályozás? Ez sem, ismertetik, de koránsem eléggé. Tehát mi vagy ki? Sobri a rabló. Mária gyalázatos ember karján lép be a nagy világba. Anyám nekem is, tehát szégyenlem, hogy nevök együtt említetik.

Az újságok Sobriról naponkint írnak, valót és költöttet, csodálatost és borzasztót. A gúny- s élcziplok, a

»Charivari« és »Corsaire« száz meg száz elmésségeket, anecdotákba szövögetik őt, s politikai ellenök ellen használt szófegyvereiken a Sobri név még mindig a jelszó. Nincs ember Párisban, ki nem ismerné a magyar rablót, s azt hiszik, többektől hallám, a haramia nálunk úgy terem, mint eső után a gomba. Egy Sobri Vaudeville a Gymnase dramatique-ban sűrűn adatik. Szóval, Magyarország híressé lett, fényét Sobritól kapja!!!

E quodlibet-kép kedvetlen érzést gerjesztett bennem. Sötét arczczal fordultam el tőle; de hiában, mindig emlékezetemben van, pirulok és emésztődöm.

HATODIK KÉP.

Nagy-Britanniában.

A foglaló, melyben a hajdani, a 15-ik századbéli Magyarország képe állt, most s azóta üres. Rólunk, alkotmányunkról, nyelvünkéről, állapotunkról itt semmit nem tudnak. Csak a tokaji bor hírét ismerik, de magát azt sem. Az újabb időben sokan kezdik a földrajzon a Dunát keresgélni; talán igv majd csak ránk akadnak.

Midőn engem kérőének, ki vagyok? nem csodálkozám, hiszen én az embernek $\frac{1}{900000,000}$ atoma vagyok; de midőn hazámat s nemzetemet megnevezvén, azt kérdek, hol az s mi az? fájdalom szorítá össze mellemet, s szenvedtem pokolbeli kint.

A HALÁLBÜNTETÉSRŐL.

(Elmondott az 1843-iki országgyűlésen az alsóházban.)

A halálbüntetés kérdését egy ízben én is választani elmélkedésem tárgyául, azonban azok után, mik itt már előadattak, s állásomnál fogva a jegyzői helyen, hol inkább illik s kell figyelni, mint szólani, hallgattam volna, ha Szepes követe, nem tapintat nélkül, erőnek erejével a gyakorlat terére nem húzná e kérdést, ha abban nem helyezné leghatalmasabb erősségét, hogy nincs törvényhozás sem Európában, sem Európán kívül, mely a halálos büntetést eltörölte volna, ha abból, hogy a büntetésnek e neme mindenütt fennáll, azt nem látszanék következtetni, miképen mivel fennáll, mindenütt s régóta fennáll, bizonyosan szükség van rá, szóval: ha régiségeivel nem védelmezné a büntetést. De kérdem én Szepes követét, ha vajon az, a mi áll, criteriuma-e saját ezélszerűségének és jogszerűségének?

Ez okoskodás szerint, a régiség mértékén, ezer fokkal jószerűbb s czélszerűbb a zsarnokság a képviseleti rendszernél: úgy Drako törvényei Solonéinál jobbak, mivel régiebbek; úgy a kópádotkat most is kellene használnunk; úgy a bálványimádást elébe kellene tennünk a keresztvénségnek, úgy Szepes követe ezéltöbb ezer

évekkel, midőn még a halálbüntetés nem alkalmaztatott, nagy bajnok leendett a halálbüntetés ellen, mivel új volt volna; s íme most védelmére kel, főképp mivel már régi.

De mielőtt Szepes követe erősségeinek nyomán odább mennék, kijegyzem a tért, melyen állást veszek: ki jól teszi fel a kérdést, félig már megoldá.

Véleményem szerint a büntetés jogalapja kettő.

Egyik az elkövetett bűn; e szerint az a kérdés: van-e bűn, mely emberi bírótól halált érdemel, és miután a büntetés nem egyéb, mint megfosztás egy jótól: az élet oly jó-e, mi azonkép mint más javak, tárgya lebet a büntetésnek?

Másik jogalap: a szabadság s béke, vagy a társasági jogállapot fentartása; e szerint az a kérdés: halálbüntetés nélkül fennállhat-e a társasági szabadság s béke? Mert ha volna is bűn, mi halált érdemelne, s ha az életet szintúgy el lehetne is venni, mint más akármely jót, nem lenne jogszerű a büntetés, ha egyszersmind nem szükséges a társasági jogállapot fentartására.

Az első kérdés egy ezzel: jogszerű-e, a másik körülbelül ezzel: czélszerű-e?

A jogszerűség hiányát itt nem mutogatom, mert ez a tudomány elvontabb országába vezetne; mindazáltal megérteni azt, hogy csak az ember bír személyességgel, hogy az élet Isten ajándéka, s e parancs: „ne ölj!” nem szenved kivételt; hogy az élet egyedül olyan, melyet nem lehet úgy fölfüggeszteni, hogy meg ne szűnjék örökösen, hogy mint az egyes, úgy a status sem ölhet, csak önvédelmében, de önvédelem szüksége a statusra nézve nem áll elő egyes ellenében, hanem hasonló esetben a status akkor van, midőn háborút folytat; meg-

érintem azt, miként az életnek e sérthetlenségét leg-
hangosabban épen a fejedelmeknek kellene hirdetniük,
mind a mellett is, hogy mint fejedelmek mindenek fő-
lött állanak, s mint emberek egy sorban mindennel,
mert életök sérthetlenebb mint koronájuk, amaz Isten-
től ered, ez emberektől való, a korona szentsége után-
zóit, az életjogé eredeti.

Ha a népek kezdettől fogva e jognak tiszteletére
tanítottak volna, mi a zsarnok által pusztán a koronára
szorítottat, ama nemeslelkű ügyvéd XVI. Lajos védel-
mében nem kiáltotta volna hasztalan a francia népnek,
hogy ha élete mint királyé nem volna sérthetlen és
szent, bizonyosan sérthetlen és szent az mint emberé.

Van-e tehát oly bűn, mely emberi bírótól halált
érdemel? Nincs, mert az élet elidegeníthetlen jó, mert
az ember tiszta s tökéletes ismerettel nem bír, sem a
cselekvő szándékáról, mi a bűn subjectiv oldala, sem a
megsértett erkölcsi törvényekről, mi a bűn objectiv ol-
dala; s ha van eset, melyben ember az életre méltatlan,
az ott áll elő, hol a bűn e két oldala legmagasb fokára
hágott, azaz: a hol teljes erkölcsi romlottság van. S itt
ítélhet-e más, mint a mindenható? Vájjon az örök igaz-
ság szerint ítélnék-e a földi törvényhozók, kik mértföl-
denként más más törvény szerint ítélnék, kik egy tarto-
mányban néhány hónapi fogsággal büntetik a bűnt, mely
a szomszédban hallálal sújtatik?

A különbség közöttünk és a halálbüntetés pártolói
közt ez: ők így szólnak a bűnöshöz: nem érdemled az
életet, tehát megfosztalak tőle, tehát mintha istenek vol-
nának, holott ha csalatkoznak, vissza nem adhatják az
életet; mi pedig így szólunk hozzá: nem érdemled a

szabadságot, rabbá tesznek, tehát ítélünk mint emberek, mert ha csalatkozunk, szabadságát visszaadhatjuk.

A másik kérdés: vajon szükséges-e a halálbüntetés a társasági szabadság s béke fentartására? Én nem-mel felelek mind lélektani, mind történeti erősségeknél fogva.

A világ minden embereit három osztályra lehet különözni.

Az elsőt képezik azok, kikben az állati hajlam s indulat, folyton vagy pillanatonként korlátlanul uralkodik az értelem és erkölcs felett.

Ezekre hasztalan a halálbüntetés, mert elégtelen, de itt elégtelen minden büntetés a világon, mivel ki indulatból bűnhődik, az örült azon pillanatban, s ilyenkor az ember sem fontol, sem fél.

A második osztályt képezik azok, kikben szenvedély s erkölcs körülbelöl egyensúlyban áll, s érdek, körülmények teszik egyiket vagy másikat túlnyomóvá.

Ezekre részint felesleges a halálbüntetés, mert ha lehető és bizonyos a büntetés, nincs bűn, mitől az örökös fogság el ne rettenthetne; részint elégtelen, mer ha azt hiszik, hogy fel nem fognak fedeztetni, azokra minden büntetés olyan, mintha nem is volna.

A harmadikat képezik azok, kikben erkölcs az országoló hatalom, kiket bűnre csak a kénytelenség, például az önvédelem, vihet; tudjuk azonban, mikép hol végszükség van, ott nincs betudás, s e nélkül bűn sincs, következképpen itt a halálbüntetés szükségtelen, mert alkalmazhattam

S most átmegyek azon terre, melyen Szepes követe nagyon szeret mozogni.

Bebizonyítható a történetből, mikép a halálbüntetés eltörlése sehol és soha nem vont maga után bünszapo-

rodást, mikép a népek erkölce sehol és soha nem lón romlottabbá szelid törvények, mint volt kegyetlenek mellett, sőt épen ellenkezőleg, a mint nemesedtek a büntetések, velök együtt nemesedtek az emberek is, mert igaz az, hogy humanisáljuk a büntetéseket, és humanisáltatni fog a nép.

Kezdetől fogva észrevehető a törekvés az emberekben a halálbüntetés ellen.

Herodot említi Sabaeo egyiptomi királyt, ki eltörölvé a halálbüntetést, a rabokat munkára használta a Nílus körül, s uralkodása alatt a nép csendes s boldog volt. — Strabo a Kaukáz hegyei közt két népet nevez meg, melyek közül egyiknek törvényei kegyetlenek voltak, a másik nem ismerte a halálbüntetést, s amannál sűrűbbek, ennél ritkábbak voltak a bűnök.

Rómában a decemvirek kegyetlen törvényei után hozott a Porcia törvény, miszerint római polgárt halálra ítélni nem volt szabad, és azon 250 év folytában, míg e törvény állt, követték el Rómában a legkevesebb bűnök; ezért kiált fel Cicero oly elragadtatással: „O nomen dulce libertatis, o jus eximium nostrae civitatis, o lex Porcia!“ Már az athénieknél a halálbüntetés ellen szónokolt a piaczon Diodot, mint később Rómában Caesar.

Angliában pedig Alfred a nagy, csak a felségsértésre szorítá a halálbüntetést, s a polgárok országlása alatt oly biztosan éltek, hogy egy akkori történetíró mondása szerint, a gyermek tele erszénnyel kezében veszedelem nélkül utazhatott volna keresztül az országon. S Penn, emberszerető alkotója Pennsylvániának, a XVII. században nem veté-e el az anyaország vértörvényeit, s szorítván a halálbüntetést pusztán a szándékos gyilkosra,

nem élt-e ama tartomány 35 éven át oly nyugalomban, mint maga Anglia, hol a bűnök száza Bujtattak halálal? És nem kormányozta-e Erzsébet 20 évig halálbüntetés nélkül ama roppant orosz birodalmat, s nem nagy példa-e II. Kataliné, ki törvényesen eltörölte e büntetést egy félvad népnél, s e törvényt egy lázadó rabló kivégzésének esetén kívül, végig híven megtartotta? S midőn Leopold Toscanában 20 évig nem alkalmazá a halálbüntetést, szaporodtak-e a bűnök? Nem; sőt volt eset, hogy öt hónapig országának minden fogházai üresek valának, s eféle eredményeknek folytában törle el 1776-ban törvény által a halálbüntetést, kimondván törvénykönyvének bevezetésében, miképen a büntetések szelidítése, összekötetvén szorgos gondossággal a bűnök megelőzésében, nagy gyorsasággal az Ítéletek hozatalában s pontossággal és bizonyossággal a valódi gonosztevők megbüntetésében, a helyett, hogy a bűnöket szaporította volna, szembe-tünőleg kevesíté a kisebbeket s igen ritkává tévé a borzasztókat.

Sőt egy angol kormányzó még Keletindiában is 1804-től 1811-ig elvből halálbüntetés nélkül igazgatott.

Azt kérdi Szepes követe, honnét van tehát, hogy ez általános eltörlés mind ez ideig csak kísérlet maradt? Azt kérdi, hogy nemde a visszahozás bizonyosága annak, hogy azt nem lehetett nélkülözni? Azt állítja az érdeemes követ, hogy miután a szomszéd tartományokban el nincsen törölve, nem eltörölhető nálunk sem, mert a gyilkosok elborítanak hazánkat.

De én viszont azt kérdem: vajon volt-e ok az érintett országokban visszaállítani a halálbüntetést? Pennsylvaniába miért vitetett vissza? mert az anyaország erőhatalommal kényszerítő. Oroszországban miért áll is-

mét? mert az autocrat haragos pillanatától függé eltörölni és újra felállítani. De miképen legtöbb törvényhozói körültekinéssel s legösszehangzóbb előkészülettel tették Toskanában a halálbüntetés eltörlésének kísérletét, úgy leginkább lehet s leginkább érdekes itt tudni, vajon volt-e ok azt visszahozni? És én bátran állíthatom Szepes követének, hogy nem volt, s mintán másképen állanak a tények, semmint azokat az érdekes követ elősorolá, hivatkozom magára a visszahozó rendeletre.

Az 1795. visszahozatal okául az adatik először, hogy mégis vannak gonoszok, kik az erény útjára szelídség által sem vezettethetvén, ezzel visszaélnék. De az, hogy mégis vannak gonosztevők, nem igazolna-e minden büntetést, s nem bizonyos-e az, miképen azok némi számmal örökké lesznek? Ez időszak után kevesedett-e a bűn? Épen nem, néha maradt elébbi számában, néha szaporodott.

Második okául mondatik, hogy miután csak Toscanában van eltörölve a halálbüntetés, a szomszéd tartományokból oda vonulnának a gonosztevők, — épen azon elv, mit Szepes követe is beszédében felállított. De ha a büntetőtörvényeknek egész Európában a szigor azon egy fokán kell államok, úgy, ha a tortúra, a (porosz királyi) kerék valahol divatozik, nem kell-e annak mindenütt divatoznia? S mint van az, hogy 1786—1795-ig, míg t. i. a halálbüntetés el vala törölve Toskanában, egy gyilkosság sem követtetett el külföldi által, s mindjárt 1797-ben kilencz külföldi fogatott be gyilkosság miatt? Vajon ez eseményben amaz elvnek nem nemesítését vagy gúnyját látja-e Szepes követe? Nem volt tehát ok, miért visszaállítani Toskanában a halálbüntetést; visszaállították, mivel Leopold elment, más trónra lépett

át, visszaállították, mert kitört a francia forradalom, midőn megrémültek a fejedelmek, s tudjuk: a féltékenység a kegyetlenséghez mint erőhöz folyamodik.

De honnét van az, hogy Belgiumban 1796 óta folyton szelidült a büntető rendszer, hogy 1829—1834 közt a halálbüntetés elvből nem alkalmaztatott, s mégis világosan mutatják a hivatalos rab- és bűnlajstromok, miképen a bűnök és épen a halálos bűnök száma évenként fogyott? Honnét magyarázzák meg nekem a halálbüntetés pártolói azon tüneményt, hogy Angliában 1829 óta 1840-ig parlamenti hiteles táblák szerint, azon bűnök száma, melyekre bizonyos volt a népnél, hogy a kormány megkegyelmez, vagy a melyek törvény által megszűntek lenni halálosak, fogyott, míg ugyanazon országban, ugyanazon népnél, ugyanazon időben, ugyanazon körülmények közt, a másféle bűnök száma általában nőtt, s nőtt azoké is, melyeknek elkövetői bizonyosan halállal lakolandottak? Ha a büntetés hatánya függne a büntetés kegyetlenségétől, — mit ellenzőink állítanak, — épen ellenkező eredménynek kellett volna előállani.

Éngedjék meg a KK. és RR., bogy miután Szepes követének nem lehetett nem felelnem, még előadhassam némely nézeteimet, s különösen kimondhassam, mennyiben felel meg a halálbüntetés azon elvnek s tulajdonoknak, mikkel minden büntetésnek kisebb-nagyobb mértékben bírnia kell.

A halálbüntetés s z e m é l y e s, mind a mellett is, hogy gyalázata a kivégzettnek rokonaira is kiterjed. De irányában s hatányaiban erkölcsstelen, mert a kivégzés szemlélésének szomorú következményeit lehetne elősorolni, hasonlókat ahhoz, melyet Malebranche említ,

ki az örültek közt egy fiút látott, kinek tagjai azon ízeken mindenütt meg voltak törve, melyeken a kerékre ítélték meg szoktak töretni, s oka volt az, hogy anyja terhével egy kerékbetörést nézett meg.

Avagy erre felelet az, miért tolakodik oda a nép? De nem hívja-e meg a status oda az embereket? S nem vétené-e el legfőbb célját a halálbüntetés, ha nem gyűlönének nézői? Hiszen egyetlen érdeme az, hogy példás.

De e nyereségnél nem fontosbak-e erkölcsi ártalmak? Az undor a vértől nem gyöngíttetik-e annak szemlélése által? Nem gyengül-e meg az emberekben a tisztelet az élet szentsége iránt? A gyilkosság nem veszti-e el borzasztóságát? Mi lett Robespierreből, ki a forradalom előtt azért monda le hivataláról, hogy ne kellessen embert halálra ítélnie? Mi volt Marat később, ki 1781-ben a halálbüntetés ellen egy munkát írt?

A francia forradalom korában nem vált-e még a gyermekek játékvá is állatoknak felnyársolása, bogarak guillotinizása? XIV. Lajos kényes idejében a kerék-törés szemlélésére nem jelentek-e meg a legmagasb hölgyek, s a hóhérok elmésségei nem voltak-e tárgyai a salonok társalkodásainak? S nem innét magyarázható-e meg, hogy III. Fülöp egész udvarával szokott gyönyörködni az emberek égetésében?

Az emberi természet hasonló a szelíd tigrishez, mely vért pillantván meg, ismét vad lesz és vérszomjazó.

Erkölcsi ártalmához tartozik a halálbüntetésnek, mit a viták folytában megemlíttetni még nem hallottam: a gyilkos monomania.

Számtalan és pedig hiteles példakkal be tudnám bizonyítani, hogy sok emberben a gyilkolás és gyújtás gondolata a hóhérpad körül támadt, hogy egy nő, egy

gyermekvesztőnek kivégzését meghallván, ilyen monomániába esett, hogy amaz ünnepélyesség, melylyel a kivégzés történni szokott, vágyat ébreszt hőse vagy martyrja lenni hasonló látványnak.

Politikai ártalmaihoz pedig tartozik az, hogy mivel a büntetés nagysága miatt az emberek a bűnöst vonakodnak feladni, a tanú vonakodik vallani, a bíró vonakodik elmarasztani, a bűn sokszor büntetlenül marad, mi legtermékenyebb anyja a bűnnek. De a szabadságnak is veszélyes e büntetés, kivált politikai rázkódásokban.

Ha törvényszerű a halálbüntetés, — a gyilkosok bírói képet öltenek magokra.

Tovább megyek.

A halálbüntetés nem osztékony. E közt: elvenni vagy nem venni el az életet, nincs közép.

Nem szellemi, hanem kegyetlen s boszút lehelő, mint maga a bűn. Avagy a társaság mindig oly kegyetlenül büntessen, mint a gonosztevő bűnhődött, s mint két vád álljon egymással szemközt, várva, melyik szűnik meg lenni előbb kegyetlen? Egynek nem kell-e kezdeni, s lehet-e reményleni, hogy kíméletre s emberiségre példát a bűn adand? Nem is javító, ki megöli, az nem javítja meg a bűnöst.

A törvényhozók e részben hasonlóak voltak eddig ama kegyetlen s gyáva sebészhez, ki minden lábat elmetsz, mit tudatlanságból avagy hanyagságból nem akar gyógyítani.

S elrettentő ez mindenekre nézve egyképen?

Azoknak van igazok, kik a halálbüntetést legfélelmesbnek hirdetik, mint Szepes követe, vagy azoknak,

kik Tolna követével ellenkezőt állítanak, s az örök rabságot irtóztatásbnak vallják?

Véleményem szerint ez függ az egyediségtől, egyéb körülményektől is; a halálbüntetéstől kivált a gazdag s boldog fél: ki kétli: nyer-e a jövőben, a szerencsétlen, a nyomorult, gyakran kívánja azt.

Londonban tizenhét nőszemély halál helyett elfogadd az elszállítást, de hat nem. Midőn Philadelphiában a büntető törvények enyhítették, s a raboknak az ó és új büntetés, azaz halál és örök fogság közt választás engedtetett, többen a halált választék.

Franciaországban sok rabot látnak örvendeni, ki a börtön helyett guillotinra ítéltetik. Vajon állíthatni-e tehát oly bizonyosan, hogy a halál mindenikre a legfélelmesb büntetés? Miért van az, hogy ki örök rabságra ítéltetik, rendesen folyamodik kegyelemért, de nehezebben az, ki halálra ítéltetett? Nem azért van-e, mert a halál egy kínos óranegyed, melylyel az edzett lelkek nem sokat gondolnak, s nem akkor hajlanak-e a folyamodásra, midőn hosszan ülvén s várván a felebbvitel eredményét, lelkök kifáradt óránként s éjjelenként vívni a halál gondolatával? De e szerint nem világos-e, hogy szabadnak rettenetesb az örök fogság, ellenben a halál rettegése a bűnöst úgyszólván csak a verpadnál rohanja meg? Nem világos-e, miként a halál félelmének ereje nem előző, mert a bűnnek nein előtte, hanem utána jár. s akkor kezdődik, mikor már a bűn elkövettetett?

Vagy fél kivégzéskor a bűnös, vagy nem fél; ha nem fél, jele, miképen reá nézve, bár bűnhódésekora halálra emlékezzék, akkor sem bírt a büntetés elrettentő erővel, ha pedig fél, s mennél inkább fél, annál inkább gyaníthatni, hogy korábban a halálbüntetés félelme nála

nem munkálkodott, mert ellenkező esetben nem követte volna el a bűnt, és így vagy indulatból bűnhődött, mi nem ismer félelmet, vagy bizonyosan hívé fel nem fedeztesét, mely esetben elégtelen bármely büntetés e világon.

De nézzük meg közelebb, vajon oly bizonyos-e az elrettetés a nézőkre nézve, mint azt állítják a halálbüntetés pártolói? Ha gyakori a kivégzés, a nép megszokván, nem veszti-e el rettentő hatányát, és ha ritka, a borzadással együtt nem gerjeszt-e szánatot egyszersmind, minek épen azon következményei vannak, miket a törvényhozó nem óhajt.

A bűnös a vérpádon három lélekállapotban jelenhetik meg.

Vagy bátran, sőt daczczal, — ez kétségkívül nem épületes a sokaságra, inkább megvetést önt a halál ellen még azokba is, kik eddig rettegték; vagy elcsüggedve s tehetetlenül, a nép megbocsát ellenének, kit a hóhérpádon s kényszerítve lát, s leggyönyörűbb vonása az emberi szívnek akaratlanul a szenvedő pártjára állani; vagy bánattal s töredelemmel, — s ekkor benne nem a bűnt, de a bánatot látja, s itt valóban egy új ártatlanság kezdődik, mely némán is kiáltani látszik, hogy ő és nem a bűn az, mi fel fog áldoztatni, s a vérpád az, mi utálatot gerjeszt, s a megtért bűnös mint martyr látszik meghalni.

És itt még egyszer ismételjük, miképen felette ártalmas a népet szoktatni a vér tekintetéhez.

Ha ritka a gyilkosság, korántsem azért az, mert nagy a halál félelme, és ha gyakori, nem azért gyakori, mivel a halál félelme vesztett erejéből, inkább mondhatni, hogy hol gyakori, azért az, mert a természetbeli

undor e bűn ellen meggyengült, s hol ritka, azért az, mert ez undor még megvan. Úgy, hogy bátran állíthatni, miképen a gyilkosság ritkasága egyenes arányban áll a gyilkosságtól! undor növekedésével.

Különben honnét magyarázzuk meg, hogy a halálbüntetés némely népeknél csekély vétségekre rendeltett, és ezeknél sem bírt visszatartóztató erővel? Honnét van az, hogy midőn tolvajság, gyilkosság egyenlően halállal sújtatik, ez ritkábban követtetik el? És így vigyázzon a törvényhozó, hogy midőn a kivégzés példáiban a halál félelmével akar munkálni, ama másik hatalmasb erőt, a gyilkosságtól! természetes undort, ne gyöngítse meg igen az emberekben. Mert midőn a halálbüntetéshez ragaszkodik, a két erő, a félelem s undor közöl választott, azonban csakhamar észre fogja vehetni, hogy a félelemben oly fegyvert választta, mely nem használva hiába való, használva élet veszti.

Igyekezem rövid lenni KK. és RR.; csak a legfontosabbakra szorítkozom. Ezért mellőzöm azt, hogy e büntetés egyszerű, túlteszem magam népszerűségén is, mert elég megszűnnie, hogy népszerűtlenné váljék; azt sem tartom fontos oldalának, hogy gátló ártani, mert e célzt kevésbbé szörnyű eszközzel is elérhetjük; mindezeknél fontosabb tekintet a büntetés megbecsülhetlensége.

A törvényhozónak nincs bizonyos ismerete azon fájdalomról sem, mit a kivégzéskor érez a bűnös; századokig hívék, hogy a fej vétel nem kínos, most az akasztást kezdik hinni enyhének, leghíresb orvosok ellenkeznek egymással. És tudja a törvényhozó, mi a halál, s mi van a síron túl? Tudja-e, hogy ott a bűnöst a földi kín után már rögtön új kárhozat éri, vagy reá isteni irgalomnál fogva boldogság várakozik? Tudja-e, hogy bűn-

tet-e vagy jutalmaz? Valóban, kinek vallása van, ki jövőendő életet hisz, arra nézve e kétség eldöntő erejű.

A halálbüntetés következményei az idő, az élet határin túl esnek, pedig az embernek mint esz«s lénynek ismeretlennel sújtani nem szabad.

Vajon ha földünkön egy titokteljes mélység nyílnék, mit némelyek a boldogság honának, mások a kárhozat helyének tartanának, vajon észszel cselekednék-e a status, ha legnagyobb bűnöseit abba eresztgetné le?

Véleményem szerint, midőn az ember a büntetés végét be nem látja, ész nélkül cselekszik.

De emberre nézve, ki nem hiszi magát istennek, leghatalmasb ellenvetés az, hogy a halálbüntetés helyrehozhatatlan, holott mennél nagyobb a büntetés, annál szükségesb, hogy helyrehozható legyen, mert a tévedések áldozata soha nem támad föl. Pedig a bírák ítélete nem épül apodicticai bizonyosságon; nem azért mondatik a vádlott bűnösnek, mivel bizonyos, hogy a bűn ű általa követtetett el, hanem mivel a törvénytől megkívánt néiuelj' föltételek jelen vannak. Tehát a bizonyosság csak formai és viszonyos. Mivel a vádlott úgy vall, mivel két tanú egyezőleg bizonyít, hozatik ítélet, azonban a tapasztalás mutatja, hányszor megvult minden bizonyság, mit a törvény kíván, s később az elmarasztott ártatlansága mégis kivilágosodott. S ha korunk bölcsebb garantiái közt kisebb is a veszély, ott, hol jury, hol nyilvánosság, hol korlátlan szabad védelem van, de hogy még ily biztosítékok mellett sem lehetetlenek, erről bizonytságot tesz Livingston, ki azt állítja, miképen Éjszak-Amerikában sem ritkák az ily bírói csalatkozások, bizonytságot tesz Lucas, ki csak 1826. egyik félévéből Franciaországban hat esetet hoz fel, melyben ugyanazon vádlottat egy

jury halálra ítéle, más ellenben, melyhez pusztá forma-beli hiba miatt utasították a cassatio-szék által, — különben kivégeztetett volna, — ártatlannak vallá, bizonytságot tesz Ducpetieux, ki Belgiumból tizennégy példát számlál elő; bizonytságot tesz a „Morning Herald,“ mely Wilde londoni sherifkedésének kilencz hava alatt hat ily esetről emlékezik, bizonytságot tesz O’Connel, ki az 1840. parlamenti ülésben négy, és több jogtudós, kik több ily ártatlanul kivégezettek emlitenek.

De a csongrádi követ által felhozott példán kívül én is mutathatnék fel több ily szomorú esetet a beregi és más levéltárakból, — mind a mellett is, hogy nyilván nem lévén nálunk, a bírák tévesztett gyilkolásai titokban maradnak. S a bírák lelkén nem szörnyű teher-e, ha bár hibából is, ontani vérét ártatlannak? S nem méltán gerjeszt-e ellenséges érzést a polgárookban minden ily esemény, látván, hogy a törvény maga teszi azt, mit a gonosznak tilt? S nem kell-e egyaránt rettegnie a hóhértól s gyilkostól? S megnyugtat-e az, hogy az ártatlan áldozatnak tetemeit emlék tiszteli, ha másnap a hiba újra elkövetethetik? Ez ellen nem véd meg más, mint a halálbüntetés teljes eltörlése.

Ismeretünk, ítéletünk korlátolt, és mégis büntetünk, mintha csalhatatlanok volnánk.

Cselekszünk mindenható erővel, mindentudás nélkül.

Valóban, ha nem volna egyéb ok, a helyrehozhatlanság tekintete maga elég arra, hogy a halálbüntetés eltörlöttessék.

S mielőtt bevégezném beszédemet, még két veszélyre teszem a KK. és RRket figyelmessé: mi a halálbüntetés-sel együtt jár, s az előttem szólók közöl senkitől nem érintették.

Egyik, hogy ha hatalom, álnokság, bírói gyűlölség vérpadra juttató áldozatát, egyszersmind biztosító magát ha nem a gyanú, legalább a próbák ellen; ki él, az még megboszulhatná magát, a halott örökre néma.

Másik, hogy sok kivégzettekben a próbáknak egyegy kútfeje dugul be, minék ártalma kettős; jelenvaló: a mennyiben társai, ha netalán megfélemlettek, újra előrohannak; jövődöbeli: a mennyiben örökre fölfedezhetlenek maradnak némely bűnök, mire csak a kivégzett vallomásai vezethettek volna. Sőt a halálbüntetés kisebb bűnök ellen nem új rúgó-e a gonoszokra nézve elkövetn nagyobb bünt, hogy a csekélyebb fölfedezését megelőző zék? Igen, s így lesz az éjjeli orv s útonálló gyilkossá, hogy azok, kiket meglöpött s megtámadott, ellene mint vádlók vagy tanúk fel ne léphessenek.

Mindezek után bátran fordulhatunk a halálbüntetés védőihez, s mondhatjuk: minden büntetés az igazság határain belül kísérlet, miképen lehet a bűnök ellen leg-sikeresebben hatni: mit ti magasztaltok, a halál, már teljesen megpróbáltatott.

Elismeritek, sőt ebben erősséget helyeztek, hogy kezdettől fogva minden nemzetek gyakorlák azt, és ti magatok valljátok, hogy foganatlanul. Mi nem kívánunk egyebet, mint hogy hagyjátok el azt, mi ezer meg ezer éveken át a kegyetlenség minden alakúiban alkalmaztatván, minden korban s körülményben sikeretlennek találattott. Nem büntették-e Angliában halállal azt, ki házból két ezüst forintot lop, ki parkban vagy országúton bemázolt arczczal jelen meg, ki egy özet szándékosan megsebez másnak birtokában, ki tóból egy halat eloroz, ki álnévvel írt levélben mástól valamely becses dolgot kért, ki bárányt azért lop, hogy bőrét eladhassa? S

mely büntetés téelme ily csekély vétségektől el nem bírt rettenteni, vajjon feltehetni-e józanul, hogy az a nagyobbaktól el fog ijeszteni? Hihető-e, hogy az áru-lót s zendülőt, ki vállalatában azonkívül dicsőséget is lát, egy messze halál féelme vissza fogja tartóztatni? Hihető-e, hogy annak, ki őrvjögő boszúját egy csapással kielégítheti, a halálbüntetés emlékezetére gyilkos karjai tehetetlenül fognak aláhullani? Fog-e az bírni a legszi-lajabb indulattal, mi ama gyöngve vétkes hajlamot nem bírta föl tartóztatni? S mit használtak az emberiségnek a kínok ezer nemei? Mi jó és nemes virágzott azon hat-vanezer életből, mi VIII. Henrik alatt múlt ki vérpa-don, s azon hatvanezerből, mi Angliában 1098—1787-ig hóhér által végeztetett ki? Nem kellene e szerint Spa-nyolországnek paradicsomként ragyogni, ha némely há-rom hónap alatt 1600-at ölt meg a törvény szava? S nem azért állunk-e századokkal hátrább, mert boszu és düh nem csak ércből csinált pallost, növényből kötelet, de szövetkezett az elemekkel is: a földdel, melybe ele-veneket temetett, a vízzel, melynek torkába hajintá a bevarrottakat, a léggel, melylyel fojtott, a tűzzel, mely-ben hamuvá égetett, s megfordítva a természet rendét, az embert adá eledelül az állatoknak?

S panaszkodhattok-e, hogy kísérletek kora avat-kozás által megháborítottok? Nem dúltatok s öltetek-e, s a bűn mindig szaporodott, s a halál nem volt elég, kínokkal tetéztétek a halált. Most már a sor rajtunk van, tehát engedjétek nekünk is a kísérletet teljesen s egészben, s a büntetőjog többi részeivel öszhangzólag megtehetnünk; eljárastok s elveitek felett már ítelt a múlt, miéink felett majd a jövő ítélend.

Én tehát, mint már követtársam is jelenté, me-

gyém nevében a halálbüntetés eltörlésére szavazok, mert nem a büntetések kegyetlenségétől, hanem azok bizonyosságától s gyors sújtatásától függ a siker; mert ha a népet kegyetlen büntetésekhez nem szoktatjuk, reá a szelídebbek épen úgy, sőt biztosabban hatnak, mint hatnak a kegyetlenek. Mert nekem úgy látszik, hogy, midőn a status javaink rablóját megöli, a társaság ellen elkövetett bűnt a természet elleni vétéssel boszúlja meg, s midőn a gyilkost kivégzi, nem büntet, hanem ismétli a bűntől.

KÖVETJELENTÉSI BESZÉD.*)

(Az 1847/4-iki országgyűlés rajzolója.)

Kimondatott Miskolczon Borsodmegye gyűlésében, 1845. január 9 én

Ha a formához szorongva ragaszkodnám, ha azt hinném, hogy véteni a forma ellen nagyobb hiba, mint kötelességet nem teljesíteni; most, miután hivatalos jelentésünket követtársam felolvasá, engemet már csak a hála és köszönet szava illetne. És ez rövid fogna lenni, mert a mély hála nem jár zajjal, mert a hű köszönet kedveli mi a szent némasághoz közelit. De ha én eleven színekkel igyekezném is előadni mind azt, miket e pillanatban érezek, vajjon kinek nyújtana ez legtöbb élvezetet? enmagamnak, mert ki hüven érez, annak jól esik, ha sükéről érzeményét kézzelfoghatólag mint egy leszakított virágot mutathatni be; tehát nem nyújtana a KKnak és RRnek, kik a nélkül is jól tudják azt, hogy ki egy megyétől hatalmat nyer törvényeket hozni.

*) Szemere jelen s alább következő beszéde 1847-ben önálló füzetben jelent meg Miklósvárt, (álnév: Lipcse helyett), kiadva „egy gyorsíró“ által, következő megjegyzés kíséretében: „Ha gyorsoltam nem fogott fel mindent híven s egyes kifejezésekben vagy néhol az átmenetekben gyakran tévedtem volna, a szónoktól előre is ünnepélyesen bocsánatot kérek. — — A kiadó-gyorsíró.

melyek fölötté vannak nemzetnek és királynak, az lelkében meghajolván, e hatalmat attól bizonyosan csak térdelve fogadja el, és térdelve nyújtja vissza, és már e belső meghalászás, mit én így érzek, legmagasb neme a köszönetnek. És különben is most olyan időket élünk, midőn efféle hiú szavakban nem bővölködhünk, midőn forma s hiedelem kedvéért hallgatni el nézeteket s gondolatokat polgári bűn lenne, ennél fogva, ama hivatalos jelentés után is engedtessek meg nekem azon időt, mely engem ez ülésből hálám kimagyarázása végett illetve, szinte arra fordítanom, hogy a lefolyt országgyűlést és hazánk állását egyikét oldalról próbáljam megvilágítani.

A KK. és RR. gyönyörködni látszottak követtársam előadásában, kinek tiszteletben megőszült hajai mint egy fehér zászló a békét jelentik; én úgy állok itt föl, mint e zászlónak fegyveres nyele, mely némileg háborút hirdet, midőn hegyes vége léfuródik azon haza földébe, mely ép azoktól tiportatik leggyalázatosabban, kik, fiai lévén, belőle teremtettek. Újat talán nem mondok, csak mását, ellenkezőt sem, de különbözöt, s midőn amaz ott nagyban rajzolt képet itt kicsinyben adom, inkább szembe fog ötleni a mit óhajtok, t. i. hazánk ábrázatján mi kevés az, a mi vidámit, ellenben mi sok az, mi retteget s indít búslakodásra. Mindent nem mondok el, csak annyit, hogy a hallgatás bűnével ne vádolhassam magamat; hiszen igen sok mondani valója volna annak, ki egy országgyűlést ügye lemmel kísért, ki egy törvényhozásban cselekvő részt vőn, — annak, ki benn de azon szövöszékben, min készül a nemzetnek sorsa, mely nemzeti sorsunkon ott a polgári erény és a bűn keze együtt dolgozik, — annak, ki látta, a haza legszentebb jogai s érdekei körül nagylelkűség és önzés, értelem és ostobaság, árulás és becsületesség mint foglalko-

zik, — annak, ki látta, dicső életkérdések mint szenvednek hajótörést egyesek, gyakran jelesek, pedig hazafia k h i ú s á g á n, s másrésről nagy eszmék mint születnek gyakran a véletlenből, jeléül a gondviselés örökös léteinek úgy az álladalmak, mint az emberek dolgai fölött. Higyjék el a KK. és RR., hogy messziről s külsőleg bármint ragyogjon, senki nem szenved, nem aggódik, nem hányatik többet azon követnél, ki szabadelvekkel bír és törvényhozói állásának roppant feladatát erezi; pillanata az egész kormányra folytonosan kiterjed, s minden mozgás, melyet akár a nemzetben, akár a kormányban észrevesz, szívére hat, és körülményeinkben többször hat fájdalmasan, mint örvendeztetőleg; és különben is a közügyek meneteléből ott oly kevés az öröm, több a remény, de ez elmúlik, s legtöbb a keserűség, és ez megmarad, — legalább én másfél év alatt tíz évnek hazafiúi aggodalmait éltem keresztül, ellenben az örömeiket, még a másfél évéit is, csak reményekben ismertem.

Azonban bármi drága e tapasztalás, mert életerőnk egy részén vásároljuk meg, az így is igen becses, s tartozunk közleni azokkal, kiknek kegyéből jutánk az alkalomhoz azt megszerezhetni. Ha a KK. és RR. visszafogadnak körükbe, apródonként majdan elő fogom adni tapasztalatimat, ez úttal szabad legyen azok sorát csak megkezdenem. Megvallom, e nélkül nem tudnék megnyugodni, kényszerít reá a lelkiismeret, az emberi szívnek e földi istene. Szolgáljon vigasztalásul a KK. és RR.-nek, hogy nem leszek oly hosszú, mint én kívánnám s mint kívánná a tárgy óriás terjedelme, de oly rövid sem leszek, hogy unatkoztatástól ne tarthassak, — azonban én, mint szóló, személyem miatt figyelmet nem igényiek, figyelmet csak azért kérek, mert a h a z á r ó l szölok, és figyelmet azért re-

menyiek, mert Borsod K K. és RRdél előtt szólván, arról h a z a f i a k előtt szólok.

Hogy a múlt országgyűlése megítélhessük, azt össze kell hasonlítani némely előbbiekkal és hivatását kell meghatározni. E végből nem szükség messzire mennünk vissza, ez néhány szóval/megtörténhetik. Hazánknak poll tie aj a századok óta eddig két nagy eszme körül forgott, egyik: fenntartani alkotmányunkat, mint a szabadságot bizonyos, habár tökéletlen formában; másik: megvédeni nemzetiségünket, miután az a föld hátán egyedül itt él, sehol másutt nem. Ez volt hazánknak politicája, mert mindkét eszmének sok volt ellensége, kívül annyi, a hány szomszéd nép vagy fejedelem van határainknál, belül annyi, a hány gyáva s áruló van\ s e fajból egy népnél sem találatik oly sok, mint nálunk. E political irány jellemzé a legutolsó négy országgyűlést is, 1825 és 1840 között; az 1830-iki és 1832-iki különösebben a nemzetiség elvének víttaki diadalát, az 1825 ki és 1840-iki pedig különösebben az alkotmányos elv tiszteltetésére fordítá győzelmes erejét, és ama négy országgyűlésnek, ha statutani magasabb szempontból tekintjük, fő eredménye abból áll, miképpen a kormány lemondván absolutisticus törekvéseiről s a nemzetiség kilobbanásainak visszaretentéséről, elismerte, hogy hazánkat csak alkotmányos úton és csak nemzeti érdekek szerént lehet és kell igazgatnia. E két elv nagy diadala okozta azon örömet, mely az 1840-ki diaeta eloszlásakor országosan éreztetett; ekkor a bizodalom nem tért vissza, de a bizodalmatlanság haló félben volt; a béke még nem állt helyre, de a csatarendet, melyben kormány és nemzet állt egymás ellenében, fegyvernyugvás váltotta tol; s a nemzet, melynek tulajdona nem em lékezni soká a jóra sem, s a nagy bántalmakat is hamar

elfelejteni, epeelve leste az okot s alkalmat teljes engesztelődésre nyújthatnia kezét. Oh Istenem! hisz ez oly természetes vágy; nincs nép, mely százados vizáلكodások által meg nem viseltetnék, s nem azért felejtettünk-e el annyi jogtalanságot, mivel a békét s egyérezést óhajtottuk, melyet azonban eddig soha nem kaptunk meg, hanem helyette új sebekkel ingerelteténk?

És az ok s alkalom látszott csakhamar megérkezni. Az 1840-ki diaeta után a sajtó tágasabb tért nem annyira nyervén, mint inkább víván magának, az ország sajtát magára fordítá figyelmét; tervek, javaslatok s egyletek sűrűn követték egymást, s a nemzet fölörvendett mint a gyermek, ki a tükörben először ismer magára; és még e boldog kedvében íme megnyílik az 1843-ki orsz. gyűlés, melynek királyi előadásai ha hideg kézzel voltak is írva, de azok mindenesetre a haza valódi szükségéit fejezték ki, és a kéznek ujjai a haladás tájéka felé látszóttak mutatni. S kérdem én, a jóakarát e pusztá látszatára mint felelt az orsz. gyűlés? és mint felelt a nemzet? Az orsz. gyűlés ama királyi előadásokra választ irt, melyben csak panasz volt, szemrehányás nem, csak óhajtás volt, harag nem: a tanácskozások gravaminalis s a múlt diaetákon annyira uralkodott modora egyszerre népszerűtlen lett; s nem hetek, de hónapok múltak el, mielőtt a kormány azonban újra okot szolgáltatván, boszúsan megtámadtatt volna. Az orsz. gyűlés ily kímélettel és tisztelettel bánt a kormánynyal, míg hitt jóakarátában. És mint felelt a nemzet? A haza egész területén hála lebegett keresztül; kételkedni a kormány hazafiúi szándékán bűnnek tetszett, még némely tapasztaltabb hazafiak előtt is, kik pedig megtanulhatták volna, mint kell hinni kormauyok ígérétének, és a mi más alkotmányos népeknél hallatlan,

a puszta jóakarátért is köszönetek szavaztattak. A t. megye részéről mi is tartozánk (!) köszönetét kifejezni, mit mi azon hűséggel, ele egyszersmind óvakodással teljesítünk, mely a körülmények közelebbi ismereténél fogva véleményünk szerint szükségesnek látszott.

Ily körülmények közt jutta az országgyűlés ama nagy kérdés elébe: mit legyen teendő? Újra az alkotmányosság s nemzetiség elvének kimondásáért küzdjön? Hiszen e két nagy elv az előbbi országgyűlések által már ki lön viva, most tehát azok részletes alkalmazásai következtek. És íme ez volt természetes hivatása a múlt diatának, t. i. egy részről az alkotmány jótéteményeit úgy jogokban, mint terhekben a nép minden osztályaira kiterjeszteni, és másrésről a nemzeti szint s irányt láthatóvá tenni a közélet minden ágaiban. S a mire itt most okoskodás után jutottunk el mi, azt a közönség józan esze tüstént átlátta; innét magyarázható meg, miért várt ez orsz. gyűléstől kielégítést annyi érdek, annyi osztály, annyi ember, mennyi újabb időben egy országgyűléstől sem váratott.

Igen, kielégítést vártak a sz k. városok. Kétséget nem szenved, hogy a szab. kir. városok bírt jogaikból vannak kiforgatva, de az sem szenved kétséget, hogy ki vannak azon állapotból is forгатva, melyben jogaikat a szabadság érdekében gyakorolhatnák. Tehát rendezést s vele jogot vártak, de mindkettőt hiúban várták.

És a kerületek, a Jászkun és Hajdú, Fiume és Buecari és Turopolya nem reménylették-e, hogy ez országgyűlés lesz a megváltó, mely őket tisztviselőik zsarnoksága alól kiszabadítja? És a XVI szepesi városok, melyek bár a hazáért századokig voltak idegen népnél áldozat és zálogképen, visszacsatoltatásuk óta eddig arra sem érdemcsittettek, hogy a törvények nekik megküldettek volna,

nem méltán várták-e, hogy róluk a nemzet valahára megemlékezvén, igazságból megadja a jogot, mit jutalmul nem adott meg? De mindezek csalatkoztak.

És nem hitte-e mindenki, hogy ama jeles büntető törvényjavaslat életbe lép, s ekképen megszűnik különösen azon botrány, hogy Magyarországon a bíró büntet, holott a törvény azt sem határozza meg mindig, mi a bűn, azt sem szabja ki, mi a büntetés; s megszűnik ama másik botrány, hogy midőn egyrészt a nép nevelésére országosan semmi gond nem fordítatik, más résztől a közöltségen tartott tömlöczök által leginkább a biin terjesztésének szándéktalan célja éretik el? De mindez nem szűnt meg, a bűn s büntetés, mint volt, határozatlan maradt, a népnevelés tespedend régi állapotában, s a tömlöczök ezután is lesznek a gonoszság státusiskolái.

Kielégítést vártak a bányatulajdonosok, mert ők a mostani rendszer mellett életveszélylyel csak azért hozzák ki a föld kebléből az érczet, hogy a kamara tisztai által hivatalosan megraboltassanak.

S nem várta-e az adózó nép méltán, hogy a kötelező örökváltság nagy eszméje elvégre ki fog mondatni, s hogy a katonai élelmezés és szállásolás terhe, miután benne két országos választmány fáradozott, vállain csakugyan meg fog könnyíttetni?

És a birtok-viszonyok vannak-e szabályozva!? Az ősiség megdöntetett-e? Legkevesbbé sem. És állíthatott-e a diaeta hitelintézetet, melyből eladósodott szegény földbirtokosaink olcsó kamatra kölcsönözthessenek? Nem, mivel a kormány, elég rútul, használni akarván szorultságunkat, saját pénzünkért függetlenségünket kívánta.

De még koránsem számoltam elő minden érdeket, mely kielégítést reményit. Kielégítést várt anyagi érdeke-

ink roppant serege. Mi most kereskedési tekintetben a dicsőnek nevezett Magyarország? Nem egyéb, mint Ausztriának szolgáló gyarmata, s ha hazánknak gyomra tele volna is tiszta arannyal és ezüsttel, az sem volna elég, a mostani igazságtalan vámrendszer mellett; minden pénzünknek szükségképpen Ausztriába kell kifolynia. Ez igazságtalan vámrendszer ellenében, mely fő oka a magyarok szegénységének, mellettünk szól törvény, igazság, maga a fejedelmi eskü mellettünk szól, — de azért maradtunk továbbá is gyarmat. Es miután termékinknek Ausztria nem nyújt szabad piacot, mint Ausztria mindenféle termékeinek szabad piacot nyújt hazánk, termékeinknek utakat választottunk a külföldi piacokra, északra Ausztrián túl, és délre Fiumének a tenger felé. Ennek következménye leendett volna a mezei gazdaság folvirágzása, minek folytában a megszaporodott tőke műipari vállalatokba menvén át, s e kettő kölcsönösen emelvén egymás értékét, az ország lakosai eddig nem ismert jólétet élvezendettek volna s különösen e megye is, mint a mezei gazdálkodásnak Istentől megáldott egyik földe, és e tűzvészől megrongált város is, mely a kézi mesterségeknek legszorgalmasb székhelyei közé tartozik. Azonban ez érdek sem nyert kielégítést! a balparti vasút, melynek széle megyénket is érintette volna, végig aligha fölépül, vagy soká épül föl, és nincsen vaspálya Fiume felé!!

És most látjuk, midőn vége van az orsz. gyűlésnek, mely annyi vágyat föl gerjesztett, hogy mindez csak egy nemzeti álom volt, egy nagy remény, melyből csak a csalódás keserősége maradt meg, annál kellemetlenebb, mivel ha mindezt még nem élveztük is, de némileg már bírtuk, mivel ha mindez még nem volt is valóság, több volt mint remény, miután az ország képviselői akarták,

azonban ha elfelejtettük, most újra megtanulhatjuk, hogy a nemzet akarata még mindig semmi nyomatékka-
nem bír a kormány előtt. Vájjon mihez is hasonlítsam
én ez országgyűlést? Egy dús tavaszhoz hasonlítom, midőn
mező, hegy, erdő a virágzás tengerétől boríttatván el,
nagy áldást reményi minden ember, s a szőlősgazda már
előre kádakról s pinczékről gondoskodik, a szántóvető
csürjét kicsinyli, a kertész előre támaszokat válogat a fák
alá; azonban vész vagy zápor jön, mindent összedúl és
elhord, s a nagy örömből csak a boszúság marad meg,
mely boszúság a megcsalt országot jelenleg igazságosan
tölti el.

De kik ellen? Azok ellen, kik okai, hogy a múlt orsz.-
gyűlés által gerjesztett vágyak meghiúsultak. És én meg-
nevezem őket. Személyekre azonban most még nem me-
gyek, kitkit ítéljen el saját lelkiismerete, maradok általá-
nosságban.

Annak, hogy a múlt országgyűlés a nemzet óhajtásai-
nak nem felelt meg, oka

I-ör és főképen a kormány. Miért? Mert a kor-
mány két eredeti bűnben szenved, egyik, hogy alkotmány-
ellenes irányú, másik hogy nem nemzeti. Hogy fölség s
kormány két különböző eszme, az oly természetes, miké-
pen e kettőt megkülönböztetni még eddig soha szüksé-
gesnek sem láttam, most azonban kijelentem: miképen,
véleményem szerint, a fölség mindig alkotmányhív, mert
erre esküt tőn, és nemzeti, mert az uralkodóház a leg-
első magyar család. De kik országos ügyeinket főn inté-
zik, azok idegenek, s ezek szívében fogamzik az akarat,
melynek kivitelében a magyar kormánynak, e szegény
Ézsaunak, csak keze s hangja használtatik. S ugyan kér-
dem én, várhatunk-e mi hűséget s jóakaratot tőlük, kik

nem azon édes hazai földből teremtetek, melyből mi? kiket nem azon levegő és meleg táplált, mely minket? kik törvényeinket, szokásainkat, életünket, előítéleteinket s történetünket nem ismerik? kiknek más ősök emlékezete drága, más nemzeti fájdalom szent, kik Várna s Mohács neveinek említésénél mosolyogni tudnak, melyeknél mi elborulunk? Én azt hiszem, nem várhatunk. Ama két eredeti bűn azon forrás, melyből a haza bajai századok óta folynak, és hiedelmem szerint, Magyarország csak akkor lesz boldog, ha magyarok által igazgattatok.

De még több hibákkal is kell vádolnunk a kormányt.

Kérdem, mit tön a kormány az országgyűlés jó sikerére? Felelet: ellene sokat, mellette semmit. Azt nem is említem, hogy sérelmeink egy nevezetesbje sem orvosoltatott, a sérelmek könyve, az eddigi tapasztalás szerint, nem való egyébre annál, hogy e hazának mint minden kórháznak, legyen jegyzőkönyve azon sebekről, melyeket az idegen austriai kormányzók ejtettek törvényeinken. — De a bányatörvénykönyvi javaslatot ismerte a kormány folytonosan, a mint annak kidolgozásában a választmány előhaladt, s miután a nemzetiség ez által reményit terjesztésének érdekénél fogva is e javaslatban a KK. és RR. táblája óvakodott az elvek erősb vitáitól, nem ment-e fel e munkálat korán? Azonban válasz reá nem érkezett. — Nem szólítá-e fel az orsz. gyűlés a kormányt férfiak kiküldésére, kikkel a katonai szállásolás és élelmezés megváltása iránt alkuba ereszkedhessék? De az igen bölcs igen munkás! igen gyors! kormánynak öt hónap kellett kitalálni a négy kir. biztosnak nevét! És még is azt állítja, hogy szívén hordja a nép sorsát; kívánnunk kell, hogy ne szívén, de eszén hordja. — Továbbá nem mnt-e el egy század azóta, hogy a kormány a részek vissza-

kapcsolására kötelezé magát, s két országgyűlés azóta, hogy a visszakapcsolás törvényben kimondatott? És a részek még mind ez ideig nincsenek visszakapcsolva, követeik az orsz. gyűlésen nem jelentek meg, mert az alkotmányos élet s a törvények szentségének gúnyján ugyanazon föl-ségnek egyik kormánya őket meghívta, a másik eltiltotta. Íme ez a legnagyobb történeti kép, mert két század kar-jain függ, mely leghívebben ábrázolja, mint szokta az ausztriai kormány a törvényeket végre n e m hajtani. — S nem kellene e a kormánynak tisztában lenni magával minden tárgy iránt, midőn az hozzá fölterjesztetik? Igen. De van-e? Soha nincs. A börtönrendszere azért nem jött válasz, az írók jogai azért maradtak biztosítatlanul. — S mit mívelnek más alkotmányos kormányok országgyűlések előtt és alatt? Szakértőkkel tanácskoznak, terveket készíttetnek, adatokat gyűjtenek; mindezt azonban, a mi igen lelkesmeretes! igen munkás! igen gyors! kormányunk nem tette, sőt azon választmányoknak, melyeket a KK. és RR. a népnevelés, a kereskedés, az örökváltság, a vá-rosek s kerületek rendezése iránt kiküldöttek, egy adat-kát nem szolgáltatott, egy felvilágosítást nem adott, egy útmutatást nem nyújtott. Azonban munkálataikat a vá-lasztmányok, ennek ellenére is, elkészítvén, s némelyike, mint a balparti és Fiumei vaspálya iránti törvényjavaslat fölterjesztetvén, mások pedig szinte nem sokára felfogván terjesztethetni, midőn munkánk után a jutalmat, fáradsá-gos szántásvetés után az aratást, másfélévi küzdesnek a diadalát vártuk volna, mi történt? Az országgyűlés bere-kesztetett. Miért? Csak azért, hogy a kormány másodsor ne legyen kénytelen szavát szegni, — mit azonban így sem került el, mert a diaetát nem 10-ikén, hanem 13-kán zárta be.

Az ország munkájával s idejével így sáfárkodott a kormány; másfél évet a nemzet erejéből s munkáiból semmivé tett azért — hogy másodszor se tarthassa meg szavát. S vegyem-e vizsgálat alá a kormány külföldi politicáját? Csak azért nem teszem, mert ez nagy tér s messze csábitana el; hiszen tapasztaljuk, az orosz elem az illyris-mus leple alatt határainkon belül mily bátran munkálkodik a nélkül, hogy észrevenné, — hiszen láttuk a Duna kapuit, mi gyáván s gondatlanul engedte idegen hatalom által elfoglaltatni, úgy, hogy e pompás folyamunk mellett most mi oly helyzetben vagyunk, milyenben van a gazda azon házban, melynek ajtókulcsai más birtokában lévén, benne ugyan mozoghat, de bele vagy belőle ki csak akkor mehet, midőn a kulcs urának tetszik.

Ekképen a diaeta végén kisült, miről én részemről elején sem kételkedtem, hogy a királyi előadásokat a kormány csak álarczul használta, melyen jó szándék, szilárd akarat, hazafiúság, őszinteség, haladás mind csak festve voltak, mint az álarczokra az indulatok festetni szoktak. E diaeta egyszersmind próbatűz volt a kormányra nézve, vájjon amaz általa elismert két elvet, az alkotmányosság s nemzetiség elvét, elfogadandja-e következményeiben is? De most meggyőződünk róla, hogy nem igaz, hanem csak gyáva vagy gyöngé volt, midőn azokat elismerte, mert most nem volt sem bátor, sem következetes azoknak alkalmazásában. Ezért a KK. és RR. táblája, mint mely a közjó érdekében egyértésre törekedett a kormány nyal, a diaeta elején úgy szólt akormányról, a mint annak külszine mutatta: t. i. bizodalमत hirdetett iránta, végén pedig úgy szólt róla, a mint tettei érdemlik, t. i. 1844. november 9-én és 10-én költ két határozatában azt mondta ki, mi eddig, jól

megjegyezzük, még soha nem mondatott ki, ünnepélyesen kimondta bizodalmatlanságát a kormány akaratában, s ez történt a nélkül, hogy a kormányt csak egyetlen egy követ merte volna védelmezni.

Ezek így leven, vájjon nem vagyok-e teljesen föl-jogosítva, a nemzet hallatára azt kérdeni fenszóval s igaz lelkesmerettel: széles e hazában ki felel meg hivatásának legkevesebbé? a kormány, mert nem vezérel. Ki teljesíti kötelességét leghanyagabbul? a kormány. Ki ad a törvények nem tisztelésére legnagyobb példát? a kormány, mert legveszedelmesebb példa mi felülről jön. Ki a leg-energiátlanabb, legtunyább, ki leginkább oka annak, hogy a magyar szegény, nincs pénze, elgyöngült, nincs hatalma, alászállt, nincs dicsősége? a kormány. Higyjék el a KK. és RR., hogy ezek elmondásában nekem nem telik kedvem, sőt e szomorú kötelesség teljesítésénél szívem vérzik, mert political hitem szerint az állodalomban a törvények után a kormánynak tartozunk legnagyobb tisztelettel, s miután nemzet jóllétre és nagyságra hű és erős kormány nélkül nem emelkedhetik, nekem és mindnyájunknak kötelessége volna a hű és erős kormányt támogatni, sőt benne résztvenni; de a mostani szellemű kormányt ostromolnunk kell s én ostromolni fogom, mert energiátlan; kormányban pedig az energiátlanság nagyobb hiba a rossz elvnel, mert félénk, nem meri magát idegenek befolyásától függetlenné tenni, mert határozatlan, rost, saját léteién aggódik inkább, mint a nemzet fejlődésén, és mindezeknél fogva méltóság nélküli is; mert a kormány nem arra használja magas állását, hogy onnét a hazában minden bajt meglásson s megmondjon, hanem, hogy ott fon a zajtól távol lévén, csendesen nyugodhassék, — ma-

gas állását nem arra használja, hogy ott a villámokat a nemzet fejéről elhárítsa, hanem épen reá és szívére vezesse, — e kormányt én ostromolni fogom, míg élek, s míg erőm lesz; ha nem élek, jobb lesz nyugodnom a földben, semmint tanúja lenni nemzetem hervadásának; ha erőm fogy el, akkor ellene nem küzdhetvén, legalább ellene imádkozni fogok: és szabadíts meg e political gonosztól — mert tied a hatalom! —

Tudom, most új személyeknek kormánya is emlegettetek. Ezekről még nem szólok, sőt, bár előzményeikből kevés vigasztalót meríthet a nemzet, azt mondom, az igazság parancsolata szerint, várjuk be tetteit, s azután ezekből ítéljük fölöttük.

Annak, hogy a múlt országgyűlés a nemzet óhajtásainak nem felelt meg, okai:

II-or a főrendek. Mielőtt azonban ezeknek rajzolatába ereszkedném, egy észrevételt kell előre bocsátanom, t. i. e teremben két főrendi tisztelt tagot látok ülni, kikre nézve köteles vagyok kivételt tenni, mert egyik mindig szilárd tagja volt az ellenzéknek, mert másik nem tartozott a főrendieknél ama túlzó kormánypárti veszélyes többséghez, — ha nem így volna, bizonyosan hallgatandottam, hála Istennek, s Borsod örömeire legyen mondvá, hogy kivételt tehetek

Általában mondhatni, miképen a főrendi tábla sehol e világon nem ápolója a nép érdekeinek s jogainak, s nincs rá példa, hogy nemzetet, ha az törpe volt, nagygyá emelt volna, vagy megmentett volna, ha az veszni indult. S az eredményre nézve nincs közte különbség, e tábla bármelyik rendszer alapján emelkedjék; ha a tagokat a kormány nevezi ki, s a nép gyöngé, a kormány csak sokszorozta magát, ellenben ha erős a nép, ennek képvisel-

lői mellett hatalmok nem lehetvén, ártalmatlanok; ha pedig a főrendi jog apáról fiúra száll, benne az az észlelni van, miképen e szabály fölteszi, hogy minden főrendi törvényhozónak, azaz gazdagnak, okosnak, jólelkűnek, mint minden nemes ember katonának azaz batornak) erősnek és púptalannak születik, holott a tapasztalás mutatja, hogy igen sok főrendi van szegény, tudatlan, rosszlelkű, mint igen sok nemes van félénk, gyöngé és púpos — mert ezt mellőzvé, különben e rendszer jó vér mellett hazafiakat nevelhet, de rossz vér mellett hazaárulókat szül. Példának okáért, vájjon az angol felsőház nem oly hü véde-e az alkotmánynak a korona ellenében, mint hü véde az alsóház? nem épen testestül lelkestül oly angol-e, mint angol a nép képviselőinek háza? s az angol magas aristokratia nem mindig tud-e s nem mindig kész-e áldozni pénzt és vért, ha úgy kívánja becsülete nevének, hatalma honának, dicsősége nemzetének?

És a magyar fő aristokratia?! ez bír mindazon hibával, melylyel a fő aristokratia mindenütt bír, de egy erénnyel sem, melylyel az máshol ékeskedik. Ez, hol kéjt keres, ott pazar, hol áldozni kellene, ott fősvény, a szabadságból csak annyit kedvel, mennyi zabolátlanságára szükséges, de a szabadságnak azon magasb körébe, hol közszellemnek nyílik tér, nem vágy, — ezen fölül nemzetietlen, hazát nem szerető, neki idegen azon férfias büszkeség s nemesebb dicsvágy, mely magas hazafiul tettekre ragad, nincs sem érzéseiben, sem hajlamaiban, még szélyeiben sincs az a nagyszerűség, melyet még akkor is kell csodálnunk, ha nem tisztelhetjük, — szóval e gazdag aristokratia polgári erényben igen szegény, sőt még büneiben s botlásaiban is törpe. Innét érhető meg, mikép ez aristokratia, mely saját polgártársai iránt gögös, míg

az idegen kormánytagok előtt rabként alázza meg magát, mely őseink várromait azért engedi ledőlni, bogy általok függetlenségre s önállásra ne is emlékeztessék, mikép e fő aristokratia a kormány által eszközül oly könnyen használtathatok. T. i. a kormány szándéka megtagadni a nemzet minden fontosabb kívánatait, azonban kinyilatkoztatni nem tartja tanácsosnak, tehát ezt úgy kerüli el, hogy a főrendekkel a fölterjesztést meggátoltatja. Ezért nem eresztették föl a fő RR. a rendezéseket, a nagy jövendőjü szab. kir. városokét, a derék Hajdúkét, az őseredetü Jász-Kunokét, a XVI szepesi városokét, meiyekoen a nemzetiségnek erős védtornyot lehetne fölállítanunk észak felé, az orosz befolyás ellen, és Turopolyáét, mel} a magyarság érdekében gátul áll az őrjöngő illyreknek: — ezért nem eresztették föl a diaeta évenkénti tartását, miből ha törvény leendett, a haza bajait orvosolni könnyebb lenne, mivel egyszerre annyi nem halmozódnék össze; — ezért nem eresztették föl a büntető törv. javaslat II-ik részét, mely a jury által a büntető bírakat tette volna függetlenné, — az országgyűlési szabad újság iránti fölirást, mely nélkül nagy részben illusio az alkotmányos törvényhozás s utasítási jog; — és ezért nem eresztettek föl még sok más tárgyakat.

Van ugyan a főrendi táblán egy hazafiúi párt, bátor, nagylelkű és dicső, de ez kötelességének érzésében viv, és nem a győzelem reményében, és ha e párt többséggé látszanék nőni, lenne szabadulás? Elődeink, egész, ez országgyűlésig, igen bőkezűek valának indigenák tételében, ezeknek sarjadékival most el van borítva az austriai tábor, csak egy trombitaszó kell, és **M a g y a r o r s z á g** felső házában a magyar alkotmány s magyar nemzetiség fölött oly embereknek érzésben, s lélekben idegen

serege akarand, s ha a nemzet gyáva, talán fog ítélni, mely az édes h a z a nevezetet, a drága n e m z e t s s z a - b a d s á g szót talán akkor mondandotta ki először, midőn eladására szavazott. Tehát t. KK. és RR! a nemzet oda jutott már, hogy mit több százezer nemes és polgár ki mond, és 14 milliónyi nép még most hallgatva óhajt, de nem sokára hangosan követelend, azon kívánatot meggátolhassa ötven vagy egy pár száz főrendi tag, kik közül némelyik a csódból kap naponkint egy huszaskát, más a vadak öléséből csak szavazni siet elő, hogy nemzete jövődjét is vadként meggyilkolhassa, s legtöbb csak akkor emlékezik törvényhozói jogára, áldozni csak akkor nem fukar, midőn arra veszteget, hogy üdvös törvény ne hozathassák? Tehát oda jutott már e hon, melyet Árpád s a hét vezér a szabadságnak s magyar nemzetnek szerzett, hogy sorsa fölött idegenek ítéljenek? Tehát már az sincs hatalmunkban, hogy kívánatinkat a kormány ebbe csak felterjeszthessük?!

De, engedelmet kérek, meg kell magamat igazítanom, ez utolsó nem baj, sőt ép ez vezérel egy új vádra a fő RR. ellen. Kérdem én, miért a kormány oly mostoha? Felelem: mert a fő RR. nem hazafiak. Ha a fő RRben volna erő, szív s hazaszeretet, a kormánynak vagy jónak kellene lennie, vagy nem állhatna fenn. De a kormány s a fő Rdi tábla most azon egy, körülbelől ugyanazok mindketőnek tagjai. Vannak esetek, midőn valamely tárgy iránt a kormány (azaz a fő RR. mint kormány) nem örömet nyilatkoznék, ezt a fő RR. nem eresztik föl; vannak ismét mások, melyeket a fő RR. már mégsem gátolhatnak meg, ezekre a kormány (azaz mint kormány a fő RR.) ád tagadó választ. Így játszatik ki a szegény magyar nemzet! Es ez egyesült alkotmány s nemzetellenes törekvésnek ki

a legnagyobb előmozdítója? A clerus, melyet a magyar nép oly sokáig tisztelt, melyet a magyar fejedelmek s törvények oly dúsan megajándékoztak, s íme az erő, mit neki a tisztelet, a hatalom, mit neki a kincsek adtak, általa épen a nép s haza jogai ellen fordítatik. Ezért én dicsőségemnek tartom, hogy első valék, ki a képviselők törvényhozó terméből a clerust kiutasítám, mondván, hogy a pap csak egy törvényhozó házban van helyén, t. i. az angol alsó házban, hol egy káplán az ülést imádsággal nyitván meg, azután eltávozik; első valék, ki a magas derűst s aristokrátiát a nemzet színe előtt ünnepélyesen bevádolám, mint mely a közbizodalját elvesztvén, nem érdemli a hatalmat sem, melyet bír. És hol Ítélt a nemzet s közérzés fölöttök, azt kérdezitek tőlem? mindenütt, hol jó hazafiak találkoznak együtt, a házak küszöbein belül, a körökben, a piaczkon, a hírlapokban, s itt a hatóságok tanácsstermeiben, sőt az égben is, mert a nép szava Isten szava. Magyarországnak egykor voltak nagy emberei, úgy világiak, mint egyházbéliek, azoknak szánta a nemzet azon nagy jogokat, melyek most a fő RR. kezében vannak; úgy látszik azonban, elmúltak nagy embereink örökre, tehát e nagy jogoknak is el kell múlniok, mert a mostani törpe nemzedék ezekkel élűi ép úgy nem tud, mint a régiek roppant fegyvereit nem bírja. Ez országgyűlésnek tehát egyik szomorú tapasztalása, hogy sem a clerusban, sem az aristokrátiában többé nem bízhatunk, azért a mindig jó szándékú, de általuk rosszul tanácsolt jó fejedelem után, bízunk Istenben, az nekik is fölöttök van, s bízunk a népben, az nekik is alapja, s kérdek én akárkit, ha Isten velünk van és a nép mellettünk lesz, ki mer lenni ellenünk? Magyarország gazdag lesz, boldog, hatalmas és dicső.

Annak, hogy a múlt országgyűlés a nemzet óhajtásainak nem felelt meg, oka

III-or a KK. és RR. táblája. De figyelmet kérek, midőn én az országgyűlés eredménytelenségének okául a kormányt s a főrendeket nevezöm meg, ott kevésbé vádolám a rendszert, s inkább a személyeket, kik annak hordozói, ellenben itt vádam kevésbé (bár még is) illeti a személyeket, s inkább a rendszert, a mint ez alkotva van. Nem ember az, ki soha nem hibázott, de legyünk igazságosak: a követi tábla annyit mint most soha nem dolgozott, az álladalom annyi s oly nagy élet- s alapkérdéseinek megoldásához oly bátor kebellet soha egy sem nyúlt, úgy hogy ha a nehézségek sokaságát s eszközeinek hiányát tekinti vala, vissza kellett volna rettennie, de szívében csak a kötelességérzet uralkodott, mely mellett megbukni lehet, de elcsüggedni nem, s így a reform terén, szomorú körülményeinkben, legjobb lépésnek tartá nem válogatni kérdései között a reformnak, hanem bele kezdeni. Mit tekintek én a követi tábla alkotásában hiánynak, megpróbálom röviden kimagyarázni.

Hogy valamely képviselő ház hivatásának megfelelően s tekintélyvel bírjon, szükséges

1-ör, hogy eljárása szabályozva legyen. Van-e a mienk? Nincs. Tanácskozunk választmányban, utána kerületi, aztán országos ülésben. Mely időtétkozlás! mintha a tábla a rohanástól nem volna eléggé megóva már az által is, hogy utasításokkal kötve van. Ezen felül semmi tanácskozási szabály, mindenki mennyiszor akar szól annyiszor, a kérdések föltevésében nem állandó szabály, de a pártok közt mindannyiszor megújuló harcz dönt, és semmi sem gátolja, hogy, mely határozat az ülés idején hozatott, végén az föl ne forgattassék. Ki

is gátolná? A kerületi elnökök? Ezeknek nem adtak hatalmat. A királyi személynök? Ennek nem lehet adni hatalmat. S valóban én egy képviselő házban sem ismerlek olyan szerencsétlen tüneményt, milyen nálunk a királyi személynök. Ez bíró, tehát nem tagja a kormánynak, s mégis ő védi a kormánynak előtte leggyakrabban ismeretlen tetteit: szól, de szavazata nincs; módosítást javasol, de kezdeményt nem tehet; az igazságszolgáltatást elhagyja bírótársaival, hogy a törvényhozókat bámulja, kik közt jelenléte, mint egy kémé, nem rendet, de ingerlődést s időpazarló czívódást, okoz; — valóban, úgy látszik, csak azért van, mint egy kő, oda lökve, hogy legyen mi a törvényhozás csendes folyamában harsogást és zajt indítson.

T. KK. és RR.! az idő a maga méhével terhesen közeledik, naponként nagyobb tárgyak várnak eljutéztést, de én azt hiszem, szabályozatlan tábla azokat jól megoldani soha nem lesz képes. Okvetlen kell tanácskozási szabályt alkotni, mely szükségtelemné tegye a pártok mostani mérkőzéseit minden egyes kérdés föltevésénél, inig a hónapokból heteket vesznek el, s egész üléseket húznak ki; — okvetlen kell, hogy a képviselők magok közül állandó elnököt válasszanak s azt hatalommal ruházzák föl, ki a szabályt szilárd kézzel alkalmazza; — okvetlen kell, hogy a személynök, mint bíróhoz illik, a political tértől távol maradván, tetteit s szándékait a kormány a képviselők előtt önmaga védje; — okvetlen kell, hogy a hallgatóság közbeszóllongása, mely most a nyilványt pótolja, szabad országgyűlési hírlap által váltassák föl. Ha mindez nem fog megtörténni, a tábla tanácskozásaiból, melyeket az újabb nagy kérdések ereje annyira megrázott, ki fog veszni minden

rend s méltóság, csak hoszúsága marad meg, a nélkül, hogy kimerítő lenne, csak a zaj, de az nem lesz férfias erő jele; ellenben soha-sem fog kifejni azon nyugodtabb, készlebb s magasabb neme, hogy úgy mondjam főnsége a tanácskozásnak, melyet némely szabad nép törvényhozóinál csodálunk.

Szükséges:

2-or, hogy a tábla mindenféle értelmiség gyűlpontja legyen. Most a követi tábla csak polgári törvény-tudókból s theológokból áll; ilyen tábla legfőlebb a polgári törvénykönyvet s a theológiát reformálhatja, de az országot nem. Hajdan, mikor mind a házi, mind a közélet oly egyszerű volt, midőn a nemzetek örökös harczban s egymástól elszigetelt állapotban éltek, oly egyszerű elemeknek, oly egyszerű viszonyokban elintézésére képes volt a közönséges józan ész is; de a status most egy mesterséges gép, melyet csak az ért, ki ismerni tanulta, most a törvényhozáshoz ismeretek kívántainak, sőt nem elég magát a hont ismerni, kell a külföldet is, mert sajtó, kereskedés, ipar, közlekedési pályák annyira kiteszik a népeket egymás hatásainak, hogy magát a többitől egy sem különözheti el, mert mely nemzet az egyetemes haladásban megállapodnék, annak a többieik által el fogna tiportatni anyagi függetlensége, szabadsága s nemzeti létele. A törvényhozás a legmagasb s legnehezebb mesterség a földön. A régiéknél gyszerű volt a társaság szerkezete, s törvényhozóik raég s mindig a bölcsek voltak, kik isteni fényben tisztelteinek; korunkban pedig a törvényhozás már valóságos tudományyá s művészté vált, s ha mind e mellett találkoznak, kik szentségtelen s készületlen kezekkel mernek nyúlni hozzá, annak tulajdonítható, hogy most

nem egy levéli a törvényhozó, mint az ősidőkben, hanem sok személyből állván, s a felelősség e szerint sok közt oszolván meg, az ilyen emberek nem elég lelkiismeretesek megborzadni azon bűntől, melyet a nemzet jövődjén elkövetnek, akkor, midőn azt avatatlanul illetik. Mindenesetre a statuséletnek annyi oldala van, hogy miként egy emberélet rövid azokat mind átérteni, úgy nincs egyes néposztály az álladalomban, melynek értelme magában nem volna elégtelen azokat mind kiművelni, következőleg az országot gyorsan, biztosan, bölcsen csak egy olyan követi tábla fogja reformálhatni, mely a nép mindenféle osztály! értelmiségének megnyílván, ezt magában egyesíti.

Hogy hivatásának megfeleljen s tekintélylyel bírjon a képviselő ház, szükséges:

3-or, hogy tagjai felelősek ugyan, de szabadok legyenek. Most a követek felelősek, de nem szabadok. És ha az utasításjog továbbá is ily részletesen gyakoroltatok, a diaeta mindig soká fog tartani és mindig keveset végezni. Hiszen, kérdem én a t. KK-at és RR-et, ha valamely tárgy utasításba adatik, s ha az többséget nyer, és ha az utasítástól a követek el nem állhatnak, meg fognak-e valaha egyezhetni akár a fő RR-el, akár a kormánynyal, sőt magok közt a követek az első határozatot meghozhatják-e, hacsak relativ többség nem döntögeti el az ország dolgait? Ha pedig elállhatnak, miben van a biztosíték, hogy épen azon pontokban engedtek, melyekben lehetett engedniök? A felelősségben van, — tehát az utasítás maga még nem végbiztosíték, mert biztosíték annak megtartására is kell, s ha a felelősség biztosít az iránt, hogy utasítását a követ megtartja, ugyanaz biztosíthat az iránt is, hogy, ha utasítás nem

leend, hazafiúi kötelességét teljesíteni. És vájjon nem megfordított bölcsesség-e az, hogy egy választmány, tehát nem az országgyűlés, valamely törvénykönyvjavaslatot kidolgozván, az a törvényhatóságoknak megküldetik, s kiknek itthon idejük sem volt, azt kellő vizsgálat alá venni, ezek küldik kötelező utasításainkat épen azoknak, kiknek tiszte lenne ott a tárgyat tanulni, róla gondolkodni, felejtve saját ügyeiket, felejtve gyermekét és szülét, nőt és testvért, emlékezve csak a honra, és a honnak bajaira? Azonban ki utasítást kapott, az már hiába gondolkodik, ezért az utasítás a követi restségnek valóságos párnája, mely nemcsak gondatlanná teszi a követet, hanem azt az országgyűlés eredményére nézve a felelősség alól is föloldozni látszik; s nem ez-e az oka, hogy e táblánál political nagy jellemek nem fejlődhetnek ki, miután azonfölül, hogy egy szavazattal bíró két személy közül a kérdések különbsége szerint most egyik, majd másik szükségképen elnyeletik társa által, az utasítás is lehetetlenné teszi, hogy meggyőződéseiket következetesen és bátran vigyék keresztül politikai életökön? Az utasítási rendszer arra jó, hogy a mit már bírunk, azt megvédjük, de arra nem, hogy magunkat reformáljuk. Avagy mi csak maradni akarunk? nem, sőt haladni, — nincs iparunk, nincs kereskedésünk, nincs erőnk; tehát azt akarunk szerezni, szegénységből gazdagságra törekszünk, a kormány ellenében gyarmat vagyunk, tehát szabadok kívánunk lenni, tördelék nép vagyunk, tehát egységre kellene emelkedni, s Európa nemzetjeinek sorában ismét megjelenni díszben, és hatalommal, — mindez pedig nem az által mehet végbe, ha a diaeta száz s néhány törvényhatóság által, mint egy gép, most előre lökve, majd visszataszítva tervszerűtlen mozgattatik, hanem, megfordítva, ha

az országa törvényhatóságok szabadvalasztottainak a nemzeti közvéleményre figyelő gyülekezete által vezéreltetik.

E kérdés nem kevésbé terjedelmes mint fontos, azért nem fejtegetem tovább, mert végig ezúttal csakugyan ki nem fejthetvén, mindenesetre félúton kellene megállapodnom. Legyen elég csak azt jelentenem ki, hogy a törvényhatóságok az országos költségek összege iránt az utasításjogot most még megtarthatván, ezentúl ha a követet feleletre vonhatják és visszahívhatják, minden biztosítékkal bírnak, mire szükségük van, hiszen az utasításnak is az a véggarautiája, — más részről a követ megnyeri tetteiben azon szabadságot, mely nélkül utasítás mellett sem gondolkodásra nem ébresztetik, sem felelősnek a diaeta eredményei iránt magát nem érezi. Azonban, kivált ha a követek több diaetákra választatnának, elismerem, a képviselőház elfajulhat, lehet zsarnokká, elfeledkezhetik a szabadság elveiről, s a nép jogairól, melyeknek szülötte, a közpénzt vesztegetve szavazhatja meg, s hazafiúi s nemesi jelleméből kivetkőzhetik, tehát a törvényhozás s különösen a képviselőház mellett szükséges a szabad sajtó ellenőrködése a nemzet nevében; utasítás mellett a nyilvánosság nélkülözhető, sőt ha tökéletes nyilvánosság lévén, a követek utasításaikat szoroson megtartanak, ki fogna sülni, hogy az országgyűlés nem is mozoghat, — ellenben szabad követtábla mellett szükséges a nyilván szóban és Írásban, e szerint midőn azt hirdetem: szabad követek kellenek, kik csak egyszersmind igazán felelősök, hirdetnem kell a szabad sajtót is, mely a követi táblát tanácsolja, ha az gyöngé; buzdítsa, ha félénk; feddje, ha dologtalan; magasztalja, ha jeles; s nekem teljes meggyőződéssem, hogy a képviselő tábla sem önmagában soha

meg nem érhetik, sem nagyokat nem mívelhet mindaddig, míg szabad követek nem lesznek s míg ezek felett a szabad sajtó intve, tanítva, bírálva, és hol kell, snjtva szigorún és kérlelhetlenül nem ellenőrökdik.

Végre, hogy tekintéllyel bírjon a képviselőház, szükséges

4-edszer, hogy ez valamennyi néposztály érdekeit egyesítvén magában, a nemzeti akaratnak képviselője legyen. Midőn ez országgyűlésen mi, alsó tábla azt állítottuk, hogy ennek és annak meg kell történnie, mert azt mi akarjuk s mi a nemzet akaratának képviselői vagyunk, mit feleltek rá? Azt, hogy mi nem az egész nemzetet, hanem csak azon egy pár százezer nemest képviseljük, kiktől választattunk. És kik mondták ezt? Ezt mondta a clerus, ezt mondták a sz. kir. városok és kerületek, ezt mondták a fő RR.; és a kormány? ez viseletével mutatja, hogy a követi táblát mostani formájában a nemzeti akarat képviselőjének nem ismeri el, mert csak arra ad választ, mire akar, csak abból enged törvényt alkotni, mi neki kedvére s javára van, — neki talán úgy látszik, most nincs testület, melyet az összes nemzet orgánumául lehetne elismerni, mivel egy sincs, melynek alkotásába minden elemek befolyának, s így annak ép oly joggal tekintheti magát, mint bármely más testület az országban. De ebből mi következik? Az, hogyha a követi tábla eddig nem volt a nemzeti akaratnak képviselője, váljék azzá az által, hogy valamennyi néposztály választottaiból alkottassák össze. És valóban midőn a mostani követi tábla a kormán}⁷ eljárása ellen küzd, s a népben maga mögött gyámot reményi, azon bajnokhoz hasonlítható, ki fegyverhordozóul magához egy szolgát vesz, kit rabbá tön. Meggyőzheti-e így a kormányt?

S ha meggyőzné, nem váraoznék-e rá új csata saját szolgájával? Nem tanácsosabb-e tehát így, mind az igazság mind saját érdekében, hogy ki szolgája volt, azt barátjává, ki hátul szinte ellene volt, azt frigyesevé tegye, s így induljon tusára és bizonyos győzelemre, mert az egyesülés mindig diadalra vezet, mint a meghasonlás mindig romlást szerez? Majd így támadand a nép osztályai közt a jogok egyenlősége, s ebből születik az érdekek hasonlósága, és e jog- és érdekegységből fog kisugározni a nemzeti egység ama nagy eszméje, melynek hiánya miatt sülyedt oly mélyen a haza s a hazában a nemzet, s mely költőink bús énekeiben s történetíróink munkáiban mindenütt úgy kívántatik s iratik le, mint leendő megváltója a magyar népnek és hazának. És ha a népnek minden osztályai egy jogban s érdekekben egyesülnek, s ha a követi tábla ez egységnek lesz kifolyása, csak akkor és nem előbb fogja ez bírni azon súlyt és hatalmat, mely megilleti, mert akkor valólag a nemzet képviselője lesz, akkor akarata a nemzeté lesz, s mint ilyennek, szükségképpen törvénynyé kell válnia; most a képviselők szavának semmi nyomatéka nincs, de akkor lesz, a fő RR. meg fognak hajolni előtte, s a kormány nem tekinti azt egy gyöngé szélnek, mely arezát alig érintvén, ellebben, hanem figyelni fog a nép szózatára mint a mennydörgésére; egy szóval csak akkor és nem előbb lesz szentség a törvény, valóság az alkotmány, azon értelemben, hogy a fölség uralkodik, a kormány igazgat, s a nemzet hoz törvényt. De mindez t. KK. és RR. csak úgy fog megtörténhetni, ha a képviselőház maga körül tekintélylyel s hatalommal bír, ezzel pedig a képviselőház csak úgy fog bírni, ha nem

néhány százezer, de 14 millió nevében szólhat, követelhet és határozhat!

Ezek annak legfőbb okai t. KK. és RR., hogy a múlt országgyűlés a nemzet óhajtásainak nem felelt meg. S ezen okokban befoglaltatik azon fatális viszony is, melyben a fő RR. s a képviselők táblája egymás ellenében áll, fatális de egyszersmind természetes, mintán amaz a kiváltságokat s veszteglést, emez nem szerkezeténél, de szerencsés választásoknál fogva a szabadságot és haladást képviseli. A reformnak sok barátai voltak, míg az csak theoria volt, míg tenni nem kellett, hanem elég volt szólni, míg a reform elvei s eszméi hasonlítottak a csillagokhoz, melyek sem hőséget sem hideget nem okozva, csak a távolból fénylettek; de a reformnak részletes alkalmazása az életben sok embert fölriasztott, a változás oly kéjelmetlen, a szokásnak az erkölcsökön oly nagy hatalma van, az áldozat oly nehéz; így történt, hogy a veszteglő párt nemcsak szaporodott, de magát rendezni is kezdé országszerte. S különösen rendezte magát ez országgyűlésen a fő RR. tábláján; addig e tábla negatívban volt, most positivitásra törekedett, addig megelégvék a mérsékléssel, most irányt akart adni, vakmerő volt a nemzet legfontosabb kívánatainak ellenállani, ha aristocraticus és absolutisticus nézeteivel nem egyeztek meg: a legnagyobb kérdéseket csak úgy döntögette halomra, s még a képviselőház kezdeményi joga után is próbálta kiterjeszteni karjait. Sőt voltak esetek, midőn a fő RR. azon tэрre vitték át a vitát, hogy ha engednek, szerintük a főrendi tábla léte le forog kérdésben! De e tэрre állítania dolgot vájjon tanácsos-e? Kérdem én, vájjon ha mind a két tábla valamely kérdéstől saját létejét függeszti föl, nem világos-e, hogy a főrendi tábla az, mely-

nek el kell múlnia; nem világos-e, hogy inkább múlték el néhány száz ember, mint maga a nemzet, mely küldi a képviselő táblát? Én merném a fő ER. közül kiválasztani azt, ki legelőitéletesb, ki utálja a népet, ki csak saját jogait őrzi, kinek nincs vallása félni Istent, sem szíve felebarátait szeretni, és ha ez azt nem mondaná is, hogy a törvényhozási jog leginkább illeti azon 14 milliót összesen, melynek hozatik a törvény, de Ítélete bizonyosan az lenne, hogy ha valamelyik táblának csakugyan el kell múlnia, inkább az múlték el, mely néhány száz nemest, mint az, mely néhány százezer nemest képvisel.

Ily felső tábla mellett nemzetünk nem fog boldogulhatni soha; országgyűléseken elfogunk vesztegethetni éveket, rájuk fogunk költhetni milliókat, szorgalomnak s bátorságuknak áldozatai lehetnek egyes hazafiak, megújulhatnak az ülésekben a régi kor ama jelenetei, midőn a tagok egymás szakállába ragadva, kardot húztak, — s mind Inában! a nemzet azalatt szenvedni fog és hervadozni saját gyermekei miatt. Vájjon mindezek nem nagy akadályok-e a nemzet fejlődésére nézve a szabadság s haladás pályáján? Vájjon e nagy részben organicus akadályokat el fogja-e addiglan háríthatni azon párt, mely magát a szabadság s haladás pártjának vallja, míg tetteiben terv, és terveiben országos egység s összbanzó számítás nem leend? sohasem. E szerint vajmi elérkezett az idő, hogy e párt magát organisálja országszerte, s ez organisált pártegység legyen azon alap, melyen annak minden tagja, minden hírlapja, s minden hozzá tartozó törvényhatóság következetesen mozogjon. Tehát a jelszó legyen: pártorganizálás, de nyíltan s az alkotmány mezején, mert én azt

hiszem, míg a szabadság s haladás pártja nem lesz organisálva, addig nem győz, s míg ez nem győz, addig házánk nem lesz virágzó s szabad és dicső nem lesz nemzetünk.

T. KK. és RR! Eddigelé láttuk azon okokat, melyeknél fogva a múlt országgyűlésnek várt eredményei elmaradtak, most tekintsük annak eredményeit. Azonban én nem szokván magamat ámítani, érzem, mikép e hosszú ülés e leghívebb figyelmet is kifárasztotta, ezért már rövidebb leszek, igyekszem befordulni azon révbe, hol reám pihenés vár. Tehát midőn bocsánatot kérek, egyszersmind csak kevés figyelemért esedezem; néhány pillanat múlva megszüntem lenni követ, az az, mint ilyen meghaltam, s mint a haldoklónak hátra már csak néhány szavaim vannak.

Hogy a múlt törvényhozás megítélésében igazságosak lehessünk, meg kell különböztetni annak alkotó részeit, és aztán mindegyiknek adjuk meg a magáét. Ott, hol nincs sajtószabadság, de a tanácskozásokban nyilván van, a törvényhozásnak egyik bár mellékes hivatása, elveket fejtegetni, terjeszteni eszméket s előkészítőleg tárgyalás alá venni némely kérdéseket, bár azokból törvény nem alkotathatik is. S a kormány, saját helyzete szerint, megfelelt e hivatásának? Teljességgel nem. Kérem én, miben mutatott határozott irányt? melyik ügy fölvilágosítására nyújtott segédkezet? adatokkal, előmunkálatokkal, útmutatással szolgált-e oly tárgyak körül is, melyekre nézve azokkal egyenesen csak ő szolgálhat? — És a fő RR.? ezeknek megítélésében nem szabad elfelejtenünk azt, hogy ők nem bírnak kezdeményi joggal, melylyel bír a kormány s bir a képviselők táblája, egyébiránt nem tagadhatni, miképen ők az aristocraticus és absolut elvek kifejtésében s

álláspontok elfoglalásában mind szorgalmasak, mind ügyesek voltak, tőlök tehát a dicséretet nem vonhatjuk meg, de egyszermind kívánnunk kell, munkájok nagy részét ne kísérje Isten áldása, mert az nem válnék javára a hazának. — Ellenben a képviselő-tábla egy óriás volt, melynek testén bár nagy helyet foglalt el a heverő has és a rövidlátó féltékeny hiúság, de annyit dolgozott még is, mennyit e tábla századok óta nem. A kereskedési és közszükségi munkálatokban anyagi érdekeink csaknem valamennyi ágaira kiterjeszkedett; a büntető- és bányatörvénykönyvet át és kidolgozta; a sz. kir. városokat és kerületeket rendezte; a megyei kihágásokról, a népnevelésről, az ösiségről, az örökváltságról, a telekkönyvekről, az írói tulajdonról, a honosításról, a magánvállalatokról rendszeres törvényjavaslatokat irt, az országházra terveket készíttetett, a katona élelmezés és szállásolás iránt az alknak alapját megvetette, kerületi üléseiről naplót vitt, — és még mindezekon kívül számos és fontos törvényjavaslatokat dolgozott ki. Valóban e tábla egy egész új kornak készített alapot; azon munkákhoz képest, melyeket választmányaiban kidolgozott, üléseiben keveset beszélt; sőt ha eredményre számított, hibája éppen az volt, hogy bár a nemzet szükségeihez képest, de ítéletes kiszámítás nélkül sokba fogott és sokat elvégzett, hasonlítván így azon fához, melyen dúsan lévén rakva gyümölcs, belőle sok éppen azért nem érhetett meg.

Igen, de a közvélemény előkészítése nem mellékes hivatása-e a törvényhozásnak? Szabályzott álladalomban, hol minden dolog illető körében végeztetik el, a törvények anyagainak előleges kidolgozása nem az íróknak, az irodalomnak, a sajtónak, az egyesületeknek, a törvényhatóságoknak és kormánynak volna-e kötelessége? E szerint

a törvényhozást nem egyenes föladata, t. i. nem a hozott törvények súlya és száma szerint kell megítélni? Es ha így tekintjük az elmúlt törvényhozást, a nemzetnek a legméltóbb oka van bosszúságra gerjedni a kormány, s azon fő Rdi párt ellen, mely miatt több törvények nem hozathattak. És reményilem, a nemzet nem fog gyávának mutatkozni, midőn látjuk, hogy íme a kormány ugyanazon férfiakkal hajlandó diadalmát ünnepelni, ezt én reményiem, bár jelenleg az ország oly hallgatag apáthiába látszott siilyedni, melyet én érteni alig tudok — ha csak okát a nemzet jellemének egyik szomorú alapvonásában nem keresem, avagy a nemzet többségét, a mit kimondani is szörnyű, képmutatónak kell tartanom, mely örvend, hogy szabadelmű utasításai nem teljesedtek. S higyjék el a t. KK. és RR., nem azon párton múlt, hogy nem bukkott el ama néhány törvény is, mely a múlt törvényhozással némileg kibékít. Mert néhány nagy fontosságú törvények csak ugyan hozattak.

Ilyen a magyar nyelv iránti törvény; ha ez tiz év előtt adatik meg, vagy ha e kérdés most bevégeztetik vala, mi, fájdalom, nem történt, a nemzet bármilyen büszke, a királyi székek lábaihoz borult volna, de az ausztriai idegen kormányban nincs lélek lekötelezni a népeket, csak a szükségnek enged, mindent akkor ad meg, mikor már meg nem tagadhatja. — Ilyen a vallásbeli törvény; mert félszázad óta ennyit nem nyertünk, bár a békekötések által biztosított jogainkba vissza ez sem helyeztet. — De e törvényhozás a lángészhez, mely meglep, mely teremt, csak két törvényében hasonlít, egyik a birtok-, másik a hivatal képesség; mint a villám váratlanul kigyúl az ég boltozatán, úgy lángolt ez ki a törvényhozásból. Pedig a körülmények akként állottak, mind a fő

RRnél, mind a képviselőknél, hogy e két törvénynek nem lehetett volna megszületnie, és mégis megszületett; ez valóságos csoda, mondhatni Isten közvetlen gondoskodása vezérelte azt törvényeink közé. S hallják meg, kik elfelejtették, hogy csak mióta e törvény hozva van, szűnt meg 12 millió ember lenni pária Magyarországon, s csak azóta támadhatott föl bennök a hazaszeretet, mert most minden darab földet, melyet kimúló vérök elborít, mégis szerezhettek, s az ember, kivált a magyar, oly igen vágy földbirtokra, és ez természetes, mert midőn földet vesz, egyszersmind sirt is vél szerezni, melyben hamvai nyugodni fognak. S midőn á haza a hivatalképe séget megadta, mit tön egyebet, minthogy 12 millió értelmes szellemet szabadított föl saját szolgálatára? S nem nagy lelkű adomány-e a szolgálati pályáknak teljes kinyitása által annyi népnek megadni azon édes örömet, melyet érez minden jó polgár akkor, midőn nemzetének használhat? E két törvény így befejezetlenül is, valóban nagyszerű, sőt több: fönséges; 12 millió hontalan volt s hazát adott nekik, lelkileg rabok voltak s szabadokká tette, és hideg szíveikben megindította a munkás hazaszeretetnek kiapadhatatlan boldogító forrását.

Egyébb törvényeket mellőzök, mert ezek nem oly fontosak, hogy bocsánatát reménylhessem a KK. és RR.-nek, ha róluk többet mondok azoknál, melyeket hivatalos jelentésünkben előadtunk. Még csak az első törvény-cikkelyt említem meg. Eddig az országnak egy nagy vádja volt a kormány ellen, az, hogy hivatalokba oly embereket segített, kik a nemzet bizodalmát nem bírták. S íme legelőször e diaetán hódolt a közvéleménynek, midőn koron a-örségre oly férfiakat is kijelölt, kiknek nevét a nemzet szívéből írta ki. Tehát e törvénycikkely fontos

az országra nézve, mert e részben első diadala a közvéleménynek, fontos különösen ránk nézve, mert midőn egyik koronaőrül főispáni helyettesünk választatott el, Borsod is megdicsőítettet. Isten éltesse őt e hivatalban, mely az országnak csaknem legszebb hivatala, mert ezt csak az nyerheti el díszszel, kiben a királyi kegyelem s nemzeti akarat egyesült, és a ki ide jutott, az erős állást foglal el, mert annak e helyen nem árt sem királyi harag, ellene védi a haza ereje, sem a nép változandósága, ellene őrzi a királyi hatalom; s azon rendkívüli zajos tapsot, melylyel az ellenzék részéről is megválasztattál, én úgy magyarázom, tisztelt férfit, hogy bármi sokat tettél eddig, a haza tőled ez új biztos helyzetben, most még többet és nagyobbakat vár.

És ennyit a múlttól. Itt a múlt határánál megállapodom s tekintetem fordul a jövő felé. S a nagy kérdés: mit és mi sorban legyünk teendők? előttünk, mint ama ködoszlop, mely járt Izrael népe előtt, fölemelkedik, de nem mint vezérlő, hanem mint álló oszlop. S a végzendők sokasága egy nagy sereget képez.

Igen, rendezni kell a sz. kir. városokat, melyek most azért is buktak meg, mivel a megyék szabadelműebbek voltak követeiknél, s rendezni kell a kerületeket, nem azért, mivel sz. kir. városoknak s kerületeknek hívják, hanem mivel bennük egy része lakik azon népnek, mely míg az alkotmány javaiban s terheiben igazságosan nem részesítettik, a nemzet gyöngé marad, s hiában fog mindent kívánni, azért belőle semmiféle sem fog teljedni.

Igen, birtok s különösen vám- és kereskedési viszonyainkat szabályozni kell, másképp a szép Magyarország koldusok országa lesz; ha gyávák vagy gyöngéek vagyunk

vámkorlátokat állítani föl a kormány ellenére a határ-széleken, ott van a Véd e g y l e t, s tanulva nélkülözni, állítsuk föl azokat házaink küszöbénél, — ha győzni nem bírunk, meghalni félünk, nincs hátra más, mint lemondani s nélkülözni.

Igen, a büntető törvénykönyvet be kell hozni; irtó-zatos az önkény, mely büntető bíráink kezében van, s azon felül nem is függetlenek, a polgár élete s becsülete szakadékony hajszálon függ, s tömlöczeinknek veszélye azon arányban nő, a mint belső viszonyaink bonyolódnak s a népesség szaporodik.

Igen, utak, csatornák, vaspályák által a közlekedést könnyíteniünk kell, mert a nélkül az ország egy nagy halott, melynek ereiben a vér megállt.

S ki kell mondani a közteherviselés elvét, mert jog és érdekesség e r ő e g y s é g e t szül, pedig most a nemzet sokféle osztályaiban ugyanannyi vesszőszálakat képez, melyet eltördelni könnyű, de akkor tömegben kél föl, s hasonlítand az összekötött vesszőcsomóhoz, melyet semmi hatalom nem törhet el.

Igen, szabad föld, szabad ember kell, s kell felelős kormány, — azonban e biztosíték erejére nézve ne ámít-suk magunkat, felelős kormány mindenütt szükséges, mely nyilatkozik) ha kérdeztetik, védje magát, ha vádolják, s úgy a sajtó, mint az országgyűlés terén megjelenjen; de benne ne reményljünk valami csodatalismánt, felelős kormányban a szabadság magasb érdekeire nézve biztosíték csak úgy van, ha mellette s körulte már erős, kifejlett bátor nemzet örökdik.

Ezek t. KK. és RR., s még több efélék azok, mi-
ket tennünk kell s közöttük sorozatot megállapítani én nem tudok, szegény hazánk hasonló lévén azon beteghez,

kit Isten számos olyan nyavalyával látogatott meg, melyekből egyszerre is s egymásután is kigyógyíthatatik. Én első helyre mást sorozok, első helyre azt sorozom, mi mind ezeknek, mind általában a szabadságnak s nemzeti fejlődésnek föltétele, és az a sajtószabadság; csak ennek mezején s munkássága által és világa mellett fognak az országos kérdések mind kifejtethetni, mind egymás közt soroztathatni, — mint tanító, bíró, és őr áll ez a trón mellé, a kormány mellé, a törvényhozás mellé, — hasonló ez a napvilághoz, mely maga nem teremt, de a természet fejlődésének nélkülözhetlen feltétele. Tehát kettő az, mit én első teendőnek tartok, egyik: pártorganizálás, és ez csak magunktól függ; másik: sajtószabadság, ezt ki kell vívnunk, ezt ki fogjuk vívni, ha nem akkor pihenünk meg, midőn kifáradtunk, hanem midőn győztünk. Engedje Isten, hogy e két nemzeti nagy szükségnek elég tétessék, még pedig Borsodmegyének közremunkálásával, melynek címere s zászlója már századok óta lobog a hazafiúi ellenzék sorában, s mint volt az ellenzék s volt e megye is és reményem lesz ezután is mindkettő: bajnoka a szabadságnak, barátja a reformnak, az igazságot védő, a jogot tiszteletben tartó hiva a nemzetiségnek s alkotmánynak, s epedő ajakkal óhajtó hírt és dicsőséget a magyar névnek.

T. KK. és RR.! itt bezárom beszédemet. Mindent nem mondtam el, mi lelkemet másfél évi országgyűlés végével megrohanja, de elmondtam legalább azokat, miiket lehetetlen volt elhallgatnom. S íme lelépek én, lelépünk mindketten a követi pályáról, s előttök mély hállával állunk, de egyszersmind nyugodt lelkiismerettel. Azonban mienk a felelet terhe, a feloldozás hatalma a t.

KK. és RR.nél van. Tehát ítéljenek fölöttünk. Kérésünk csak az, hogy ha nem követtünk el olyant, mit megbocsátani lehetetlen volna, azon esetben hazafiul szíveikbe és soraikba visszafogadni méltóztassanak.

BESZÉD A FŐVÁROSI IFJÚSÁGHOZ,

midőn ez Szemerét Pesten 1845. Szeptember 25 én fáklyászenével tisztelte meg.

Nem tagadhatom, hogy midőn parányi tehetségű embereket ér oly tisztelet, kik a status gépezetének csak alsóbb rendű kerekeihez termettek, ebben ránk nézve van valami leverő, mert épen e magasra állítás rövid perczében érezzük magunkat mi is s lát a közönség is legkisebbnek.

Azonban van benne olyan is mi a lelket emeli, t. i. ha az afféle ünnepelesnek forrására emlékezünk; ha meggondoljuk, hogy az nem a személyt illeti, mely elhal, hanem az elvet illeti, mit a személy hirdet; ha ebben úgy gyönyörködünk mint egy életjelében a pártnak, melyhez tartozunk.

S épen csak ez az, mi nekem e jelenetben tetszik.

Mert soha nem volt nagyobb szükség arra, hogy az ellenzék ébren legyen, hogy mindent lásson és halljon; hogy dolgozzék, tervezzen és szövetkezzék. Eddig könnyű volt az ellenzék dolga, mivel csak az ő szerepét vitte. A kormány nem járt az alkotmány útján, tehát az ellenzék alkotmányt! kiáltott és utána zendült az ország; — a kormány nem védte a nemzetiséget, tehát az ellenzék megemlíté a nemzetiséget, és utána felszólalt a nemzet; — a kormány vonakodott a reformtól, tehát az ellenzék kimondá ezt, és a nép vele kiáltott. Szóval: az ellenzék úgy szólva csak bátor hordozója volt a zászlónak, melyre

e három jelszó vala írva, s utána, mintegy táborkint, magától indult fel a sokaság.

De már most a kormány is ugyanazon három szót tűzte ki: alkotmány, nemzetiség, reform. Nem kétlem, hogy csak a szót mint czimert vette át, de értelmét nem. Azonban általa a gyöngé eszű elámíttatik, az ingatag pedig nem engedi magát elámíttatni, ha csak minden specialis kérdésnél ott nem világít szövétnekével az ellenzék, s nem hirdetgeti, hogy például ez nem reform, csalatkozunk, mert nem a part halad előre, de a sajkában mi megyünk hátra, hogy például ez és ez nem alkotmányosság, mert vele nem a szabadság, hanem a kiváltság terjesztetik küljebb, hogy például az nem őszinte terjesztése a nemzetiségnek, midőn a mi ennek csak hosszú küzdés után engedtetik meg, más népiségeknak törvényen kívül adatik meg.

Eddig tehát az ellenzéknek messziről is könnyű volt a nemzetet arra figyelmeztetni, hogy a kormány általában nem jár a reform, az alkotmány, a nemzetiség útján, s ezt minden könnyen megértette, erre csak bátor szív s nagy hang kellett; de most, miután ama tájakat maga is érinteni -látszik, fáradtságos szorgalommal kell ellenében minden kérdésnél különbséget tenni az ál s valódi reform, az ál és igazi alkotmányos eszme között, s ez annyival szfikségesb, mert azon kívül, hogy színleg zászlókat lobogtatja fenn, a kormány magának az újabb időben népszerű neveket is megszerzett. Sőt megvallom azt is, hogy ha a kormány újabb lépései közül némelyek a legnagyobb aggodalmat gerjeszthetik is, mutatkozik viszont némely oly irány, mely bár nem elég, a múltak emlékezete után, a bizodalom helyre állítására, azonban politikája egyes ágai felett az ítélet hozatalt méltán függésben tartathatja.

Ezért szükséges, hogy az ellenzék régiebb állásából egy újabb állásba lépjen át. Eddig több bátorság kellett, most több okosság, eddig élesebb hang, most élesebb ész több munka és áthatóbb értelem a történelmük meg-bírálásában, s azoknak szemmel tartásában annál kitar-tóbb figyelem, mivel nálunk a sajtó örökös hatalmának szabad kifejlődése mind ez ideig gátolva van.

De főképp mire van szüksége az ellenzéknek, mi nála most egészen hiányzik? Arra mit a kormány vagy con-servatív párt magának már megszerzett. T. i. a kormány párt magát organisálta, s mit így tervez, annak kivite-lére a megyékben egy egy hatalom is állíttatott. Ama párt e szerint munkálatiba egységet, rendet, tervet hozott, míg a reform pártéban nincs egység, terv, rend, sem összefüggés, sem egyetértés, s így azt hiszem, hogy elér-kezett erre nézve is a legfőbb idő, magát organisálni országszerte, de nyíltan, a törvény korlátai közt, az al-kotmány mezején, mert ha a reform párt tetteiben terv, s terveiben országos egység s összhangzó számítás nem leend, elveinek győzelmet lehetetlen lesz szereznie.

Miután eképen megtiszteltetek t. hazafiak, enged-jetek még néhány szót szólani. Egy két vallomást teszek, mi nyom. Nem a kormány hibáit sorolom elő, erre rövid idő kevés, hanem a magunkét, a reform ellenzék-pártét. Mert mint a kormány, úgy az ellenzék is közhatalom, melynek mind hívei, mind jelességei a nyilván birószeke elébe tartoznak.

Nem helyeseltém az ellenzék követéiben azt, hogy a bizodalatlansági ama két (országgyűlés) határozathoz nem következetesen tevék jelentéseiket. Czélszerűek valá-nak-e ama határozatok, az más kérdés, de miután meg-hozták, azoknak kellett volna szolgálni kiindulási pontul.

S hogy politikában legnagyobb hiba a következetlenség, mely előbb utóbb megbosszulja magát, ez is bizonyítja, mert ha jelenleg csüggedést tapasztalunk a nemzetben, oka egyenesen ama következetlenség, oka az, hogy a mely szellemet benne az ellenzék felköltött, azt folyton nem táplálta.

Ezt én következetesség hiányának nevezem.

Nem helyeslem az ellenzék elsőbjeiben azt, hogy a mint a diaeta elmúlik a tért lábaik alól ki engedik sikamlani, a vezér-pálczát mintegy kiejtik kezeikből. Két út van nálunk, vezetőleg hatni a nemzetre; egyik a megyei gyűlések, — és ott csak egyes kérdésekben nyilatkoznak, de az általános politikát fejtegető s vezérlő szavakat nem hallani tőlök; másik út az irodalom és időszaki sajtó, és itt még kevésbbé teljes erejében van az ellenzék képviselve. Szóval, egyik téren sem fejtí ki az ellenzék azon erőt, melylyel bír s melyet kifejteni kellene.

Ezt én munkátlanságnak s energiahíánynak nevezem.

Nem helyeslem azt, hogy az ellenzék-párt belső kötelékei megtágulni kezdenek. Szavak felett vitázván az úgynek ártunk. A centralista kívánja megőrizni biztosítékul a municipiunot míg jobbat nem nyerhet; a municipalista azért vív mellette, mivel még nem bír jobbal. Ha egyes kérdésekről van szó, tökéletesen megegyeznek, s íme pusztá theoretikus viták miatt meghasonlás kezd előállani. E különbség oka annak, hogy az ellenzék időszaki orgánumában annyi vezér értelmi súly és hatalom nem gyűl össze, mi ügyünknek már is kiszámíthatlan veszteség. Holott nem kellene felejtenünk, hogy centrálisaim és municipium mindkettő csak eszköz az ellenzéknek céljához, mi nem más mint a b é k e é s s z a b a d s á g mennél általánosb kiterjesztése; nem kellene felej-

tenünk, hogy mely párt az eszközbeli eltérésnek saját compact léteit s ez által a cél elérésének lehetőségét áldozza fel, magát megsemmisítette.

Ezt én egyetértés-hiánynak nevezem.

Pedig hogy az ellenzéknél az erőegyesítésre szükség van, bizonyága épen e tisztelet, melyben én részesülök. A nagy lelkűség ugyan parányi tehetségekről is megemlékezhetik, de midőn ilyen erők is ilyen megtiszteltetést nyernek, az még is oda mutat, hogy nagy kevés van, kicsinyek pedig csak egyesülve válnak nagygyá.

Emlékezem itt Guizot, a doctrinair miniszter szavaira, ki a minap így nyilatkozék: „Mennél tovább vesz részt a nyilvános életben, alkotmányos kormány alatt, annál inkább meg van győződve, hogy a tárgyalási szabadságnak, a sajtó-szabadságnak vannak' baloldalai, de melyeket lételőktől nem lehet elválasztani. Ez a politikai élet munkásságának osztályrésze, melyből mindent összevéve, sokkal több jó származik mint rősz. — Ennek folytában kormányunkról azt mondom: én bizodalmamat hozzá nem egészen attól függesztem fel, most mindjárt mit tesz, mert a tettek lassan évnék, hanem attól, mi tért enged irodalomban és a közéletben a tárgyalási; szabadságnak, mert én csak azon kormányban bízom, mely a nyilványt és a küzdést nem rettegi. Ellenzék-reform-pártunknak pedig azt kívánom, hogy politikájában következetesb, eljárásában s örökésében munkásb, energicusabb, s az eszközökön túl a főcélokban egyetértőbb s szerkezetében országosan organizált legyen. —

Most fogadjatok hálámat tisztelt barátim, s bocsásatok meg hogy használtam ez alkalmat annak elsorolására, mi szívemet nyomta, — de én nem kedvesen hanem lelkiismeretesen, nem szépen hanem igazán akartam szólni.

S tovább nem is tartóztatlak fel, még csak azon két szó ötlík eszembe, mit a tisztelt szónok oly gyöngéden szőtt beszédébe, de én megértettem: félreismertetés és rágalom. Igaz, félreismertetni a legnagyobb kin, maga a halál, de a halálból már itt a földön van föltámadás, hol? önérzetünkben.

És a rágalmak? ezek természetes sebei a politikai küzdelemnek, mint a hadi csatának vannak sebei. Keservesek ezek valóban, úgy hogy hősiebb lélek kell, a hazát szolgálni, ezeket is szenvedvén. De ki ezektől fél, az ne lépjen politikai pályára, azokat lehetetlen elkerülni, — bolDOG az kiéinek gyógyítására találkoznak hálás polgártársak, — kik azonban nem mindig találkoznak. Vigasztalásul ilyenkor emlékezzünk a régi kor nagy embereire, tol a megváltóig, emlékezzünk a nagy rómainakra, ki örültnek mutatkozván, a legnagyobb félreismertetésnek s rágalomnak tette ki magát, s ha nagy célja előtt meghal, mint bolDOG temettetett volna el, így pedig, a kellő idő, a maga kívánt teljességében elérkezvén, mint haza szabadító halhatatlan.

Várjunk az időtől, ez a polgári jellemek igaz megfejtője.

Midőn tehát most búcsúképen azt kívárom nektek, hogy legyetek munkás, önálló, szilárd polgárok, jót kívánok; de ha azt kívánnám, hogy soha félre ne ismer-tessetek, se ne rágalmaztassatok, lehetetlent kívánnék. De mit sem tesz. Nyúljatok kebletekbe s ottan érezni fogjátok, hogy haza és szabadság drágább kincs, semhogy érettük ezeket is ne lehetne s ne kellene elszenvetni, s ki miattok riad vissza útjából, honát és a szabadságot az soha nem szerette.....

BESZÉD BUDA-PEST POLGÁRAIHOZ.

(Elmondott 1848. márczius 25-én, midőn Szemerét, mint belügy-
miniszteri jelöltet a fővárosi polgárság fáklyás zenével tisz-
telte meg)

Vannak idők, midőn a népek lelke, mint a menynek kapuja megnyilatkozik, és benne a szabadság érzete csudamódon revelálja magát, mint egykor az isteni valóság magát a megváltóban revelálta. Az ilyen időket én az emberiség történeteiben szent pillanatoknak tekintem; a mi bűnök és kihágások ilyenkor elkövetetnek, azoktól undorral fordítom el szemeimet, de más részről gondolatom a lélek mélyébe száll, hol lakik a szabadság, mely elnyomatásában hasonló azon tűzhöz a földnek kebelében, melyre a sors egy Vezúvot hengerített, s terhe alól magát rengés és rázkódás közben szabadítja ki.

Ilyen időnek éljük mi első napjait, első heteit. Most minden percz komoly és szent, mint az életé s mint a halálé. Európa népei zajlásnak indultak, tehát mi sem tespedhetünk, mi sem hallgathatunk, organizálni kellett magunkat, különben elhordja a vihar e nemzetet s annak királyi székét. És nem késtünk, nem töprenkedtünk, az idő maga gondoskodott helyettünk, mi tettük azt a mit rögtön tennünk lehetett, a népnek megnyitottuk az alkotmány sánczait, az osztályok közt le-

romboltuk a válaszfalakat. Mi nem kérdeztük többé küldőinket, hanem a hazát, az utasítások elnémultak, mert a nemzet szólalt fel, azon fatum, mely Európa népeit megragadta, rendelkezett velünk is; a haza szívéből a pártok eltűntek e pillanatban, előlépett a haza szent és a korona ősi képe, s e kettő körül, mint oltár körül gyülekezett össze az imádó hazafiak serege.

Tehát a népekre nézve is megjött elvégre az idő a maga teljességében. Az a hosszú szenvedés, az a sok túrés egy felleggé sűrűdött össze a népek lelkében, mely néhol leütött mint menykő, néhol pedig mint záporosó, áldása lett a földnek, melyre hullt.

Hazánk e boldog, e szerencsés országok közé tartozik. Eljött a felleg, de a veszély elment, csak áldása maradt meg.

T. i. a nemzetet ezután nemzeti, független magyar ministerium fogja kormányozni. Tehát Magyarország többé nem gyarmat.

A lélek, e roppant óriás, kiszabadult rozsdás békéiből, a sajtó szabad.

Csaknem egészen valósággá vált hazánkban is azon szent elv: egyenlő jogok és egyenlő terhek.

A föld szabad, melyet a nép bír, és szabad a nép mely azt bírja.

Nemzeti őrség őrökdi felettünk, mely palládiuma a szabadságnak.

Tehát mindent még nem nyertünk meg, de megnyertük azt, mely alapja mindennek. Meg van már a föld lábaink alatt, melyen álláspontot vehetünk, meg van már a nap fejünk fölött, mely világít és melegít, még kevés fejlődés, kevés előhaladás kell, és mint nem-sokára a világra nézve a természet tavasza bekövetkezik,

úgy bekövetkezik hazánkra nézve is a szabadság tavasza.

Egy szóval nem sok hiányzik már ahhoz, hogy a nemzet minden érdekeiben egység legyen, mely egység lapja minden hatalomnak, melyre a magyar nemzeti számot tarthat Európa népeinek magas sorában.

Legyetek bizonyosak benne, hogy mi híven megőrizzük az elveket, melyeket kivívtunk. És alkalmazni fogjuk azokat minden következményeikben. Az ó-alkotmány, mint egy vén épület, összedőlt, n j fog omladékainak helyén emelkedni. De ehhez idő kell, és az időben rend és béke és bizodalom, de félve ne értsetek: béke, rend és bizodalom soha nem a szabadság rovására kell.

Hanem az igaz elveket könnyű megismerni, nehezebb kivívni legnehezebb alkalmazni. Hosszú idő is kívántatik hozzá. Tehát legyetek várakozással és bizodalommal is. Hiszen e néhány nap alatt, a villámnak gyorsaságával, félszázadot éltünk át. Istennek különös gondviselése virrasztott felettünk, és a ki eddig kételkedett, most meggyőződhetett róla, hogy a magyaroknak saját Istene van.

Énnek kegyelmét kérjük ki a további nagy munkához.

Üdvezlek, tisztelt, polgártársaim. Üdvezlem Pest városát, mint a hazának szívét, üdvezlem Budával együtt, mint a hazának két szeme fényét, mint példa adót és hatalmas tényezőt a rendben és szabadságban ország-szerte. Üdvezelem imádott hazámat a valódi szabadság küszöbén, a paradicsomnak ajtójánál. Üdvezlem e három szent elvet: Szabadság, egyenlőség és felebarátság.

És még egyet. Mi t. i. Battyány Lajos miniszterelnök, és azok, kik mint minisztertársai királyi megerő-

sítés alá vagyunk terjesztve, más biztosítékot a jövőre nézve nem adhatunk mint hogy mi a szabadságot nem tartjuk eszköznek, hanem célnak, mi a rendet is a szabadságért óhajtjuk, és azt a szabadság szempontjából a szabadság eszközeivel óhajtjuk fentartani; mi azok leszünk a kormányon is, a kik valánk az ellenzék sorában, mi a mely elveket hirdettünk, azokat életbe is léptetni igyekezünk, íme itt a szabad ég alatt, az éjnek ünnepi csendében, az örökké való Isten színe előtt esküszünk: a mint e fogadásunkat megtartjuk, Isten minket úgy segítjen!

A FELSŐHÁZ REFORMJA TÁRGYÁBAN.

(Elmondott a felsőházban júl. 8-án 1818.)

Üdvözlöm a felsőházat azon téren, melyre föllépett; mert jele ez annak, hogy bir a felsőház a legnagyobb ismerettel, a mi az önismeret. Ismeri állását és szükségnek látja, hogy reformáltassék. Reformálni a felsőházat pedig azonnal, annyit tesz, mint megtartani; nem reformálni vagy későn reformálni annyi, mint elveszteni. Vannak politikai institutiók, melyek magokban véve sem jók, sem rosszak; hanem a körülmények teszik hasznosokká, vagy ártalmasokká. Én a felsőházat eszmében is olyannak tekintem, melynek fentartására annyi ok van, mint megszüntetésére. E dolgot a körülmények döntenek el. Nem is akarok ez alkalommal annak vitatásába beereszkedni, hogy szükséges-e Magyarországon a felsőház fönlállása vagy sem? mert ezt a teremben senki sem támadta meg. Mindnyájunknak véleménye e tekintetben csak az, hogy reformálni kell, mert oly alakban, mint van, meg nem állhat, minthogy rendeltetését be nem tölti. S magam is — nyíltan kimondom — azon meggyőződéssel vagyok, hogy Magyarországon vannak oly czélok, melyek elérését csak a felsőház segítheti elő. Hozzáteszem még e következőket: szükséges mindenestre, hogy a felsőház egészen más alapokra fektetessék, mint eddig volt;

többé a törvényhozásba ni részvétre ne adhasson jogot az önkény, ne a születés, ne a birtok, ne az adó, hanem hozzá kell járulni oly kelléknek, mely által biztosíttassék az, hogy ki a felsőház munkálkodásaiban részt vészén, az személyes képességgel, erkölcsi jellemmel is bírjon. Csak így érethetik el, hogy a felsőház ne legyen többé a nép akaratával örökös ellentétben, mint az eddig volt. Feltartóztathasson ugyan egyetmást, de ne ronthassa meg; igazíthassa némelykor a törvényt, de a nélkül, hogy megsemmisíthetné. Ez meggyőződésem a felsőházzal; bővebb taglalatába beereszkedni nem kívánok, mert a kérdés elvbenei megvitatására senki nem bocsátkozott. — A mi a három módosítást illeti, melyek a biharmegyei főispán indítványa ellen tétettek, azokat nem pártolhatom. Nem az elsőt, miszerint mondatnék ki, hogy még ezen a hongyülésen történjék meg a reform. Én részemről nem óhajtom, hogy ezen módosítás az indítványhoz tétessék, azért, mert meglehet, hogy ez a kormányt arra kötelezné, minek a jelen körülmények közt meg nem felelhet, és így a mennyiben sokkal szabadabb tért nyit a kormánynak az eredeti indítvány, annyiban ezen módosítást nem pártolom. De a másodikhoz sem járulhatok, hogy t. i. mondassák ki, mikép a legközelebbi országgyűlésen történjék meg a reform és ennek folytában a felsőház új alakban jelenjék meg. Ezt nem pártolhatom azért, mert szinte megkötés van benne, s mert nem bizonyos, ha vájjon a dolgok nem fordulnak-e úgy, hogy —ha isten segít— a kormány nem lesz-e oly állapotban, hogy ez iránt még ezen a hongyülésen intézkedhessék. De azt sem pártolhatom, a mit gr. Eszterházy Mihály indítványozott, hogy mondatnék ki, miként kívántatik a felsőháznak fentartása; nem pártolom pedig azért, minthogy az

eredeti indítványban befoglaltatik, hogy fentartása szükséges. Mindezeknek nyomán véleményem az, hogy a felsőházat reformálni kell, mert reformálni annyi, mint megmenteni, nem reformálni pedig annyi mint elveszteni. S e tekintetben a kormánynak legnagyobb sympathiájáról biztosítom a tisztelt házat. De más részről szükségesnek találok kimondani azt, hogy ez indítvány úgy mint eredetileg volt, megmaradjon. Ne köteleztessék a minisztérium sem a jövőre, sem a múlt, sem elvekre, sem munkálataira nézve. — A hongyülés azért jött össze, hogy megmentse a hazát; a veszély dominál bennünket, ez dominálja érzéseinket, ez munkálatainkat. A kormány alig tudja, mit csináljon; reggeltől estig jönnek a staféták, törvényhozási munkálatokra idő nincs. Ha azonban mégis történhetnék e tekintetben valami, úgy biztosak lehetnek a felsőház tagjai, hogy valamint egy részről feledve azon bűnöket, melyek némely hatalmas magyar neven nehezedenek, úgy más részről megfontolva, hogy mi jövő vár reánk (most — úgy hiszem — általános amnestiának van helye) részemről soha sem fogom felejteni, miként eddigelé a felsőházban a magyar nemzetiségnek régi oszlopi és magvai ültek s e tekintetben részemről közremunkálatomat ajánlom.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI TANÁCSKOZÁSI RENDRŐL

(Elmondott a képviselőházban júl. 13-án 1848.)

Szükségessé válván, hogy e tárgyban én is nyilatkozzam, mindenek előtt megjegyzem, hogy előbb azért nem szóltam, mivel magam is azon véleményben voltam, hogy ha van valami abban, az nem egyéb, mint bástya az ellen, hogy a kormány adott javaslatát oly könnyen átvihesse, a mint könnyen átvinni gyakran nem tanácsos; legalább a ki az angol parlament történetét figyelemmel kísérte, látja azon garantiát, hogy a törvényt háromszor kell felolvasni, mely — volt idő — hogy egy délután már megtörtént. Itt a garancia abban áll, hogy a ház 9 osztályra például eloszlik, s mindenik osztálynak joga van megvitatni, s a javaslat csak e retortákon keresztül menve válhatik törvénynyé. Én soha a retortának barátja nem voltam. Az 1843-ki országgyűlésen, a midőn a követi tábla határtalan többsége közvetlen szavazás mellett nyilatkozott, én ellene voltam, mert ez retorta. Épen így nem kell oly törvény, mely a ház szabályait megköti, mert az retorta, de nem olyan mértékben, mely ezen javaslatban foglaltatik. Ám analizáljuk, mit foglal e határozat magában? Mondhatja-e valaki ennek nyomán tiszta analysis útján, hogy valaki a szótól el fog

üttetni? Sőt talán sikerül megmutatni nekem, Mármaros követének ellenvetésére felelőleg, hogy épen ellenkező következik abból, t. i. a ki indítványt akar tenni s bejelenti, hogy ő e tárgyban indítvánnyal kíván föllépni, ez mindjárt első tárgy. Következik a másik t. i. az, hogy a ház szabadságot enged valakinek indítvánnyal föllépni, és midőn föllép, nem ad a ház engedelmet az indítvány behozatalára, ha részletesen ki nem fejtetett; és ekkor, ha részletesen ki van fejtve, természetes, hogy joga van a ház minden tagjainak a részletbe beavatkozni, s azt mondani: részemről ezen indítványt tanácskozás alá venni nem kívánom. Im két stadium a nyilvánosság érdekében, éppen abban, hogy az indítvány tökéletesen egész a mélyéig kifejtessék, ekkor az indítvány tárgyalás alá vétetik s osztályoknak adatik ki, mely osztályok, — 9 részre osztva fel a 450-et, ötven-ötven tagból állának. Azt hiszem, ezen osztályok, ha bár karzat nélkül történik is a tanácskozás, de mindenesetre a hazafiul s gondolkozó léleknek, mely nem akar egyebet, minthogy az eszme súrlódásba jöjön — kielégítő. Ez volna a harmadik stadium. Azon osztály, mely véleményét kimondja, s a szerint, a mint túlnyomóságban van, választ mindenik saját kebeléből kettőt-kettőt s így választ a 9 osztály 18 tagot, mely képezi a középponti bizottmányt, s határoz végkép a tárgy fölött. Ezen 18 tagnak tehát joga van még itt a középponti bizottmányban is a tárgyat új vitatás alá venni, ez lenne a negyedik stadium. Ezután a 18 tagú középponti bizottmány beadja jelentését a háznak, mely felolvastatván, elkezdődik a vitatás két szempontból, az el- vagy el-nem vetésre nézve, a hol senkit szólási jogától megfosztani nem lehet s külön-külön minden szakaszokra nézve észrevételeit megteheti; ez 5-ik s 6-ik sta-

diuma a discussióknak. Ha azon alapokból indulunk ki, hogy talán egy párt zsarnokoskodni fog: ez némi aggodalom volna, de azt hiszem zsarnokoskodás nincs a magyar politikai élet történetében. Mindenesetre azt is figyelembe kérem véteni, hogy a nyilvánosság nem a falak közt, s nem a karzaton van s csak azért szükséges, hogy az itt történendők fölött ellenőrködjék. Tehát fontosságot nem tartok abban, hogy valami hányszor és mikép tárgyalatik. Angliában 40 tag ül a parlamentben, s ha valaki fel próbálna állani, végignézni a termen, azt mondanák, tessék leülni. Franciaországban nem megy a karzat annyira, mint ettől eddig (bizonyos távolságot mutatva kezelve), és senkinek eszébe nem jut, hogy a nyilvánosságot tagadja; miért? azért, mert a szabad sajtótól mérik a nyilvánosságot s még egy másiktól, melylyel eddig Franciaország nem, de Angol- s Magyarhon bírt, s ez a megyei gyűlés, mely most inkább népgyűlés; s hol a szabad sajtó nem segít, ott a népgyűlés is veszve van. Mi azt illeti, hogy az angol modort válaszszuk, kérdem: miből áll az angol modor? Nem egyéb az, mint egy czopfos régiség, a midőn az angol alsóház azon állapotban volt, hogy ha már az elnök székében ült, a tanácskozás nem volt többé oly szabad; s ha kivántatott is egykor, hogy az elnök szálljon le székéből, és comitékben dolgozzanak a ház tagjai: ennek már Angliában sincs értelme. Ily institutiónak Magyarországra áthozatalát nem látom ezélszerűnek, mert ekkor nem lesz egyéb e ház, ha az elnök nem ül ott, mint volt ezelőtt s visszaesünk a régi kerületekbe; s ha ez áll, akkor semmi különbséget nem látok régi s mostani tanácskozásaink közt, és semmi okot az angol rendszer elfogadására. Hanem van itt egy fontos dolog, melyre figyelmeztetem a

házat t. i. nekünk szükségünk van mindig, de különösen jelenleg az időre. Az angol nagy mester, tudja sokszorozni idejét. S azt mondom, ha mindig teljes számmal tanácskozzunk, úgy fél év alatt nem végzünk többet, mint különben négy hét alatt. Mert ha osztályokra feloszlunk, úgy ez esetben, míg az egyik osztályban bevégzett munkát fogjuk tárgyalni, az alatt az osztályok ismét dolgozhatnak s mindig elkészíthetik azon munkát, melyet a ház folytatólagosan tanácskozás alá veend. Így tehát időnket megháromszorozzuk. Az is hozzá járul, mit Pázmány követársunk mondott: nekünk szokni kell a tanácskozási formákhoz. De Magyarországon 400 egyén soha sem tanácskozott; s én bízom ugyan azon józanságban, mely a magyart jellemzi; de mégis kételkedem, hogy kellő sikerrel vihessük a tanácskozást, ha a háznak 400 tagja mindig együtt maradand. Ehhez szoknunk kell, s az idő meg fogja mutatni, hogy ha most szükséges is az osztályokra feloszlás, talán a jövő e szükségét meg fogja szüntetni. De még az is hozzá járul, hogy oly időben vagyunk, — mert megjegyzem, hogy ezen szabályokat akármikor lehet módosítani, — miként sokszor leszünk azon esetben, hogy némely felvilágosítást nem lehet a háznak egész nyilvánosságban adni, hanem csak bizottmányilag. S ekkor vagy azon hibába esünk, hogy mindig bizottmányba kell átalakulnunk — a mi mégis igen különösnek tetszenék a közönség előtt — vagy a kormánynak oly felvilágosításokat adni kellene, melyeket a jelen állapotban, épen a haza érdekében a haza veszélyeztetése nélkül nem adhat. Azt mondom tehát, hogy nyilvánosság mindenesetre kell, de rend is; s én alig hiszem hogy a mostani országgyűlés alatt a tanácskozásokban a rendet fen lehessen tartani, ha nem választjuk

azon modort, mely e szabályokban ki van jelelve. S nem hiszem, hogy például Fehérmegye képviselője azt mondaná, hogy Franciaországban, hol leginkább ki van fejtve a centralisatio, ne értenék a szabadságot. S nagy tudom, hogy a francia a respublica fénykorában is megtartotta ezen tanácskozási modort; mert úgy hitte, hogy a renddel megegyez, a nyilvánosságnak pedig nem árt.

Még azt jegyzem meg Mármaros követének, miszerint némelyek azt hiszik, hogy a tanácskozás sokkal szabadabb lesz, ha a ház mindig teljes számmal fog tanácskozni; de én épen ellenkezőt hiszek, azért, mert bár próbáljunk meg egy tárgyban 30—40 képviselőt kihallgatni, bizonyosan magunk le fogjuk őket zúgni, ha jogával a ház nem élt, lett légyen az bár a legékesebb szóló is, ott fogjuk hagyni, inig ellenben 50 tagból álló külön osztályok inkább capacitálhatják egymást s annyira megérelelhetik a tárgyat, hogy a midőn a bizottmány jelentése a ház elébe jő, ahhoz csak azok fognak szólani, kik magukat legkevésbé érzik megnyugtattva lenni, a többség pedig nem nyilatkozik. Mindezeknél fogva azt hiszem, hogy ha van is bennem hajlandóság, egykor azon rendszert behozni, hogy a ház mindig teljes számmal tanácskozzék, nincs jelenleg, midőn az időre szükség van s csak így lehet az időt sokszorozni; midőn az új formákhoz szoknunk kell; midőn a nyilvánosság minden tekintetben biztosítva s a szabad sajtó kivíva van; midőn annyi okunk van felvilágosításokat kérni, s ezeket megadni is, melyek különben zárt bizottmányokban volnának adandók. Ez okoknál fogva mondom, maradjon a jelen szerkezet s az osztályzat történiék meg.

A FELIRATI VITA ALKALMÁVAL.

A felsőházban júl. 21. 1848.

Azon kérdés, mi módon terjesszessék e válasz ő felsége elibe, meg van alapítva. Az olasz kérdésnek pedig megvitatását a ház az illető czikkre kívánta elhalasztani, midőn fentartom magamnak, hogy a kormány e részbeni politikáját előadhassam, ha t. i. az megtámadatnék. Most szót csak azért emelek, mivel Pozsony megye főispánja megérintő, hogy a ministerium e házban politikáját elő nem adta, és mivel a mint egyrésről annak előadását megkívánni a háznak joga van, úgy másrésről azt előadni nekünk kötelességünk. Politikánkkal az, a mi e válaszban foglaltatik, megegyez. Ez ugyan nem ment fel némi felvilágosítások adásától, de jogosít arra, hogy rövid legyek, s a múltat csak futólag tájékozzam.

Ha van kor, melyről sokat lehet beszélni, ez az kétségen kívül. De a ki e kort megítélni akarja, ne jöjjön nekem ide hüvelykkel, hogy vele az óriást megmérje, ez nevetéses, sem a rendes orvosszereket ne ajánlgassa senki most, midőn az összes emberiség, a földdel és levegővel együtt, lázban, habár a szabadság lázában is szenved. Ki igazságos akar lenni, kell, hogy a dolgok és események rendkívüliségét fogja fel, a ki ezt nem fogta fel, az nem is lehet igazságos.

Most nem rendetlenkedésről van szó, hanem forradalomról; a rendet fenntartani, ahhoz tábor kell. Ez egyik fő szempont, miből a kormány helyzetét és eljárását megítéltetni kérjük.

Ha indulatunkat és méltó boszankodásunkat követjük, melyet éreziink a kétszínűség, a ravaszság, az engedetlenség, az árulás ellen, azóta régen markunkba ragadtuk volna az égő szövétneket és a polgárháború irtózatossá tüzét meggyújtottuk volna. De vájjon a szabadság a vérpatakban nem veszett volna-e el? De vájjon az alkotmányos királyi szék nem dőlt volna-e össze s az önkény ostroma nem suhogna-e felettünk újólaj? De vájjon a lángok közül mi mint phönix, vagy mint hamvkerültünk volna-e ki? És ha a győzelem mindkét után egyenlően bizonyos, ki ne választaná inkább azt, melyet idő és okosság ad meg, mint azt, melyet fegyver és vér szerez meg?

Nem béke minden áron, ezt csak a politikai rágalom állíthatja, de nem is háború mindenesetre. Mihelyt a béke becsületes, a harc mindig gyengeség. Ki általános elveken száguld előre s hátra, s a körülményeket nem veszi fontolóra, hasonló ahhoz, ki a csillagokat egyenlő távolságra hiszi, mivel nincsenek a szemnek támaszpontjai, melyekről összehasonlításokat és tájékozásokot tehessen közöttük. A politikában így válnak a leghelyesebb nézetek legfonákabbakká, sőt az elvek ugyanannyi hazugságokká válnak alkalmazásaikban.

Nem akarnék lenni oly hosszú, mint a milyen végtelen tért nyit a tárgy. Azt hiszem, a körülményeket csak kissé részletesebben előadni, annyi, mint kimutatni a különféle nézetek helyességét, vagy helytelenségét, mely szerint a múlt három hónapot megítéli a közönség.

Hogy találtuk mi az országot 1847-ben nov. 7-kén? Nem írom le hosszan, néhány szóval is el lehet mondani. Tehát hogy találtuk? Még mindig a Corpus juris apró reformjaira törekedtünk. Az abba lerakott, de elavult jogokat akartuk kiolvasgatni belőle, és visszanyeregetni... A védegyelet volt minden reményünk az iparra nézve ... Ausztria vámrendszerének járma alatt gyarmatként nyögtünk ... A sajtószabadság messze távolban lebegett előttünk ... Az évenkénti országgyűlés s a népképviselő, a szabadföld, és a nemzetőrség, a magyar és parlamenti önkormány csak mintegy álom csillogott fel lelkeinkben ... Szóval a szabadság bang, az alkotmány pusztaszó volt, helyünk nem volt Európa nemzeteinek díszes sorában, minden erőnk csak az ellenzésben állt, nem bírtak elveszteni, mi nem bírtunk győzni, a politikai halálnak nem életerőnkkel, hanem bizonyos nyulékonyossággal állhatánk ellen.

Ez állapot szomorú volt. Egy európai nemzeti élet jelöltjét bennünk nem lehetett szemlélni.

És hogy adtuk az országot vissza a hazának és nemzetnek 1848. április 11-én? Nem kellett többé különféle ürügyek alatt a jogot a Corpus jurisban keresgélni, az ész könyvéből írtuk ki, a mire szükségünk volt... A föld szabad lett, és szabad a nép, mely azt bírja ... A közteherviselés behozatala által a válaszfal legnagyobbja lerontatott, mely az összeolvadásnak gátul állt... A nemzetőrségi intézet felállítatott, s ezáltal a véderő a népben székel... A sajtó visszanyerte szabadságát. A népképviselő óhajta testté vált... Magunk kormányozzuk magunkat ... A kormány székhelye s minden rendeletek kútforrása többé nem idegen föld, nem Bécs, hanem Budapest... Az unió Erdélylyel megalapítva, s a tőké-

letes egybeolvadás kijelentve... Úgy szólván vágyaink, sőt álmaink magok csodálatosan teljesedtek. Az alkotmány, a haza, a nemzet egészen újjászületett. És pedig mind ez megtörtént, általános megbontása nélkül a főnálló jogszerű érdekeknek; a nemesség, mint eddigelé idősb szülött, hozott ugyan némi áldozatot, mint zsenjét azon tömérdek hasznokból, melyeket századok hosszú során keresztül megtakarított, de hazafiul vér nem omlott e csodaszerű átalakulás bölcsőjénél még akkor, midőn ő felsége által az újjászületés törvényei megszentestettek. Szóval, rabul vettük át a hazát, a nemzetet, és szabadul adtuk vissza. A pusztabani nem 40, de 400 éves vándorlását végeztettük be vele. Az Ígéret földének szélére juttattuk, hol csupa boldogságot reméltünk.

De minden emberi számítás csalékony. Úgy látszik, a gondviselés szándékában nem lehetett, hogy bármely nemzet gyökeres átalakulását a béke áldásai közt érje el. Es először is épen azon osztály kezdte meg a rendetlenkedéseket, melynek személye és birtoka szabaddá lett. Néhol nem hitte el a mi jótéteményben részesült, túl járt az képzeletén, és mi hamar keveslette, a sok nem volt már elég, mindent követelt, épen azon tulajdonjognak megsértésével, melyet követelésének alapjául fektetett. E bajt megorvosolni igyekeztünk az által, hogy az egyházi szószékből a megyei küldöttségek és egyes bizottak által magyaráztattuk a törvényeket, és nyomtatványokban, különféle nyelveken kiosztattuk 60—70,000 példányban. Ezen rendetlenkedéseket a zsidóüldözés követte, és pedig kivált a királyi városokban, hol a jogegyenlőséget a lehangosban emlegették, és a melyeknek polgárai még érezhették az ígának nyomását, mely alatt szenvedtek, s most, miután magok lerázták,

egy más osztályt akartak bele kényszeríteni. És e két nembeli rendetlenkedések az ország különböző részein sűrűn gyuladoztak ki, összekötvé rablással mindenütt, sok helyen gyűjtogatással, néhol ölessel. A kormánynak katonai ereje ennek megfékezésére sem volt elég. A nemzetőri összeírás és szerkesztés pedig a zabolátlanságra csak új okot nyújtott volna, mert a nép alacsony hajtogatások következtében a törvényes jótéteményekben is csalást, a nemzetőri összeírásban újonczozást szemlélt.

Uraim! A nemzet újjászületését fájdalmak nem előzték meg az igaz, de íme annál terhesbek következtek utána. Midőn átvettük a kormányt, a nemzet kétségén kívül más erőt nem vettünk által. Az önkénynek és erőszaknak, az idegennek és idegen érzésű honfiak kormányának három százados építményét ledöntöttük, és midőn kezünkbe vettük a kormánypálczát, omladékok közt szemléltük magunkat. Jöttünk és a kincstárt meglehetősen üresen találtuk. A magyar kincstár nem volt más, mint egy postahivatal, mely a bécsinek rendelete szerint küldötte a pénzt, s a legutolsó hetekben a küldözésben serény volt. Az ország el volt borítva papírpénzzel, melynek hitele a közcsend veszélyeztetésével napról-napra csökkent... Ausztriának vas ujjai közt volt hitelünk, piacunk, iparunk. Rögtönös és gyökeres reform, Ausztriában talán statuscsődöt húzott volna maga után, mit nem óhajthattunk, mert polgártársaink száz-ezrei jutottak volna koldusbotra, mi által a társadalmi convulsio tetőpontjára hágott volna. Jöttünk, és kevés katonaságot találtunk és nem találtuk úgy, mint hazafiul szívünk óhajtottá volna. Nagy része Olaszországban volt, hol a háború bevégzését mi sürgettük, azonban a mint onnan behozni a törvény által gátoltatánk, úgy rögtön

vissza behozni éppen legszentebb érdekeink által nem tanácsoltatok, a mennyiben a bentaláltak érzelmeit is az átalakult kormányforma irányában ellenségesnek tapasztaltuk. Nem csak ott volt a hiba, hogy idegen tisztekkel vannak ezredeink elárasztva, a belföldiek legnagyobb részében hasonló szellem él; a hiba ott van, hogy a nemzetietlen politika, az absolutismus, a katonai osztályban mindent nevelt, csak embert nem, csak alkotmányos polgárt nem. Éhez járult az is, hogy a sok külföldi az új rendszer által lételet látta veszélyezve. Sok lett esküje által érezte magát lekötelezve, melyben sem hazáról, sem alkotmányról nincs említés. — Tehát katonaság kevés volt az országban, alig 18,000. De e kevés sem volt mind szövetségesünk. — Használni kellőleg nem lehetett, eldobni pedig veszedelmes lett volna, miután a belső rendetlenségek még nem szűntek meg, és Horvátországban az ellenszegülésnek szomorú jelei mutatkoztak

Jöttünk, és hogy találtuk Horvátországot? Az aratás idejére jöttünk. A mi magvat idegenek politikája évek, századok hosszú során gátolthatlanul elvetett, elhintett, annak szomorú aratás ideje most következett be. A megbukott, európaiilag megbukott rendszer emberei a bánt állították fel. Meghívásunkra előbb a körülmények s ország kívánatainak nem tudásával mentegetőzött, — utóbb a Magyar- és Horvátország közti kapcsolatot megszakadottnak állítá, — sőt az 1848-ki törvényt, mit ő felsége megszentésített, kicsikartnak hirdette, s ekképen a törvényhozás és király fölébe bíróképen emelkedett, állítása szerint éppen a törvény és királyság érdekében. De mind ez üres beszéd, keresett ürügy; Magyarországtól elszakadni, ez a legközelebbi cél, a távolabbi cél

minden szláv elemből egy nagy, avagy több kis birodalom alkotása. A közhír magas támogatásokat is emleget, melyekben a bűn részesült volna. — A kormány nem bír kellő tudással erről, ha bírna, tisztének ismerné a nemzet képviselőinek aényt bejelenteni. A hol fel kellett szólalni, felszólaltunk; apróbb eseményeket félreértéseknek neveztek. A bán tehát egyenesen a forradalmi térre lépett. A kormány rendeleteinek nem engedelmeskedett, — lázadási helyzetbe tette az országot, és a rettetetés és belső háború véres zászlóját tűzte ki, mert ennek folytában ütött ki hazánk alsó részein a szerb faj lázongása, melyet békés úton nem sikerülván megszüntetni, jelen pillanatban azon vidékek a szerencsétlen polgárháborúnak színhelyei. Jöttünk, és a külföld nem ismert bennünket. Magyarország, mintha még kiskorú volna, nem volt jogosítva fellépni a világ önálló nemzetei közt. Nagy tartománynak tekintének, de független nemzetnek nem ismertek el. Természetes, hogy kinek érdekeit nem védik, annak érdekei mellőztek, és így történt: hogy Magyarország java az európai diplomátában figyelembe nem vétetett. Ártalmait e helyzetnek, ha valaha, most érezzük, midőn csatlakozó, elváló, forrongó állapotban lévén a népek, a legfontosb kérdések nélkülünk döntettek el a cabinetekben. Tehát mily állapotban vettük mi át a kormányt? Egyrésről forradalmi állapotban, más részről a kormányzáshoz szükséges eszközök nélkül. Rósz állapotban találtuk a financzot, sőt épen semmi financzot nem találtunk. A katonaság nagyobb része kün volt, melynek visszahozatala ellen több ok harczolt, mint mellette. A benlevő addig kötelességét vélte teljesíteni, ha az új alkotmányos kormánynak vonakodva engedelmeskedik. Horvátország pártütői térre

lépett. A pánszláv törekvés veszedelmes vonaglásba hozta szláv ajkú népeinket. S mivel székünk még nem volt a diplomatiában, a külső bujtogatások ellen sikerrel nem léphettünk fel s karjaink túl a határon nem értek. E bajokon kellett és kell segíteni, mert ezekben van az ország gyengesége. A finantzterv annak idejében e ház elébe is fog jutni. Addig a kormány az ezüstpénz hiányában a forgalom élénkítése végett apró papírpénz kibocsátását rendelte el, és mivel a kincstár jövedelmei az 1848. törvényczikkely után s a horvát-szerb mozgalmak miatt igen csökkentek, kölcsönre hívta fel a nemzetet, a haza és királyi szék veszélyes állapotának pillanatában. A katonaság vonakodó szellemén az elmozdítgatás némileg segített volna. De fontos okok miatt e bánásmódot a kormány nem tartá tanácsosnak, a menyenyiben a baj nem enyésztetett volna el, hanem csak helyét változtatta volna s alakját. A felség egyenes parancsai, az alkotmányra esküvés, a hadügyminiszter fellépése ugyan a bajon sok részben segítettek, de Inában, a lelkesedés nincs meg a tisztikar nagy részében. E lelkesedést a nemzetörségben, az önkénytesek táborában kell keresni, s e kettőnek szerkesztésére fordítá a kormány gondjait, de a teljes felfegyverzés, legyőzhetlen akadályok miatt mind ez ideig meg nem történhetett.

Horvátország irányában legtermészetesbnek látszott az erőhatalom politikáját követni. De a mi természetesnek látszik, az nem mindig czélszerű is. Ez bizonyosan polgár-belháborúra vezetett volna, mi istennek legnagyobb csapása az embereken, és mi nem választottuk e politikát. S annyival kevésbé láttuk szükségét, mert bár Horvátországban a báni rettegetetés és a báni statárium befolyása alatt általánosnak látszik a lázadás; meg

vagyunk győződve, hogy a nép többsége visszatér a józan s törvényes útra, mihelyt elvonult a vész, mely most felette tüzes és pusztító csapásokkal uralkodik. Előbb ki akartuk mindazon eszközöket meríteni, miket a jogszerűség nekünk nyújt; előbb meg akartuk őket fosztani mindazon ürügyektől, melyeket a világ előtt használtak. Eljárásaikat a felség érdekével indokolták, tehát a felség magas nyilatkozatait láttuk czélszerűeknek. Ők azt mondták: a két ország közt a kapocs megszakadt, a felség azt megszakíthatlannak jelentette ki. Ők azt mondták: az 1848-diki törvények a felségtől ki vannak csikarva, ő felsége ismételve kijelenté, hogy a miben megegyezett, azt szíve sugallatából tette. Ők azt mondták: a mit tesznek, nincs legmagasb értesítés nélkül, mire a főherczegek tagadólag feleltek; ő felsége pedig a június 5 diki tartományi gyűlést törvénytelennek nyilvánítván, igazságosnak találta, hogy királyi biztosság vizsgálván meg a horvát ügyeket, a bán az alatt mind polgári, mind katonai hivatalától felfüggesztessék.

Így kelt a június 10-diki kettős manifestum, mely 160,000 példányban négy nyelven terjesztetett. A felség nevét bitorolták s épen ez által hazudtoltattak meg. A királyi szó minden ürügyet ekkép rontott le, s a horvátok hirdetett hűsége leleplezhetővé, tettök mint álnokul takargatott szemtelen pártütés jelent meg a világ szemei előtt. A törvényes rendet tüstént helyreállítani Horvátországban nem lehetett másképp, mint fegyveres erővel. A harcznak, a véres és hosszú harcznak kimenetele Magyar- és Horvátország közt nem lett volna bizonytalan elvégre, de ki az ország határain túl is tekint, e lépésben a végtelen következményeknek csak kezdetét szemlélte volna. Rögtön győzni, vagy a béke politicáját

követni, a kettő közt kellett választanunk. Amaz nem volt hihető, tehát utunk ki volt jelölve már ez által.

Azt hittük, miután mindig jogköveteléssel léptek fel, e téren maradnunk legtanácsosabb. Ezért nem voltunk idegenek némi engedményektől; hittük, hogy bár a phanatizáltaknak nem használ, de a többinek kedves lesz s otthon épen erejüket neveli. Mivel éreztük, hogy erős-bek vagyunk szükség esetében, illetl hozzánk az előző, a békés bánásmód, melytől csak a gyengeség irtózik, mint-hogy fél gyávanak tartatni. Mi nem akartuk oda ereszteni a dolgot, hogy Horvátországgal mint kül hatalommal hadilag végezzünk; királyi biztosság és bíró körébe véltük az ügyet tartozni.

Mind ezt annyival inkább, hogy minden nap, mely elmúlt, készebben talált, ha kell, a harcra is. Szóval, a jog és törvényesség alapját mi nem akartuk elhagyni. Hosszabb az, de biztossabb; annak, ki körülményeinket ismeri, egyedül biztos. Csak az láthatta ezt gyávaságnak, ki az eszközöket nem ismerte, mik rendelkezésünkre álltak. Forradalmi kormány nem akartunk lenni, erönk épen a jogszerűségben áll. Forradalmi eljárással épen a horvátok vádját igazoltuk volna, mely most magukat éri. A jogosság maradhat számító és higgadt, ez volt a mi szerepünk, abban van az állandóság; s a phanaticus lázadás mint az üres széloszlop összedől, ha türelmünk van kissé várakozni. Mi tehát békét akartunk a horvátokkal, de nem minden áron. A magyarra nézve a népszabadság napja nem lehet a gyengülésé. Ha békés ajánlataink visszavettettek, ha a törvény útjára nem térnek vissza, ha a koronás király manifestuma nekik, kik örökké hűségöket emlegetik, mind semmi, ha a korona jogainak s a haza határainak, s a nemzet érdekeinek épsége van veszélyben:

azt hiszem, a nemzet megfogja mulatni, hogy az okos várakozás, a számított időzés, a békés kiegyenlítés kísér" lete által csak diadalát biztosította.

A mi a külviszonyokat illeti, igyekeztünk, hogy a nemzet érdekei hűn képviselve legyenek. De az nem elégít ki, hogy a frankfurti német gyűlésen megbízottaink voltak, sem az, hogy kelet felé megbízottaink jártak, sem az, hogy közvetve értekeztünk a külföldi követekkel Bécsben; a keleti tartományokbeli diplomatiának egyenesen kezünkben kell lenni, kell, hogy követeink, consulaink ott legyenek, és az illető hatalmasságok követei, consulai Budán tartózkodjanak. Kelet ügyében mi inkább vagyunk érdekelve, mint Ausztria, és érdekeinkben nincs olyan, mi Ausztria érdekeivel ellentétben volna; míg ellenben a közvetlen szomszédságnál fogva, hogy érdekeink el nem hanyagoltatnak tovább is, erre nézve a biztosítékot csak magunkban találjuk. Mindenütt, hol a kelet sorsát fonják és szövik, a magyar érdeke a magyar sorsa, sem felejtve, sem képviseletlenül nem lehet.

Ezeket jegyzem meg általános politikánkra nézve. Tehát a szabadság napja vésznek kíséretében tiint fel hazánk egén. A mit kivívtunk, meg is kell alapítanunk, meg is kell védenünk. Epen akkor szakadna el az ország egyrésze, midőn mindent megnyertünk. Miután velünk a szabadságban testvérképen osztozott, el akar pártolni. És ha e lázadás nem volna, az átalakulás minden rengésein túl volnánk már alkalmasint. Mindenesetre e kérdésnek meg kell oldatni, ha nem fegyver nélkül is, de igazságosan mind a két részre. Azt a mit teendünk, mi nem fogjuk a küzdéstől feltételezni. Mindent, mi jogos, megadunk nekik, semmit, a mi nem az. Ezért a lelkesedésnek, melylyel a nemzet az ügyet felkarolta, még nőni

kell, óriás erőt kell összegyűjtenünk, melynek ellenállhatni ne reményijén a vakmerőség sem. De nem célunk a polgárháború, sőt éppen az az, mit kikerülni akarunk mert mi testvérekül fogadtuk be a horvátokat, kik velünk tökéletesen egyenlők, de ép azért törvényt, alkotmányt, királyt, kormányt, tetszésük szerint nem változtathatnak. Mi őket el nem veszthetjük, mint kezünket, mint karunkat nem, melyek testünk részei, ők pedig el nem szakadhatnak. Csalatkozik, ki azt hiszi, végezve van minden, ha erőhatalommal megragadjuk. Nem, ez nem elég. Erezniük kell, hogy ők velünk, mindenben egyenlőek lévén, jognál és érdeknél s a múltak emlékezeténél fogva testvéreink. Az ármány, a hazugság, az önző ambíció költeményeivel elvakított népet fel kell világosítanunk. Felvilágosítani annyi, mint megnyerni, így megnyerni annyi, mint a békét örökre biztosítani. Csalatkozik, ki azt hiszi, e catastroph most kezdődik, nem, ez már kifejtése azon politikának, mit a nemzetietlen, az idegen rendszer a mi rovásunkra folytatott. Csalatkozik, ki azt hiszi, hogy a dráma most már végződni fog, nem, az európai conjecturák most egy új tért nyitnak a nehéz játéknak, melyet fegyverrel elnyomni lehet, de bevégezni nem. Tehát ez ügy elrendezésében európai szempontból kell kiindulnunk. Erőtleneknek nem szabad láttatnunk, az igaz, de igazságtalanoknak sem. A mi diadalmunkban hiány volna, azt kipótolja Európa közvéleményének hatalma, mely látván, hogy erősek és igazságosak is vagyunk, eljárásunkat bírálni és helyeselni fogja.

Ezeket láttam szükségeseznek elmondani, némi felvilágosításaképen azon politikának, mely a válaszban ki van fejezve. A nehézségeket akartam röviden kimutatni, mik eljárásunkat meghatározták a múltban. Arról, amit

tennünk kell jövőre nézve, a ház máskor fog végezni. Most egy tanácscsal végzem be szavaimat, mely abból áll: hogy mi erős, nagy, hatalmas nemzet leszünk, azt hinnünk kell, mert e hiedelem ad kedvet, erőt, bátorságot lelkeinknek; de a ki azt hiszi, hogy már most úgy cselekedhetünk, mintha erős, nagy hatalmas nemzet volnánk, az maga keserű csalódásban él, és az ilyen ember legsikeresebben dolgozik a nemzet megbuktatására.

A MARTIALIS TÖRVÉNY ÜGYÉBEN.

(Elmondattott a képviselőházban júl. 16. 1848)

Midőn a martialis törvény ezen hó 24-ik napján indítványozva volt, nem volt szerencsém e házban jelen lenni, és épen csak az elébb jutott kezembe a Közlönynek illető száma, melyből látom, miként igazságügyminis-ter Deák Peren ez úr felhívta az illető indítványozót és azt pártoló követeket: hogy mielőtt illet indítványoznának, jó lenne, ha a had- és belügyministerekkel értekeznének. Ezen felhívást helyesnek vallotta a jegyző, Bácsmegyének követe azt mondván, hogy igenis a belügyministerrel már értekezett eziránt, sőt értekeztek azon megyék képviselői is, azonban mind ez ideig semmi lépés nem történt.

Amennyire jelen nem voltam akkor, s a mennyiben ezt a Közlönyből látom, nem hagyhatom szó nélkül; mert épen akkor, midőn az indítvány tétetett, sőt még 7 nappal azelőtt történt, hogy a haditörvényszék az alsó vidékeken felállítatott; mert épen mióta a bácsi követekkel értekeztem, azóta történt az, hogy Erdélyből a székelyek egy része bejő; azóta történt, hogy Kassáról a honvédsereg elmegy Debreczenbe és a debreczeni átmegy Szegedre; azóta történt, hogy a nemzetőrök nagyrésze fel van hiva táborba szállhatásra; azóta történt, hogy szá-

mos fegyvereket küldöttünk az alsó vidékekre; azóta történt, hogy ágyuk nagyobb mennyiségben szállítottak le, s általában mondhatni, hogy az egész országban levő haderőnek csaknem háromnegyede Bács s a szomszéd megyékben van összpontosítva; sőt történt az is, hogy még egy más, szinte nem kevésbé veszélyes pontról elhatározottat a Bács és Torontálban lévő tábor megerősítése. Midőn ezek s effélék történtek, midőn nincsen fegyverünk, melyet nem küldenénk a bácsi vidéknek s az ország ázom részének megmentésére; midőn nincsen fillér a kincstárban, melyet, ha utolsó volna is, azon helységek megmentésére nem áldoznánk: mégis ily körülmények között azt mondani, hogy semmi sem történt, az igazsággal talán nem egyezik meg egészen. — A szót megbírom e teremben és a sajtóban is, a szabad szóznak barátja vagyok, mert tudom, hogy a szabad szó oly fegyver, mely öl és gyógyít, mely kárhóztat és üdvözít, mely becsületet s az elvesztett becsületet helyreállítja. Tudom mindazt, s azért az efféléktől nem tartok, s nem is azért szólottam, mintha az efféle távollétemben előadott nem való állítást — mennyiben az az adatokkal nem egyezik meg — nem tudnám eltérni, hanem azért, mert mindig igyekeztem a szót igaz értékére levinni; s másrésről, mert ha az ország olyat hall, minden lakosaira kellemetlen hatással van.

Egyébiránt mi a jul. 19-én kelt rendeletet, melyben a hadi törvényszék van fölállítva, szükségesnek láttuk azért, mert Bácsmegyében a statáriumnak, mely ott legrégebben volt fölállítva, mindeddig semmi sikere nem lett, azon oknál fogva, mintán Bácsmegyében nem találkozott oly férfiú, ki a rögtönítelő bíróságban részt mert volna venni, és ha a statarialis bíróság összeült, és

ítéletet hozott volna, annak ítéletét végrehajtani bátorkodott volna. Ily körülmények közt nem volt mit egyebet tenni, mint ki kellett a polgári hatalom kezéből venni a rögtönítélő jogot, és által kellett adni a katonai hatóságnak, miután reményünk volt, hogy az a rögtönítéleteket végrehajtja, de általadtuk e jogot csak azon mértékig, meddig a polgárok nem voltak vagyonaikban és személyeikben veszélyeztetve. Azért azon rendeletben nem foglaltatik más, mint hogy a kit fegyveres kézzel fognak el, ki a táborba élelmet és hadiszereket szállít, ki a nélkül hogy kényszerítették reá, előmozdítja a tábornak mozgását: az haditörvényszék elébe állíttassék. Általában véve, oly jellemet kívántunk adni az efféle bűnöknek, melyek a hadi törvényszék elébe állíttatván, az úgynevezett polgári hatóságnak bírósága fenmaradjon. Újabban történt, hogy némileg épen azért, mivel nincs martialis törvény, s minthogy nem akartuk tisztán katonai hatóság kezébe adni az országnak azon részét: Szentkirályi Móricz, főkapitány kir. biztosnak kineveztetett, ki az ottani hadierő parancsnokával egyetértőleg végezzen el minden dolgokat, és a ki kezelni fogja a rögtöní bíraskodásnak azon részeit, melyek a haditörvényszék elé nem tartoznának. Én azt tartom, hogy a martialis törvénynek behozatala, midőn mindenféle alkotmányos és törvényes garantiák fölfüggesztetnek, mindenesetre igen nagy lépés. Megvallom, nem is szeretném azt, hogy midőn az országgyűlés együtt van, akkor a ministerium magától merne illet fölállítani, mert a személyes szabadságot a legszebb szabadságnak tartom, és kívánom, hogy Magyarországnak minden lakosa úgy tekintse azt, mint az angol, ki legsarkalatosabb jogának tekinti a személyes szabadságot, olyan jognak, melyre leginkább

büszke és féltékeny, melyhez nem mer nyúlni sem a minisztérium, sem a parlament.

Azt monda Lord Chatam, a híres Pittnek atyja: hogy minden angol polgárnak háza egy vár, melyet biztosít a törvény ereje, azért mondja a törvény, hogy azon személyes jog minden polgárnak született joga, valamint született joga a királynak a trónhoz való jog. Megvallom, midőn az országgyűlés együtt van, nem adtam volna a kormánynak azon véleményt és tanácsot, hogy ilyenkor az országgyűléstől nyert felhatalmazás nélkül martialis törvényt mondjon ki, mert azon a szélen vagyunk, hogy tovább e tekintetben nem mehetünk; és a legközelebbi lépés nem kevesebb, mint a martialis törvénynek felállítása. — Tudjuk hogy Angliában a „Habeas corpus“ actát nem szabad felfüggeszteni, de azért a mutiny act megújítottán évenként a parlament által, ha lázadás tör ki, s egy óra alatt a csend helyre nem állott, a mutiny act felolvastatik, s akkor kezdődik a martialis törvény az illető végrehajtó tisztviselőknek felelőssége alatt. — Véleményem e részben oda megy ki, hogy most, midőn a hadi törvényszék már fel van állítva, nem látom annak szükségét, hogy a martialis törvény ezen pillanatban felállítassék, mert azon vidékeken most nyílt háború van, hol rögtön bírósággal nem döntjük el a dolgot, hanem katonával és ágyúval. Azt gondolom tehát, várjunk még egy kissé, várjuk el a legközelebbi tudósításokat. És azon esetben, ha netalán semmi oly örvendetes nem fogna jönni, mely a dolgot megváltoztatná, akkor biztosíthatom e házat arról, hogy a minisztérium az ostromállapotot, a martialis törvényt nem fogja behozni a háznak engedelmé nélkül; de másrésről nem fog késni törvényjavaslatot előterjeszteni, melyben a martialis törvénynek min-

den pontja a beadott törvényjavaslattól egy kissé eltérőleg és jobban meghatározottassék. Véleményem és kérésem tehát az: nyugodjék meg ezúttal a ház a középponti választmány véleményében, és vegye azon biztosítást a minisztérium nevében, hogy mi a martialis törvény behozatalával késni nem fogunk; mert mi a minisztérium azon jogát el nem ismerjük, hogy akkor, midőn az ország képviselői együtt ülnek, a martialis törvényt ki hirdethetné.

A MINISZTERIUM LEKÖSZÖNÉSE UTÁN.

1848. szeptember 11. (A képviselőházban.)

Uraim! mióta a magyar nemzet e földet elfoglalta, soha fontosabb pillanata nem volt, mint a jelen. A földet megszerezte akkor, most az a kérdés, hogy meg kell tartani. A szabadság és veszélynek küszöbén állunk mi itt, 300 év múlva kivívtuk a szabadságot, és most veszélyben van szintűgy az egyik, mint a másik. Hanem épen midőn ilyen veszélyben vagyunk, midőn azok nyomán, mik legújabban történtek, a hazafinak lelke méltán elkeseredik, és méltán a legfájdalmasabb lelkesedés fog el bennünket, épen akkor lehetetlen, hogy, ha nem egy év múlva, ha nem tíz év múlva, de végre el ne jöjjön a nemesis, mely a szerencsétlenséget, melynek következményei még csak el fognak jöhetni, hogy el ne jöjjön a nemesis, a mely megbünteti az apának bűneit harmad- és negyediziglen. Ilyen körülmények között vagyunk most uraim! De azt hiszem, hogy midőn ilyen körülmények közt vagyunk, az elkeseredést fojtsuk el, a lelkesedésnek adjunk kellő irányt, mi pedig dolgozzunk, és cselekedjünk azon higgadtsággal, mely a jelen pillanatban leginkább szükséges; mert a keseredettség nem ment meg bennünket, valamint a lelkesedés sem; hanem ha számítók leszünk, mint elleneink, ha az okosságnak

minden eszközeit és mesterségeit kezünkbe ragadjuk és felhasználjuk, úgy győzni fogunk, különben nem. Nem akarok a tárgyba bele menni, hanem csak okát akarom adni annak, miért eddig nem mondtam le tárczámról. Íme uraim! miután minisztérium nincs, vagy legalább a nádor királyi helytartó azt hiszi, hogy nincs, jött egy rendelet miniszteri ellenjegyzés nélkül, s megtetszik rajta, hogy a nádornak nincs alkotmányos tanácsadója, mert törvénytelen a rendelet. Én azon hitben vagyok, miképen ha a király meghal, és azt kiáltják, hogy: a király holt, de azért a király él,— akképen alkotmányos országban, ha az egyik kormány lelép, rögtön utána következik a másik; a két kormány közt hiány egy perczig sem lehet. Hogy is lenne hiány a kormányban épen Magyarországon, hol jelenleg is az országban 15 királyi biztos munkálkodik. Ez az országnak rendkívüli állapotára mutat. Hol az országnak sok részeiben párttűtés van, hol a horvátok jogtalanul, méltánytalanul, szemtelenül beütni készülnek, hol az egyik nemzetiséget a másik ellen uszítják, hol a vallásbeli előítéleteknek minden eszközeit felhasználják, hogy állhasson az ország pillanatig is kormány nélkül, hogy állhasson azon kormány nélkül, melynek egyik serege odalent küzd, a másik pedig küzdeni készül, hol a kormánytól átalvetiük a kincstárt a legnyomorultabb állapotban, s ha a finanszminiszter hivatalát nem viszi, az egész ország hitele zavarba jön, a mi egy harmadik párttűtéssel felér. Ilyen körülmények között a kormánynak legkevesebbé sem lehet megszűnni. Azt hiszem, hogy a mely minisztérium és a mely férfiak elvállalták azt, hogy egyszer a kormány padjára ültek, azok kötelessége is, hogy addig maradjanak meg helyükön, míg más kormány azt el nem foglalja. Nekünk a miniszteri

tárczát adta a felség, és azt a felségen kívül más közülünk senki el nem veheti, ha mégis a törvényhozási te-remben kisebbségben lettünk volna, hazafiul tisztünknek ismertük volna tüstént lemondani; de megvallom, mi bint engem arra, hogy nem mondtam le: mert attól tartottam, úgy jár ezen felelős kormány, mint ama barlangbeli állat, mely egyszer bemenvén oda, nem jött vissza többé; azt hittem, hogy több miniszterek nem is fognak neveztetni, és hol akadt volna egyén, a ki azt mondotta volna: én vagyok a felelős miniszter. Én tehát kimondom pusztán a tárgyra véleményemet három pontban. Először, nyilatkoztassa ki a képviselőház, hogy a nádor királyi helytartó rendelete törvénytelen. Én kérem alázatosan, miniszter vagyok, azt sem mondhatja a nádor rólam, hogy lemondottam, s én nem ellenjegyeztem a rendeletet. Ma délután elmentem a nádorhoz, s ki-nyilatkoztattam, hogy ha a többiek benyújtották is lemondásukat, én, kinek kötelességem a rendet fentartani, megvárom, míg más felelős kormány lép az előbbinek helyébe, s addig nem fogok lemondani. De ha nem volna is törvénytelen a rendelet, az által, hogy nincs ellenjegyezve, törvénytelen 2-szor azáltal is, hogy nincsen benne valamely egyén kijelölve miniszterelnöknek, miről az országgyűlést tudósítani kellene. Ebből következik 3-ször hogy miután a kormánynak kötelessége megvárni a másikonak alakulását, és általadni neki a hatalmat, melyet a felség kezeiből átvett, és a két kormány között interregnum nem lehet, tehát indítványozom, hogy miután a felelősséget ilyen körülmények közt magamra nem vállalhatom, miszerint a rendet fenn bírjam tartani, s miután másrésről alkotmányos elvnek tartom és a parlamenti kormány eszméjéből folyónak azt, hogy addig,

míg az egyik minisztérium megalakítva nincs, a másik minisztérium ne hagyja el helyét, tehát kívánom, hogy hagyja meg a képviselőház a minisztereknek, miszerint nem szabad nekik elhagyni helyöket, hanem azt tartsák meg addig, míg mások elfoglalják. Mert ha ezen férfiak elhagyják helyeiket, én kijelentem, hogy habár a haza köszönhet is ezen férfiaknak valamit, miszerint a függetlenséget és szabadságot kivívták, de helyeiket elhagyva, polgári bünt követnek el. Végül azt mondom, hogy fájdalom lelkesedésével de higgadtsággal mindennek előtt, és a törvény iránti tisztelettel s a fejedelem nevében kövessük el azt, mit a nemzet megmentésére tenni kell.

A SZEMER E-MINISZTÉRIUM PROGRAMMJA.

(Debreczen, a képviselőházban május 2-án 1849.)

Uraim! A minisztérium semmi hosszú szóbeli programmal nem lépp fel, nem lép fel pedig részint azért,, mert a miniszterek mindnyájan jelen nincsenek; nem másodszor azért, mert nem akar mondani sem sokat, sem keveset.

Programmul szolgáljon az, hogy a minisztériumot a kormányzó elnök alakította, ki bírja a nemzet, bírja a hadsereg bizalmát. Programmul szolgáljon az, hogy az országgyűlésbe csaknem mindnyájan az élet és cselekvés teréről léptünk be, hol alkalmunk volt elveinket nemcsak bevallani, hanem kérlelhetlen szigorral gyakorolni is, nem a körülmények gyáva mérlegezése, hanem a haza megmentésének szüksége szerint. Programmul szolgáljon végre, az elveket illetőleg, múltunk a jövőre nézve.

Mi nem igénylünk magunknak oly erőt, hogy az az országos chaosból, melybe a háború sodort, egy rendezett világot teremtsünk. Mi nem hiszszük, hogy ennek ideje megérkezett; mi csak azt hiszszük, hogy nincs a haza megmentésének műve be végezve, és ha a haza szent területének földéről az utolsó ellenség is ki lenne irtva,

hátra volna még megállapítani Európához való viszonyunkat, miután az april 14-ki határozat a dynastia s ország közti kérdést európai kérdéssé tette. Ellenben igyekeztünk van, s elhatározott akaratunk van, a hazát megmenteni; a munka eredményének biztosítékát önök támogatásában szemléljük.

Hármat azonban szükségesnek látunk nyilvánítani. Először a minisztérium magát forradalmi kormánynak vallja be. Épen azért nem irtózik semmi eszköztől, mi a haza megmentésére megkívántatik, semmitől, saját felelőssége alatt. A mint a béke helyreáll, megszűnik forradalmi kormány lenni; mert rendkívüli szabályokhoz végszükség nélkül nyúlni, polgári bűn volna. Másodszor: a minisztérium magát republikái irányúnak vallja. Minden törekvésnek ellene lesz, mi a monarchiára visszavezethető; de ellene lesz minden republikának is, mely a községi rendszer, családi élet, s munkabiztosságon túl, a tulajdon jogon s ennek rovására alkotgatnék. Oly republikát akar, — ha isten megsegít, — mely inkább boldogítson, mint fényljk. — Harmadszor: a minisztérium magát demokratiai irányúnak vallja Demokratiai értelemben kíván és fog minden törvényeket formuláztatni. A népfelégnek elvét minden, de minden következményeiben elfogadja. A népszabadság rovására, mely minden hatalomnak örök kútfeje, senkinek nem ad kezébe túlhatalmat, a mennyiben azt meggátolhatja; és ha a kormányzó és országgyűlés közti helyzetből ilyesmit venne észre: el fogja hagyni helyét; s ha szükség, az országgyűlést, ha szükség a kormányzót, és ha szükség a nemzetet fogja felébreszteni.

Ezen alapelvek nyomán indulva, nem kérünk bizalmat, mert a bizalomnak önként kell származnia; de

ha a ház bennünket bizalmával megajándékoz: tisztelettel elfogadjuk; kijelentvén, hogy mi csak a nemzet, a ház akaratja szerint tudunk s remélünk kormányozhatni; de kijelentvén egyszersmind azt is, hogy csak oly háznak kívánunk végrehajtó hatalma lenni, mely ház a demokratia tiszta alapjára rakja le határozatait.

A PROGRESSIV ADÓ TÁRGYÁBAN.

(A képviselőházban, május 24-én, 1849.)

Bezerédy István, úgy látszik, indítványának egyik fő okát abban keresi, hogy alapul tűztük ki a demokrátiát, melyet a minisztérium a maga elvének vallott. Én azt elfogadom, és elfogadom minden következményeiben egészen addig, míg következménye abszurdummá nem fog válni. Egyébiránt kijelentem, hogy a progressiv adót helyesnek és igazságosnak találom, de most alkalmazhatónak nem vélem a következő négy okból:

1- ször. A minisztérium minden áron épen az ország hitelének fentartása tekintetéből is szükségesnek látta, hogy adó folyjon be az álladalmi pénztárba, de épen azért: a képviselőház iránti tiszteletből is, azon elveken, melyek még a múlt decemberben megállapítottak, változtatást tenni, a mennyire kikerülhető volt, nem kívánt. Ez az egyik ok.

2- szor. A progressiv adó a legnagyobb igazságosság, ha az világos és valóságos adatokon épül; de ha világos és valóságos adatok nincsenek, az a világon a legnagyobb igazságtalanság. Inkább akartunk lenni ke-

vésbbé igazságosak, mint igen nagyon igazságtalanok. Ez a 2-ik ok.

A 3-ik ok az, hogy ezen adótervnek minél hamarabb leendő behozatalára oly adatokat szerezzünk, minél fogva a nélkül, hogy valami nagy catastro rendszerre szert tehetnénk, a legközelebbi adó-kivetés biztos adatokon alapuljon, tehát sietni kell, hogy ez minél hamarabb létrejöjjön, mert akkor lóghatunk csak igazságos adórendszert kidolgozni. Ez a 3-ik ok.

4-szer. A pénzügyminisztérium a maga javaslatában vizsgálólag emlékezteti azokat, kik a legújabb reformok folytában jövedelmüknek, vagyonuknak egy részét elvesztették; t. i. éppen azokra kellene alkalmazni nagy részben ezen progressiv adót, kik a rendes adót sem fogják fizetni tudni. — Ezek voltak észrevételeim a progressiv adóra nézve.

Azokra nézve, miket Szacsvai úr előadott, nem lehetek egy értelemben azon megjegyzéssel, mit Lónyai úr tett, hogy t. i. ez oly indítvány volna, melyet az egyes szakaszok tárgyalása alkalmával lehetne eldönteni. Azon indítvány olyan, melyet most kell elhatározni, mert ha a ház azt helyeselni találná, akkor az egész adó-beszédési módnak változni kell. Részemről azonban nem járulhatok hozzá. Szacsvai úr két fő okát mondta annak, hogy mért kíván változtatást, 1-ör, hogy a róuokokat maga nevezze a pénzügyminiszter, és 2-or hogy még a községenkénti adó beszédésénél is némi változtatás történjék, a mennyiben azzal a községi jegyzők bíznának meg.

Erre nézve megjegyzem, hogy miután az adónak beszédése igen sürgős és kívánatos, legyen a ház any-

nyi bizalommal, hogy a pénzügyminisztérium, mikor az adó kivetésének alapját kiszámította, természet szerint azt saját felelőssége alatt tette. Megjegyzem még e tekintetben: hogy ha a törvényhatóságok fognak rónokokat kinevezni, mindenféle érdekek lesz tér nyitva. De ha gyakorlatilag vesszük a dolgot; miképen nevezheti ki a pénzügyminisztérium a rónokokat? Vegyük p. o. a vésztörvényszéket; annak tagjait a kormány nevezte ki, de vagy az illető képviselőket, vagy a megyei lakosokat, vagy a törvényhatóságot kellett megkérdezni, s így csak a névben van a különbség; mert ha a megye saját felelőssége alatt nevez ki rónokokat, de az tőlem függ; vagy én nevezem ki, abban semmi különbség nincs. A felelősség a megye részéről mindig erősebb a pénzügyminisztérium irányában. S igen, én emlékeztetem az illető képviselő urat, hogy mikor az országos összeírás volt, az országnak kettő között kellett választani, vagy a között, hogy Írják össze a törvényhatóságok az adó tárgyakat, hanem akkor ki van téve annak, hogy az adó összeírók részrehajlók, vagy írják össze külmegyeiek, de akkor ki van téve annak, hogy az összeírók nem ismerik a megyei viszonyokat; s az országgyűlés azt választotta, hogy külmegyeiek írják össze az adó tárgyakat és a magyar törvényhozás terén a világon a legnagyobb monstrum származott.

Én tehát épen a mellett vagyok, hogy a rónokok választassanak, először: mert a 3-ik §-ban ki van mondva, hogy „a törvényhatóságok bizottmányai, úgy minden egyes tisztviselői személyes felelősség és kártalanítás terhe alatt pontosan végrehajtani kötelesek;“ másodsor azért, mivel tudjuk, hogy jelenleg a nyilvánosság mind a bizottmány! ülésekben, mind a sajtó által a legnagyobb

fokra van emelve, és tudjuk, hogy a nép a maga erejét érezvén, többé nem engedi magát gyámságra fordíttatni, hanem ha szükséges, a sajtó terén, ha szükséges a kormánynál, és ha szükséges, ide hozza ügyét a nemzeti gyűlés elébe. Ily garantiák között én sokkal nagyobb biztosságot látok.

Van azonban még egy tekintet, t. i. naponként érezzük mind inkább azt, hogy reformokra van szükség. Helyes a képviselő úrnak észrevétele, ha jobbat akar a jónak helyére tenni; a hányszor indítvány fog tárgyalatni, mindig látjuk, hogy ez és ez jó s a harmadik rossz; de egyszerre nem lehet mindent megtenni tökéletesen. Hogy találtuk a megyét? mint gépezetet, melyet kénytelenek voltunk felhasználni; ha csak a legkisebb rész az egészszel öszhangzásban nem lévén, benne változtatást teszünk, a következő az: hogy bár mi kis rugót változtatunk meg a mostani gépezetben, nem megy jól az egész.

Ilyen a kormánybiztosi intézkedés. A kormánybiztosoknak hasznát vettük, mert veszély idejében az a fő dolog, hogy a ki vezérli a dolgokat, abban legyen akarat, erő és öszhangzás; azért volt szükséges, hogy a törvényhatóságok kormánybiztosok által kormányoztasanak. De mi lett a következése? valósággal az, hogy ott, hol a kormánybiztos erélyes volt, a törvényhatóság nem állott. Azt csak például akartam felhozni, hogy bármi nagyobb vagy kisebb gépnek beillesztése által az egész törvényhatósági intézkedés megsemmisíttetik.

Véleményem tehát az, hogy: a progressiv adóra nézve el nem fogadhatom Bezerédy indítványát, ámbár azon meggyőződésben vagyok, hogy egykor ki kell

mondani azon elvet, miszerint azon sommától, mely szükséges egy ember életének fen tartására, adót rendelni nem szabad, a mi ezen összesen felül van, csak az tárgya az adónak, de nincs itt ennek ideje. De nem járulhatok azon változtatásokhoz sem, melyeket Szacsvai indítványozott, mert nincs a jónak nagyobb ellensége, mint a jobb, és én nem jobbat akarok, hanem akarok adót minden áron.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSNEK BUDA-PESTRE VISSZAKÖLTÖZÉSE TÁRGYÁBAN.

(A képviselőházban, május 31-én. 1819.)

Uraim! Jeles és folytonos diadalmaink által elérkezett a szerencsés pillanat, hogy ülését a nemzetgyűlés újra a haza fővárosában fogja tartani.

Elmúltak a képviselőháznak legborúsabb, de mégis legragyogóbb, legsúlyosabb, de mégis legszebb, legreménytelenebb, de mégis legdicsőbb napjai, a mikor a képviselőház keveset szólott, de sokat határozott; a mikor véleménykülönbségét a haza megmentése eszméjének áldozatul hozta, mert a haza megmentése egységet követelt szóban és véleményben; a mikor a közel veszély óráiban mint egy kőszál megállóit szilárdul; mikor a hazának határai napról napra fogytak, és csaknem az országgyűlés székének küszöbéig; és a ház a kezébe visszajutott felségi hatalmat nem kevesebb szilárdsággal gyakorolta, mit annak előtte. Egyesek, mintegy oszlopai a háznak, ingadoztak, az igaz; de maga a ház nemesen megívott a viharral; és mikor legnagyobb volt a zivatar, egy élő alkotmányt képezett a nemzet feje fölé; ép azért én azt hiszem: önök iránt a nemzet nem lehet hálátlan és önök iránt a történet nem fog lehetni soha igazságtalan, sőt többet mondok, mondom azt: hogy a

ház minden hiúságtól megszabadult emberi gyarlóságait levetkezé, és levetkeztén, testét és lelkét oda adá, hogy alapul szolgáljon a végrehajtó hatalom erélyének, és a nemzet bízó hitének, mely alapon a nemzeti szabadság és függetlenség megváltásának nagy munkája nyugodjék.

Nemzetünk történetében nincs egy országgyűlés sem, mely feladatának minden tekintetben nemesebben megfelelt volna.

Nemzetünk történetében nincs országgyűlés mely oly nagy hatalmat oly helyes tapintattal gyakorolt volna.

Nemzetünk történetében nincs országgyűlés, mely oly híven képviselte volna a népet, mely oly liiven osztott volna annak szenvedéseiben, csaknem a kétségbeesésig, de épen azért méltán osztozik a dicsőségben is. Mivel nem irtózott amattól, megérdemli ezt.

Ha ott megvan a legnagyobb hazafiul bátorság, a hol legnagyobb a veszély, ez a legfőbb magasztalás, legfőbb érdem, és ez a legfőbb dicsőség. És mikor a képviselőház Debreczent elhagyja, legnehezebb, legszebb napjainak helyét hagyja el, és életének azon történetszakát zárja be, mely által neve örökíttetni fog.

Uraim! engedjenek meg, én mint kormánytag szólok, nem mint képviselő. Nem akarom a história ítéletét megelőzni, nem fogja a ház balul magyarázni, ha én a képviselőház dicsőségének helyétöli megváltási pillanatában hazafiul tisztelnék érzem mint egy mutató ujjul lépni fel a nemzet előtt, mely hallgat ugyan, de mély hálát érez lelkében képviselői iránt.

A mint mondám elérkezett amaz óhajtott pillanat, hogy a nemzetgyűlés üléseit a haza fővárosában fogja tarthatni.

Én ugyan nem voltam volna azon véleményben,

hogy változtassa meg a ház üléseinek helyét, ha ezen körülmény által a végrehajtó hatalomnak ereje végtelen meg nem gyengítettnek.

De miután az országnak minden levéltára, és hála istennek, csaknem mind épségben, Budapesten van;

Miután a ministerium a kormányzásra szükséges segédeszközöket alig bírja egy tizedrészben;

Miután továbbá a haza fővárosában, mely egyszerűsmind az országnak középpontja, sokkal biztosabb, gyorsabb és könnyebb a kormányzás;

Miután végre a nemzetgyűlésnek és a kormánynak székhelyét egymástól elválasztani nem lehet;

Ezen okoknál fogva, a melyeket azonban politikai és morális szempontból merített okokkal még lehetne támogatni, szükségesnek látom, hogy a nemzetgyűlés és a kormány a maga székhelyét a haza fővárosába tegye által.

Ezek folytán van szerencsém a képviselőházat fölhívni a következő határozat hozatalára „üléseit a képviselőház ezennel felfüggesztvén, a legközelebbi ülését folyó évi július 2-án Budapesten fogja megtartani, melyben minden tagjai megjelenni tartoznak és kötelezettek.“ Kijelentvén a kormány részéről, hogy a legelső ülésben kötelességének fogja tartani a többi törvényjavaslatok között, különösen az úrbéri viszonyok megszüntetését, és a kárpótlást illető törvényjavaslatot a ház elé terjeszteni.

Mi a kormányt illeti, kötelességünknek ismerjük azon közben, hogy a drága hon, de még a drágább szabadság felett viraszunk gondosan, szeretettel és hűséggel.

Mi nem fogunk elmulasztani semmit, hogy a győzelem ösvényére vezetett nemzetet, a győzelem folytatá-

sában és ha lehet, a harcznak berekesztésében találják önök, mikor visszatérnek.

Ügyünk szent, mint szentebb nem volt soha úgy e földön; isten pedig, ki a mennyekben lakik, igazságos.

Azt hiszem önök azon néhány napot is, melyet talán küldőik között fognak tölthetni, arra fogják használni, hogy felvilágosítsák, hogy buzdítsák, hogy erélyesítsék őket.

Áldozunk minden órát, minden percet addig a hazának, míg tökéletesen meg nem szabadítjuk.

Mi részünkről, a midőn egy részről törekedni fogunk a demokratiai respublikának alapját megvetni, más részről kijelentjük azt, hogy mindent fogunk merni, a mi e rendkívüli időben a haza megmentésére elkerülhetlen szükséges; mindent a mi a nemzeti közakaratnak erőt, és egyetértést kölcsönözzön; mindent fogunk merni, hogy a mikor önök visszajönnék, ha lehet, úgy számolhassunk, hogy megtartottuk a törvényt is, a hazát is; de ha így nem lehet, készek vagyunk úgy is számolni: a törvényes hatalom rendes korlátain túlléptünk, megszegtük a törvényt, hogy megmenthessük a hazát.

UTÓHANG SZEMERE BERTALAN MŰVEIHEZ.

Szemere Máriától.

Pesten, 1870. szept. 15.

Szabad legyen nekem egy rövid zárszót fűznöm e műhöz. Csak csekély kiegészítő részéül szolgáljon ez azon életrajznak, ama percztől fogva, midőn a „Napló“ félbeszakíttatik s Szemere Bertalan utolsó szomorú évei emlékezetének legyen szentelve.

A sorok írója nem részrehajlatlan, nem is lehet az.

Ezt előre bocsátván, legyen egyszersmind kimondva az is, hogy Szemerét sem mint embert, sem mint írot megítélni nem akarjuk; felette, tettei s törekvései felett egy magasb s igazságosb Bíró ítél. Élete a történeté.

Én csak egynéhány szóval szeretném még egy szer száműzötti életét érinteni, és némelyeket magyarázni, melyek talán az olvasó előtt nem egészen érthetők, mert csak tényleg adattak elő, míg az indokok, az az pszichologiai magyarázatuk, hiányzik.

Száműzöttsége első éveiben Atyám — legyen szabad e kedvesebb és bizalmasabb nevet használnom! — úgy szólván központja volt annak a szétszórt társaságnak, melynek a hazában maradása 48 után nem volt. Voltak comiték, commissiók, gyűlések s több efféle, mint szokás, ha több ember egy közös czélt tűzött ki munkásságának.

De mihamar szétpusztultak az emberek. Mert a száműzötnél két elv, két érdek küzd egymás ellen: saját érdeke s a közérdek; s ott, a hol a mindennapi kenyér gondja uralkodik, e két érdek ellenséggé válik, mert az önfentartás a száműzött első s legtermészetesb törvénye.

Ez volt egyik oka, hogy csakhamar széteszlott ama kör, ki jobbra, ki balra munkát keresvén, a gyöngék közül — hogy szelíd kifejezést használjak — emez szórazást, amaz kényelmesb ellátási módot keresvén, mint az, melyet saját kézi- vagy észbeli munkájának köszönhetett volna.

Ama csekély társaság széteszlásának második oka az volt, hogy mihamar változtak, különböztek a vélemények, sőt nyílt egyenetlenséggé váltak; mert tény az, hogy ha rendes időkben, ebben az édes hazában, 10 ember találkozáván, azonnal két párt is van; minden bizonynyal tíz párt lesz e tíz ember között, ha száműzöttségben vannak.

Hogy is mondta az a híres francia moralista — vagy szophista?

„C'est plus souvent par orgueil que par défaut de lumières qu'on s'oppose aux opinions les plus suivies. On trouve les premières places prises dans le bon parti, et on ne veut pas des dernières. (Sokkal több esetben a hiúság és nem a belátás hiánya az, a miért a legelismertebb véleményeket ellenezzük. A helyes részen elfoglalva találjuk az első rendű helyeket, utolsók lenni pedig nem akarunk.) Mennyi pártvezérség históriája, vagy is magyarázata ez a mondat!

De visszakerülök atyámra. Ő csakhamar egyedül élt

a száműzöttségben: sokan elhaltak, némelyek hazatértek, többek pedig más világrészekben keresték szerencsésüket.

Mit apám akkor érzett, szenvedett s tapasztalt? azt saját keblébe zárta; én csak arra emlékszem, hogy szorgalmas tevékenysége egyenlően fáradhatatlan maradt, úgy, mint a célt, melyért küzdött s dolgozott, mindig az az egy szó fejezé ki: Hazám! „Napló“-jából ideje beosztását körülbelül látni lehet. Fél napot többnyire a külföldi lapok s röpiratok átnézésére szentelt. Parisban hamar szerzett magának egy rokonszellemű kört; s úgy látogatást tévén, fogadván is, a nap legnagyobb része elmúlt a nélkül, hogy mi láttuk volna. Este a nehezebb munkára került a sor; ő is, mint sokan, csak az éj csendjében tudott leggyorsabban s legjobban dolgozni. Hogy mennyi új s különféle tudományt tett magáévá azon években, csak az tudja, ki naponta látta kifáradhatlanul s következetesen dolgozni.

Ha elmondom is, hogy nem emlékszem reá, hogy láttam volna atyámat nagyon vígan, habár kedélye mindig egyenlő csöndes s nyájas volt; hogy mennyire szigorú volt mindnyájunk iránt, ha elkeseredéssel szóltunk némelykor a magyarokról, kiktől, ha némi jót is, de száműzöttségünk alatt, sok, nagyon sok keserveset tapasztaltunk: ezek, s több ilyen jellemi vonások csupán részletek volnának, melyek előttem sok becszel bírnak, de talán a nagy közönség elé nem is valók.

Az idő nem áll meg szenvedéseinknél, — s ez jótéménye a gondviselésnek, de örömünk rövid percei sem bírják lebilincselni e gyors repülőt.

Eljött tehát azon óra, mely házunkba a több gondhoz — s szenvedéshez a megélés gondját is hozta.

Sajnálom, hogy ezen pillanat durván s kíméletlenül

került a közönség elé a „Napló“-ban, de ez nem volt az én hibám; ha megtörtént, törekvéseim céljául azt tűztem ki, hogy atyám emlékezetéről azon vádat elhárítsam, mintha könnyelműen, gondatlanul, vagy is más érdekek által vezetve, bánt volna egy vagyonnal, mely ha reá volt is bízva, tényleg az övé nem volt.

Remélem, hogy érhetek némely eredményt, ha csak közelítőleg is, az által, hogy a tények magyarázatául fölkeresem a pszichológiai okot, mert: sans causes iln'y a pas d'effets, et tout effet a sa cause.

Ha atyám nem tűzte is magának célul a philosophiát mint egy különös tudományt, természetesen magában annyi speculativ s észlelő hajlam volt, hogy nagy vonzalommal bírt reá minden kérdés, mely felvilágosításul szolgált, vagy összefüggésben volt az emberi fejlődés történetével, akár mint individuumot, akár mint egészet tekintve az embert.

Ha szabad gyermeknek szülője felett véleménynyel lenni, úgy azt gondolom, hogy atyám természetében egy bizonyos túlnyomó idealisticus irány volt, mely sok szenvedéseit okozta. — Folyton törekedvén magában azt az eszményi ábrándját elérni, azt kereste is, követelte is másoknál. — A következés az volt, a mi szokott lenni, midőn magunkon kívül keressük azt, mit csak saját magunktól van jogunk követelni. Minden lépten-nyomon a valódi világgal, úgy, mint a közönséges emberi természetel s gyarlósággal súrlódásba jött atyám; csalódást csalódás után szenvedett, eltemette egyik eszményképét a másik után. Az okozta-e, hogy lelke, képzelődési tehetősége nagyon sokáig ifjon maradtak? s hogy túléltek azokat a csapásokat, melyek reá súlyosodtak? Ezt alig értem, de magyarázni épen nem merészem, s csakis

mint személyes véleményt, — mely talán téves is — merem kimondani azon hitemet: hogy a léleknek vannak saját rejtett törvényei, melyek egymásnak kifolyásai, s van benne egy rejtély — az örökös Sphynx! — hol az akarát s a köznapri okoskodó ész határt érnek! Másképen nem tudom atyámnak azon tettét magyarázni, hogy minden intés és tudás daczára, csekély vagyonát olyan emberre bízta, kinek előélete annyira becstelenítve volt; minthogy épen annak az idealisztikus hajlamnak engedett, melynél fogva hitt az emberi magasztosb törekvésben, s hitte, erősen hitte, hogy a ki siilyedt is egyszer, az önmaga erejéből ismét visszanyerheti tisztult lényét. De gondolt-e arra, hogy ki ezt bírja, az kivétel, egy hősi lélek, vagy csak is rendkívüli elszántság ritka példája?

Visszaemlékezem egy estvére — azon időből, — midőn csaknem haragosan szólt nekünk azon igazságtalanságról, melyet a világ azokon elkövet, kiket egyszer elért az emberi vagy a társadalmi törvény; s hogy minő borzasztó gondolat az, hogy azon emberek nem képesek a világ előtt becsületüket kitisztultan helyreállítani, mert nem bírják többé a világ bizodalját. Túlságos hitét az emberi természet magasztosságában vagy csak erejében is, nagy csapás érte, midőn vagyonunk legnagyobb részét elvesztők azon ember által, kire Atyám nagylelkű bizodalommal rábízta. Azóta Atyám más ember lett. Azon pillanattól fogva egyedüli gondja az volt: nekünk visszaszerezni, mit általa veszítettünk.

Praktikus — a pénz- s érdekkérdésekben — praktikus a szó mindennapi értelmében, soha nem volt. De milyen lélekerővel, feláldozással dolgozott, mindent félre

tevéen, mi ez új tárgyhoz: a kereskedéshez nem tartozott^ azt csakis mi tudtuk, kikkel élt s kikéért fáradozott.

Azon sok éjjeli munkának, testi s szellemi fáradásnak eredménye nem lett, s midőn csapás csapás után, vesztesség vesztesség után s csendes házi életünkben betegség betegség s gond gond után reátört, az ő erős lelke is megtört.

S ezen komoly, borzasztó pillanat, 1862-re, az angol világkiállításához vezet vissza.

Ez utolsó éveket szabad legyen csak futólag érintenem. Fájdalmas a visszaemlékezés, s némelykor úgy tetszik előttem, mintha csak az én saját szomorú kincesem lenne ez emlék!

Egyedül én maradtam élve, hogy arra visszaemlékezsem; testvéreim kicsinyek, s azon nagy családi tragédia aligha él világosan emléükben. Anyámat szintén elhordta a vész, sok, nagyon sok fájdalmak után! 1862-ben 9 hónapot töltött atyám Angliában. A londoni kiállításnál kineveztetvén a magyarországi osztályhoz, igazán kínzó lelkiismeretességgel s túlzó szorgalommal ragadta meg feladatát, s ugyanúgy folytatta is. Roppant fejfájások kezdtek gyötörni s gyakran olyan fokra növekedtek, hogy a krízisnek vége igazán borzasztó volt. Az a — nyájas ugyan, — de külsőleg hideg, nyugodt s oly egészen férfias férfi, sírásra fakadt, mint egy gyermek, s tartott ezen állapot órákig is, míg a természet maga egészen kimerülve összetört.

Párisba visszajövéen, a fejfájások maradtak, de azon nervozus sírás helyett, egy roppant izgatott állapot mutatkozott: félt mindentől s mindenkitől, futott mindenember s saját családja előtt. Változtak e krízisek sok szór ez irtóztató betegség folytán. Anyám és én a valót

még mindig nem akartuk hinni, s küzdöttünk minden u.j s szörnyűbb kifakadás ellen, de mindig borzadtunk az utolsó lépést tenni, melyet végre az ő saját biztonsága is követelt.

De elvégre eljött az az óra is! Mint a sors maga, irgalmatlanul kopogtatott szívünkön. Egy téli napon volt, midőn korán reggel beteg gyermekekkel futottunk a háztól, melyet estve kiholtan, üresen mint a sírt, mint a tömlőczőt láttunk viszont!

Egy hónap múlva a király jó s nemesszívű parancsa folytán, visszavezették atyámat hazájába 14 és egy félévi száműzöttség után! Reménykedtek az orvosok a hazai levegő hatásában! Reménykedtek a régi képek s a régi emberek befolyásában. Reménykedtek ők, míg csak Isten nem végzett.

Hogy töltötte atyám azon évet 1865—1866-ig, azt hallásból tudom, mert míg atyám hazatért, anyám Párisban haldoklott, s ott is temették el azt a feláldozó, gyötört s megtört női s anyai szívet!

Atyám, ki nem látott volt engem másfél évig, mindjárt rám ismert, midőn 1866-ban ismét láttam.

Élt még 3 évig; ha élet az! Ezek az évek enyémeek, bár csak ritkán s mindig csak rövid időre láttuk egymást. Ábrándjai akkor is csak a régi időre s életének egyedüli czéljára kalandoztak. Beszélt nekem sokat 48—49-ről; az utolsó szó, melyet tőle halottam, az volt: „Elvettem a zászlót!“ Aztán nem beszélt többé.

..... Aztán nem is ismert többés aztán meghalt! Béke hamvaira itten, s anyáméra күnt! Isten, örködjél e két lélek fölött!

Szóljak-e még e borzasztó betegségről? Halál-e

már, vagy élet-e? Ki tudja s ki fogja valaha tudni? Sokan vizsgálták s forgatták e kérdést, s fogják is még sokan tenni; de vannak kérdések, melyek mindig újra vonzzák az emberi észet és mégis örökké fejthetetlenül maradnak.

Hogy ezen kérdés is azok közé tartozik, azt csak az tudhatja, ki évekig járt olyan házhoz, hol emberek tengődnek, kik csak anyagi szükségüknél fogva tartoznak még a mi földünkhöz. Az ő világuk egy más, egy előttünk rejtett világ. Magasb-e, csekélyebb-e a mienknél? mi a célja, a haszna? s mi oka, hogy csak kevesek, csak néhányan lesznek ez utolsó nagy próbára kárhozhatóak?

„Csak azon mag érik meg s gyümölcsözik, mely földbe vettetett s meghalt“, mondja a szentírás.

Atyám meghalt, de a mit kezdett s akart, annak élni kell: s a mit tervezett s indított, abból sok él már s virul. S ilyen eredményt kell létrehozni mindennek, mit szilárd akarat s tiszta indok alakított.

Áldás minden igaz, minden önzetlen ember hazafiúi működésén s törekvésén! Az ember elhal, de műve örökkévaló!